

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

СУД 331.108

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОДИНАЕВ АСЛАМ МАДГИЁЕВИЧ

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР
ШАРОИТИ ТАШАККУЛӢБИИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ
(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)**

ДИ С С Е Р Т А Т С И Я

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи
ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат**

**Роҳбари илмӣ: н.и.и, дотсент
Ҳодиев Дадахон Абдуллоевич**

ДУШАНБЕ-2023

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҶО

СИ – сармояи инсонӣ

ББМ – бозори байналхалқии меҳнат

СМР-2030 – Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон дар давраи то соли 2030

СММ – Созмони милали мутаҳид

БҶ – Бонки ҷаҳонӣ

СУС – Созмони умумиҷаҳони савдо

БДС – Барномаи давлатии сармоягузорӣ

БМР – Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

ШФМ – Ширкатҳои фаромиллӣ

ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КАС – Комплекси агросаноатӣ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲҶТ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

М У Н Д А Р И Ч А

Номгӯи ихтисораҳо.....	2
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ I. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ.....	15
1.1. Асосҳои концептуалии ташаккулёбии сармоияи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.....	15
1.2. Принципҳо ва механизмҳои асосии ташаккулёбии сармоияи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.....	35
1.3. Ташаккули институтҳои рушди сармоияи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.....	53
БОБИ II. ВАЗӢИ КУНУНӢ ВА ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	63
2.1. Тамоҷули рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	63
2.2. Нақши муҳочирати меҳнатӣ дар рушди сармоияи инсонӣ.....	77
2.3. Таҳлили институтсионалии омилҳои ба рушди сармоияи инсонӣ таъсиррасон	94
БОБИ III. САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	114
3.1. Амсилаи концептуалии ташаккулёбии арзиши стратегии сармоияи инсонӣ.....	114
3.2. Рушди сармоияи инсонӣ дар асоси такмили ҳамкории мутақобилаи давлат ва низоми маориф.....	126
3.3. Рушди сармоияи инсонӣ дар раванди муҳочирати меҳнатии хоричӣ.....	140
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	158
Рӯйхати адабиёт.....	162

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосир инсон яке аз захираҳои асосии иқтисодӣ ба шумо меравад. Назарияи рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ба эътирофи инсон ҳамчун қувваи пешбарандаи рушди ҷомеа асос ёфтааст. Дар шароити иқтисоди инноватсионӣ сармояи инсонӣ ҳамчун бунёдии рушди системаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баромад мекунад. Дар ҷаҳони муосир тамоми дигаргуниҳои мусбат бо рушди сармояи инсонӣ алоқаманданд. Кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ бо назардошти ташаккули муҳити муассири институтсионалии танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мекунад.

Мушкилоти ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар маркази таваҷҷӯҳи Ҳукумати кишвар қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ иброз доштанд, ки «...ғамхорӣ қардан ба илму маориф, яъне ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷойдошта – сармоягузорӣ ба хоҳири рушди неруи инсонӣ мебошад. Маҳз ба ҳамин хотир, мо дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизоми соҳаи маориф, мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврасону ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок дониста, барои рушди ин соҳаи муҳимми низоми иҷтимоӣ ҳамаи ҷораҳои заруриро роҳандозӣ қарда истодаем. Мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯӣ мебошад»¹. Сарфи назар аз таҳия ва татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои гуногуни давлатӣ, сатҳи рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нокифоя боқӣ мемонад.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». - Душанбе, 23.12.2022. [<http://president.tj/node/29823>].

Дар бахшҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ норасоии кадрҳои баландихтисос ва дорои қобилиятҳои инноватсионӣ баръало эҳсос мешавад.

Зимнан, солҳои охир асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мавзӯи тадқиқоти васеи олимон гардидааст. Торафт равшантар мегардад, ки роҳи муассиртарини ташаккули сармояи инсонии босифат ин принципҳо, воситаҳо ва фишангҳои иқтисоди институтсионалӣ мебошад, ки ба таъмини ягонагии ҳадафҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат дар соҳаи маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва танзими бозори меҳнат, аз ҷумла, равандҳои муҳочирати меҳнатӣ мусоидат мекунад.

Ҳалли ин масъала такмил додани системаи тайёр кардани мутахассисонро дар асоси зиёд кардани маблағгузорӣ барои ташаккул ва инкишофи сармояи инсонӣ бо назардошти такмили системаи маориф талаб мекунад, ки ин ба баланд шудани сифати захираҳои меҳнатӣ мусоидат мекунад. Дар ин марҳалаи ислоҳоти иқтисодӣ ммасоили таҷдиди низоми маориф ва мутобиқсозии он ба талаботи иқтисоди муосир барои ташаккули сармояи инсонии босифат, ки қодир ба таъмини рушди равандҳои инноватсионӣ мебошад, махсусан муҳим доништа мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон барои ҷалби кадрҳои соҳибихтисос аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ тамоми кӯшишҳоро ба харҷ медиҳанд. Дар баробари ин, омили «муҳочирати меҳнатӣ» ба раванди ташаккули сармояи инсонии миллӣ барои давлатҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ таъсири норавшан дорад. Дар робита ба ин, таҳияи Консепсияи миллии рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе назардошти равандҳои танзими муҳочирати меҳнати берунӣ, бо назардошти тазйифи таъсири омили «фирори мағзҳо» имконнопазир аст.

Ҳамин тариқ, аҳамияти мавзӯи тадқиқоти диссертатсиониро номуназзамии равандҳои ҳамкориҳои байни институтҳои асосии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар шароити афзоюндаи зарурати гузаштан аз модели аграрию саноатии рушди иқтисодиёти миллӣ ба модели индустриалию аграрию он асоснок менамояд. Мавориди зикршуда зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои такмили равандҳои

ҳамкорию институтҳои асосии ташаккул ва рушди сармояи инсониро дар асоси таҳлили системавии чараёнҳои тайёр кардан, бозомӯзӣ, инчунин нигоҳ доштани кадрҳои соҳибтаҳассусро барои таъмини рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ тақозо менамояд.

Ҳамаи ин аҳамияти мавзӯи кори диссертатсионро муайян менамояд.

Дарачаи омӯзиши масъала. Масъалаҳои идоракунии давлатии захираҳои инсонӣ ҳамеша таваччуҳи олимони барҷастаи давру замони гуногунро ба худ ҷалб кардаанд. Онҳо дар осори А.Смит, Д.Рикардо, Л.Волрас, А.Маршалл, Н.С. Мордвинов, А.Пигу, М.М.Сперанский, Ж.Б. Сея, Н.Тургенев, Ф.Хайек, Ч.Хикс, К.Ароу, Р.Солоу, К.Ҳансен, С.Чейс, Т.Веблер, В.Гэмилтон, Ч.Галбрейт, Р.И. Капелюшников, Ч.Коммонс, Р.Коуз ва дигарон таҷассум ёфтаанд. Муаллифони мазкур асосҳои бунёдӣ, концепсияҳои методологӣ ва мисолҳои амалии идоракунии сармояи инсониро гузоштаанд.

Ҷанбаҳои институтсионалии идоракунии сармояи инсонӣ дар корҳои Д.Норт, А.Шаститко, В.Автаномов, Р.Нуриев, А.Олейник, В.В. Ермоленко, Д.Б. Қодиров, О Вильямсон, Ч. Ҳочсон ва дигарон таҷассум ёфтаанд.

Дар Тоҷикистон масъалаҳои асосии рушди сармояи инсонӣ ва идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар асарҳои: Қаюмов Н., Раҳимов Р., Умаров Ҳ., Исломов С.И., Нурмаҳмадов М., Комилов С.Ҷ., Ҷабборов А., Фақеров Ҳ.Н., Ҳабибов С., Раҷабов Р.К., Дустбаев Ш., Амонова Д.С., Кошонова М., Шаропов Ф.Р., Ғаниев Т.Б., Саидмуродов Л.Х., Қодиров Д.Б., Усмонова Т.Д., Ҳодиев Д.А., Гурезов С. ва ғайра таҷассум ёфтааст.

Дар тадқиқотҳои, ки олимони тоҷик анҷом додаанд, масъалаҳои умумии назария ва амалияи идоракунии сармояи инсонӣ бо назардошти таъбиқи муқаррароти асосии дар мактабҳои гуногуни иқтисодӣ бадастомада дар шароити Тоҷикистон таҳлил карда шуданд. Дар баробари ин, таҳқиқоти бисёре аз муаллифон хусусияти ҷузъӣ дошта, ҷанбаҳои муайяни (масалан, ҷанбаи таҳсилоти) раванди ташаккул ва рушди сармояи инсониро дар бар мегирад. Масъалаҳои омӯзиши мунтазами мушкилоти ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ бо наза-

рдошти талаботи иқтисоди инноватсионӣ дар заминаи мушаххас намудани кардани нақш ва вазифаҳои функционалии ниҳодҳои алоҳидаи танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба қадри кофӣ набудаанд дар адабиёти иқтисодии ватанӣ инъикос наёфтаанд. Зарурати дарки назариявии ин мушкилот, таҳияи муқаррароти концептуалӣ, принципҳо ва усулҳои идоракунии ташаққул ва рушди сармояи инсонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ дар асоси истифодаи васеи воситаҳои институтсионалии танзими равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ аҳамияти мавзӯи тадқиқоти диссертациониро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок менамояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Муқаррароти назариявӣ амалии рисолаи илмӣ бо барномаҳои давлатии рушди инкишофи иқтисодиёти кишвар марбут мебошанд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инкишофи сармояи инсонӣ чун самти муҳими ноил гардидан ба меъёрҳои рушди босубот муайян гардидааст. Инчунин барномаҳои рушди минтақаҳо, соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт фарогири муаммоҳои инкишофи сармояи инсонӣ мебошад.

Ҳамчунин мавзӯи таҳқиқот дар доираи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқоти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз рӯйи мавзӯҳои “Таҳияи самтҳои асосии стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе барои солҳои 2021-2030 (РБ 0121ТJ1206), ки дар Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот асоснок намудани ҷанбаҳои назариявии тақмили механизми рушди сармояи инсонӣ дар шароити ташаққулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати таъмини бозтавлид ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад

Татбиқи ин ҳадаф ҳалли ҳамаҷонибаи **вазифаҳои ба ҳам алоқамандро** талаб менамояд:

- омӯзиши таҳаввулоти назарияи сармояи инсонӣ ҳамчун равиши системавии рушди устувори иқтисодӣ;

- таҳияи методологияи ташаккул ва татбиқи сармояи инсонӣ бо шаклҳои мушаххаси рушди иҷтимоию иқтисодӣ;

- муайян намудани омилҳо ва хусусиятҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити тағйирёбии муҳити ниҳодӣ;

- таҳлил ва арзёбии сиёсати давлатӣ оид ба рушди низмои маориф ва таъсири он ба бозтавлиди сармояи инсонӣ;

- баррасии омилҳои коҳиши “фирори мағзҳо” ва пешниҳоди чорабиниҳои муассир чӣ қадар бартараф намудан онҳо;

- коркарди амсилаҳои бозтавлив ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон

Объекти тадқиқот механизми инкишофи сармояи инсонӣ дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор меравад.

Предмети тадқиқот муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, омилҳо ва шароити ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонии кишвар ба ҳисоб меравад.

Фарзияи таҳқиқотро андешаҳои муаллиф оид ба афзалияти тавачҷуҳ ба такмили механизми сармоягузорӣ ба сармояи инсонии кишвар бо назар-дошти ҳадафҳои расидан ба меъёрҳо ва талаботҳои иқтисодиёти навоарона ташкил медиҳад. Пешбинӣ мешавад, ки яке аз роҳҳои афзалиятноки расидан ба иқтисодиёти инноватсионӣ ин таъмини рушди босифати сармояи инсонии кишвар мебошад.

Асоси методологияи тадқиқотро равишҳои муосири диалектикӣ-материалистӣ барои муайян кардани робитаҳои дохилии падидаҳо ва омилҳо, инчунин тағйироти сифатӣ ва тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар минтақа ташкил медиҳанд. Этимоднокии ҳулосаҳои назариявии муаллиф тавассути истифодаи усулҳои умумии илмӣ равиши системавӣ, дедукция ва индукция,

аналогия, ягонагии тахлили таърихию мантики, оморӣ таъмин карда мешавад. Илова бар ин, усулҳои тахлили абстрактӣ-мантикӣ, муқоисавӣ, регрессионӣ, инчунин усулҳои моделсозии иқтисодӣ ва математикӣ барои интихоби беҳтарин роҳи татбиқи сиёсати минтақавии идоракунии рушди сармояи инсонӣ истифода мешаванд.

Сарчашмаҳои маълумот. Ба сифати сарчашмаҳои асосии маълумот санадҳои меъриии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; маводи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; маълумот оид ба вазъи ҷанбаҳои алоҳидаи рушди бозори меҳнат ва соҳаи савдо; маводи тахлилие, ки дар нашрияҳои даврӣ чоп шудаанд; маводи воқеии дар монографияҳои самти таҳқиқ нашршуда; натиҷаҳои таҳқиқоти шахсии довталаб баромад мекунанд.

Барои ҳалли вазифаҳои дар диссертатсия гузошташуда, **усулҳои** гуногуни илмӣ, ба монанди усули монографӣ, иқтисодӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ, алоқамандии хусусиятҳои миқдорию сифатӣ, системавӣ-таркибӣ, сабабу натиҷа, усули омӯзиши омилҳо, экспертӣ-таҳлилий ва ғ. истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар асоснок намудани муқаррароти назариявии такмили механизми рушди сармояи инсонӣ дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ чиҳати омода намудани кадрҳои дорои тавонмандии инноватсионӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода меёбад. Дар диссертатсия натиҷаҳои зерини назариявӣ, методӣ ва амалӣ ба даст оварда шуданд, ки навгони илмиро муайян мекунанд ва мавзӯи дифоъ мебошанд:

- ҷанбаҳои назариявии омӯзиш, хусусиятҳо ва мазмуни сармояи инсонӣ асоснок карда шудааст, ки имкон медиҳад онро ҳамчун натиҷаи инкишофи сифатӣ ва миқдории захираҳои меҳнати кишвар таъриф намуда таъсири омилҳои табиӣ, минтақавӣ (ҷуғрофӣ), таърихӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар раванди ташаккулёбии он бо тавачҷух ба сиёсати ҳадафмандонаи давлат дар ин

раванд баҳогузори намоем, ки дараҷаи рушди сармояи инсонии миллӣ ва мувофиқати он ба талаботҳои иқтисодии инноватсиониро инъикос менамояд;

- таърифи муаллиф оид ба мафҳуми сармояи инсонӣ бо тавачҷӯҳ ба ҷойгоҳи калидии унсури таркибии он - тавонмандии инноватсионӣ - пешниҳод гардидааст, ки аз дигар унсурҳои таркибии он (маълумот, саломатӣ, ахлоқ, саҳтқушӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳаракатпазирӣ ва ғ.) таъсирпазир мебошад ва ба зарурати сармоягузориҳои ҳадафманд ҷиҳати бештар намудани ин таъсир таъкид мекунад;

- асосҳои методии ташаккули муҳити институтсионалии рушди сармояи инсонӣ пешниҳод шудааст, ки нақши давлатро ҳамчун пайвандгари байни иштирокчиёни равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ростои омода намудани кадрҳои соҳибтаҳассус ва эҷоди системаи ҳавасмандгардонӣ барои таъмини фаъолияти босамари инноватсионии ҳомилини сармояи инсонӣ ифода мекунад;

- омилҳои ташаккули сармояи инсонӣ дар муҳити институтсионалии рушди системаи таҳсилоти олии касбӣ ва танзими равандҳои муҳочирати меҳнатӣ бо тавачҷӯҳ ба мушкилоти “фирори мағзҳо” дастабандӣ шудаанд, ки сабаб ва натиҷаи татбиқи сиёсати рушди иқтисодии навобаронаро дар ҷумҳурӣ бо назардошти муаммоҳо ва мавонҳои мавҷуд дар ин самт, шарҳ медиҳанд. Дар робита ба ин тамоюли омода намудани кадрҳо бидуни ба назар гирифтани талаботҳои воқеии бозори меҳнат ва наандешидан ҷораҳои муассир ҷиҳати боздоштани “фирори мағзҳо” ба сифати омилҳои муҳими боздорандаи рушди фаъолияти инноватсионӣ дар кишвар таъриф шудааст

- самтҳои рушди сармояи инсонӣ дар заминаи бештар намудани ҳамкориҳои давлат ва системаи маориф бо тавачҷӯҳ ба тақмили низоми алоқамандии таҳсилоти олии ва бозори меҳнат ҷиҳати дар амал татбиқ намудани моделҳои омузишии тақвияти тафаккури инноватсионии муҳассилин муайян карда шуданд. Дар ин замина амсилаи муҳосибаи омилҳои муассир ба арзиши сармояи инсонӣ дар сатҳи ширкатҳои ватанӣ кор карда баромада шудааст, ки ба назар гирифтани натоиҷи он ҷиҳати таъмини рушди мутавозини низоми таҳсилоти олии ва бозори меҳнат мусоидат менамояд;

- системаи чорабиниҳои мансуб ба танзими давлатӣ, ки ба истифодаи самараноки сиёсати танзими муҳоҷирати меҳнатӣ бо тавачҷӯҳ ба коҳиши раванди “фирори мағзҳо”, истифодаи бештар аз самараи синергетикии “гардиши мағзҳо” ва таъмини ҳавасмандии кадрҳои соҳибтахассус чиҳати пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳудуди кишвар пешниҳод карда шудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд:

- чамъбандии мафҳуми сармояи инсонӣ аз дидгоҳи нав, ки аҳамияти унсурҳои тавонмандии инноватсиониро дар таркиби унсурҳои дигари сармояи инсонӣ баровардашуда аз сиёсати ҳадафмандонаи сармоягузори давлатии ташаккули муҳити инноватсионии бозтавлид ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ таъриф менамояд;

- модели мафҳумии муҳити институтсионалии рушди сармояи инсонӣ, ки алоқамандии ниҳодҳои мухталифи ташаккули сармояи инсониро дар заминаи таҳаввулоти сифатии як муҳит аз муҳити дигар ва ботадриҷ сифатан рушд намудани сармояи инсонии миллӣ ифода мекунад;

- модели риёзии таҳлили институтсионалии омилҳои ба рушди сармояи инсонӣ таъсиррасон, ки таъсири калидии омилҳои сохториро дар низоми ниҳодҳои баррасишавандаи ташаккули сармояи инсонӣ собит менамояд;

- муҳосибаи арзиши сармояи инсонӣ дар ширкатҳо, ки нақши рушди мутавозини бозори меҳнат ва низоми таҳсилоти олиро дар раванди арзишафзоии сармояи инсонии ширкатҳо нишон медиҳад;

- маҷмуи тавсияҳо чиҳати танзими оқилонаи муҳоҷирати меҳнатӣ ва коҳиши раванди “фирори мағзҳо”, ки чиҳати тавачҷӯҳи бештар намудан ба густариши чараёни “гардиши мағзҳо” ва дар заминаи он мусоидат намудан ба рушди равандҳои инноватсионӣ дар кишвар, таъкид менамояд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии натиҷаҳои тадқиқотро инкишофи назарияи сармояи инсонӣ дар шароити рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, татбиқи он дар минтақаҳои, ки теъдоди зихираҳои меҳанатиашон зиёд мебошад, муайян менамояд. Муқаррароти алоҳидаи натоиҷи

тадқиқот асосҳои назариявии иқтисодиёт меҳнатро бо таваҷҷӯҳ ба коркарди моделҳои муносири оmodасозии кадрҳои дорои тавонмандии инноватсионӣ пурратар менамояд.

Натиҷаҳои тадқиқоти илмиро ҳангоми коркард ва татбиқи стратегияи миллии рушди сармояи инсонӣ, танзими рушди мутавозини низоми таҳсилоти олии ва бозори меҳнат, танзими равандҳои муҳочирати меҳнатӣ ва амсоли он метавон истифода бурд. Натиҷаҳои тадқиқотро инчунин ҳангоми хондани курсҳои «Назарияи сармояи инсонӣ», «Иқтисоди меҳнат» ва «Идоракунии захираҳои меҳнатӣ», «Иқтисодиёти навоарона» истифода бурдан мумкин аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои кормандони илм аз рӯи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат мутобиқ мебошад: 1. Асосҳои назариявӣ ва методологияи иқтисодиёти меҳнат; назария ва концепсияҳои рушди муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ (назарияи шуғл, бозори меҳнат, идоракунии кормандон ва ғайра); 3. Масоили назариявӣ-методологӣ дар соҳаи меҳнат ва муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ; 7. Ҳавасмандгардонӣ ва музди меҳнати кормандон; ташкили музди меҳнат ва таъмини алоқамандии он бо тахассуси кормандон ва самаранокии истеҳсолот; функцияи такрористеҳсоли ва ҳавасмандгардонии музди меҳнат; 8. Масоили сифати нерӯи корӣ, тайёркунӣ, ташаккули салоҳияти касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо; ташаккули рақобатпазирии кормандон; роҳнамоии касбии аҳоли; ҳаракати кормандон; 20. Таҷрибаи хориҷии танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ва дурнамои истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар муайянкунии мақсад, предмет ва объекти таҳқиқот, дар асосноккунии номгуӣи вазифаҳои таҳқиқот ва ҳалли ин масъалаҳо, дар бурда расонидани муқаррарот то марҳилаҳои, ки истифодаи онҳоро барои такмили механизми ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти навоарона имконпазир мегардонад, зоҳир мегардад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии илмию методӣ ва тавсияҳое, ки барои асосноккунии такмили механизми ташаккул ва истифодаи самараноки сармои инсонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти навоарона пешниҳод шудаанд, дар фаъолияти мақомоти гуногуни давлатӣ истифода шудаанд.

Хулоса ва пешниҳодоти муаллифи диссертатсия дар раванди таълими Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ҳангоми тартиб додани барнома ва дастурҳои таълимӣ аз рӯи фанҳои соҳавии иқтисодӣ – «Менеджмент» ва «Идоракунии кормандон» ва ғайра татбиқ шудаанд. Муқаррароти асосии илмӣ ва тавсияҳои амалии диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ пешниҳод гардиданд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи маводи диссертатсия 10 кори илмӣ, аз он ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризишавандаи аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда нашр шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боби матни асосӣ, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 182 саҳифа оварда шудааст ва 20 ҷадвал ва 12 расмро дар бар мегирад. Рӯйхати адабиёт аз 177 номгӯй иборат аст.

Дар муқаддима мубрамии мавзӯи диссертатсия, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барнома ва мавзӯҳои илмӣ шарҳ дода шудааст, мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, фарзияи таҳқиқот муайян гардидаанд, наwgонии илмии таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣю амалии таҳқиқот, интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия тавсиф шудааст.

Дар боби аввали диссертатсия – **«Ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбӣ ва истифодаи самараноки сармои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ»** асосҳои концептуалии ташаккулёбии сармои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ тавсиф шуда принсипҳо ва механизмҳои асосии ташаккулёбии сармои инсонӣ дар шароити мазкур тадқиқ шудаанд,

инчунин, омилҳои муассир ба рушди институтҳои ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодии инноватсионӣ шарҳ дода шудаанд.

Дар боби дуюм - «**Вазъи кунунӣ ва тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» тамоюли рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, нақши муҳочирати меҳнатӣ дар рушди сармояи инсонӣ баррасӣ гардидааст ва дар асоси амсилаи риёзи таҳлили институтсионалии омилҳои ба рушди сармояи инсонӣ таъсиррасон анҷом дода шудааст.

Дар боби сеюм - «**Самтҳои рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» амсилаи концептуалии ташаккулёбии арзиши стратегии сармояи инсонӣ коркарда баромада шуда, рушди сармояи инсонӣ дар асоси такмили ҳамкориҳои мутақобилаи давлат, бозори меҳнат ва низоми маориф тадқиқ ва усулҳои танзими равандҳои муҳочирати меҳнатӣ бо таваҷҷӯҳ ба коҳиш додани чараёни «фирори мағзҳо» баррасӣ гардидааст.

Дар **хулоса** пешниҳоду тавсияҳои муаллиф ҷиҳати дар амал татбиқ намудани роҳи усулҳои такмили механизми идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодии инноватсионӣ оварда шудаанд.

БОБИ I. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

1.1. Асосҳои концептуалии ташаккулёбии сармоия инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ

Марҳилаи нави рушди иқтисоди Тоҷикистон бештар бо рушд ва истифодаи самараноки сармоия инсонӣ алоқаманд аст. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди сармоия инсонӣ омили асосии рушди устувор доништа шудааст, ки самаранокии он бояд саривақтӣ ва самаранокии татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намояд.

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ дарк намудани нақши асосии сармоия инсонӣ муҳим аст. Сабаби ин нақш дар он аст, ки имкониятҳои ба кор андохтани тамоми захираҳо бепоён нестанд. Ягона захирае, ки имкониятҳои истифодаи оқилонаи он амалан номаҳдуд аст, ин қобилиятҳои истеҳсолии одамон мебошад, ки дар шароити муосир дар шакли сармоия инсонӣ амалӣ мегарданд, ки қисми зиёди он «фарсӯда шудааст», манбаъҳо ва захираҳои иваз ва андӯшти онҳо вучуд надоранд. Дар ин шароит сармоия инсонӣ дар муқоиса бо сармоия моддӣ сарвати бештари истеҳсоли маҳсуб мешавад. Дар баробари ин, ҳам дараҷаи тайёрии соҳибкорон ва ҳам нақши давлатро, ки муҳимтарин омили самарабахшии муносибатҳои бозорӣ мебошад, баланд бардоштан лозим аст. Барои мутобиқ шудан ба шароити зудтағйирёбанда ва ҷаҳоне, ки нақши иттилоот, дониш ва малакаҳои таъкид мекунад, кишварҳо бояд сифати умумии қувваи кориро пайваста нав кунанд. Дар ин ҷо нақши асосӣ ба давлат тааллуқ дорад. Сохтани амсилаҳои назариявии рушди иқтисодӣ бо ҷалби сармоия инсонӣ ба онҳо нуқтаи ибтидоии таъсиси сохторҳои дастгирии сиёсати давлатӣ мебошад.

Ба андешаи олимони маъруфи тоҷик Ш. Дустбоев ва З.С. Султонов «Маълум аст, ки рушди устувори иқтисодиёти ҳар як давлат дар заминаи

истифодаи самараноки омилҳои иқтисодӣ: боигариҳои табиӣ, капитал (ё захираҳои инвестиционӣ), меҳнат (қобилияти фикриву ҷисмонии кормандон) ва қобилияти соҳибкорӣ ё ташаббускорӣ дар просесси истеҳсолӣ ва соҳаҳои хизмат ба даст оварда мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар ҷорҷӯбаи омилҳои иқтисодӣ ва рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизмат, нақши калидиро захираҳои меҳнатӣ (коргарону кормандон) мебозанд. Чунки ҳама неъматҳои сарватхоро одамон барои қонеъ гардонидани талаботҳои моддию маънавияшон истеҳсол, истифода ва истеъмол менамоянд. Талаботи беохирӣ аҳоли омилҳои асосии пешбарандаи соҳаҳои истеҳсолию ғайри истеҳсолӣ (хизмат) мебошад”¹.

Ҳамчунин профессор А. Ҷабборов қайд мекунад, ки омилҳои калидии таъмини шуғли маҳсулноқ ва сатҳи баланди зист дар шароити муосир ин дониш, малақа ва сатҳи баланди омодагии касбии захираҳои меҳнатӣ мебошад².

Ба вучуд омадани назарияи сармояи инсонӣ тағйир ёфтани самти илми иқтисодиро аз масоили истифодабарӣ ва, махсусан, ба қор андохтани захираҳои меҳнатӣ ба ташаккули қувваи сифатан нави меҳнатӣ, ки шароити пешрафти илмию техниқро қонеъ мегардонад, инъикос намуд. Он бо дарқи нақш ва саҳми сармояи инсонӣ дар суръат ва сифати рушди иқтисодӣ алоқаманд буд, дар ҳоле ки маълум шуд, ки бо назардошти омилҳои классиқии рушди иқтисодӣ афзоиши воқеии иқтисодиёти кишварҳо шарҳ дода намешавад³.

Дар баробари ин, инқишофи назарияи сармояи инсонӣ бо саноатиқунонии иқтисодиёт ва зарурати таъмини рақобатпазирии субъектҳои сатҳи гуногуни идорақунӣ зич алоқаманд аст. Давраи нисбатан босуръати таракқиёти илм ва техника дар солҳои 60-уми асри гузашта барои пайдоиши назарияи нав дар сохтори илмҳои иқтисодӣ шароити заруқиро фароҳам овард. Ва сарфи назар аз

¹ Дуствоев Ш., Султонов З.С. Самтҳои асосии шуғли аҳоли ва рушди иқтисоди миллӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2021. - № 3 (37). - С. 207-208.

² Джабборов А.Дж., Марупова Н.Ш. Продуктивная занятость как фактор социальной защищенности населения//Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2019. - № 5 (68). – С. 45-55.

³ Ходиев, Д.А. К вопросу о социальной инфраструктуре развития человеческого капитала регионов/Д.А. Ходиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2017. - № 2/5-1. - С.15-23.

он, ки олимони амрикоӣ Г. Беккер ва Т. Шулс асосгузори ин назария махсуб мешаванд, бахшо дар бораи нақш ва аҳаммияти сармояи инсонӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ, роҳу усулҳои идоракунӣ, ташаккул ва рушди он, ченкунӣ ва таҳлил идома додаанд, имкон медиҳад, ки ба хулосае оем, ки назарияи сармояи инсонӣ ҳанӯз пурра ташаккул наёфтааст, дар доираи низомҳои мушаххаси идоракунӣ сатҳи хоҷагии халқ таҳқиқоти иловагиро талаб мекунад. Ҳамчун яке аз ин сатҳҳо, ки дар он ҷо бо сабабҳои муайян ҷанбаҳои мундариҷаи сармояи инсонӣ аз нуқтаи назари идоракунӣ муассир суфт дарк карда мешаванд, сатҳи макро, ё сатҳи милли ба шумор меравад¹.

Муҳимтарин омилҳои рушди иқтисодии инноватсионӣ сармояи инсонӣ шинохта шудааст. Аз сифат ва самарнокии низомҳои такрористехсоли сармояи инсонӣ самаранокии равандҳои гузариш ба иқтисодии инноватсионӣ муайян карда мешавад. Шароити муосири рушди иқтисодӣ бо таваҷҷуҳ ба нақши кашфиётҳои илмӣ дар таъмини рақобатпазирии ширкатҳо ва минтақаҳо сармоягузори мунтазамро ба инркишофи сармояи инсонӣ тақозо менамояд².

Дар адабии илмӣ тафсириҳои гуногуни мафҳуми сармояи инсонӣ мавҷуданд (ҷадвали 1.1.1.), ки асосан ба ҷанбаҳои сармоягузори идоракунӣ рушди нерӯи инсонӣ дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ: фирмаҳо, минтақаҳо, кишварҳо оварда шудаанд. Зимнан, дар ҳамаи таърифҳои дар боло зикршуда сатҳи ташаккул ва истифодаи сармояи инсонӣ ҳамчун объекти идоракунӣ мақсаднок зикр нашудааст, ки татбиқи онҳо ба мақсади гузаронидани таҳқиқоти мушаххас ва мақсаднок то як андоза мушкил мегардонад. Гарчанде ки баъзе таҳқиқотҳо сатҳҳои корпоративӣ, минтақавӣ ва миллии ташаккул ва идоракунӣ сармояи инсониро нишон медиҳанд, аммо таҳлили пурмазмунӣ ҷузъҳои як сатҳ, ки далелҳои муқамалро барои ҷудо кардани аломатҳои хусусияти идоракунӣ пешниҳод мекунад, ба қадри кофӣ баён карда нашудааст.

¹ Ходиев, Д.А. Развитие человеческого капитала и формирование национальной идеи//Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2015. - № 4. - С.26.

² Кошонова М.Р. Хоркашов И.С., Кошонов П.С. Инновация и человеческий капитал: принципы и подходы управления трудовыми ресурсами.//Журнал Экономика Таджикистана. - 2020. - №1.- С.165-168.

Шарҳи мазмуни мафҳуми «сармояи инсонӣ»

Ному насаби олим	М а з м у н
Т. Шултс. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Review. – 1961, Мақш – № 1.	«Сармояи инсонӣ» – ин манбаи даромади иловагӣ буда, бо ёрии донишҳо, малакаю маҳорат, қобилияти инсон ташаккул меёбад.
Ляшенко Е.Е. Ляшенко Е.Е. Формирование человеческого капитала в условиях реформирования высшего образования//авт. дисс.... канд. экон. наук: 08.00.05 – Ляшенко Елена Евгеньевна. Москва: Московский гуманитарный университет, 2012. – 25 с.	Сармояи инсонӣ модарзод буда, дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, дараҷаи муайяни саломатӣ, маълумот, малака, қобилият, ҳавасмандӣ, нерӯӣ ҳам шахси алоҳида, гурӯҳи одамон ва ҳам дар тамоми ҷомеа ҷамъ оварда шудааст, ки мувофиқи мақсад дар ин ва ё он тақрористеҳсоли ҷамъиятии як соҳаи муайян ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад ва ба ҳаҷми даромади соҳибони онҳо таъсир мерасонад.
Капелюшников Р.И. Капелюшников Р.И. Концепция человеческого капитала//Критика современной буржуазной политической экономии. – М.: Наука, 1977.	Сармояи инсонӣ - захираи муайяни дониш, қобилият ва ангеа мебошад, ки ба шахси муайян хос аст. Онҳо аз як тараф, бар зарари истеъмоли имрӯза харч кардани маблағхоро талаб кунанд, аз тарафи дигар, дар оянда манбаи бозғатимоди ғоида ва даромад мебошанд.
Корнейчук Б.В. Корнейчук Б.В. Информационная экономика. – СПб.: Питер, 2006. - 382 с.	Сармояи инсонӣ «маҷмуи сифатҳои шахсият мебошад, ки ҳамчун манбаи даромади пулӣ хизмат мекунад. Аз рӯи ҳаҷми сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва ғайра чен карда мешавад.
Добрынин А.И. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Курганский С.А. Методология человеческого капитала // Экономика образования. Международный периодический журнал. Кострома. – 1999. – №. 5. – С.10-26.	Сармояи инсонӣ – захираи муайяни саломатӣ, дониш, маҳорат, қобилият, ҳавасмандӣ, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, аз ҷониби шахс андӯхта мешавад, ки дар соҳаи муайяни тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ ба мақсад мувофиқ истифода мешавад, ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии истеҳсолот ва бо ҳамин ба афзоиши даромади ин шахс таъсир мерасонад.
Луғати калони иқтисодӣ Большой экономический словарь/Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Фонд «Правовая культура», 1994. – 470 с.	Сармояи инсонӣ - «маълумот, таҳассуси дар раванди истеҳсолот ҳосилшуда; дониш ва малакаҳои, ки дар қувваи қорӣ таҷассум шудаанд».
Ҳодиев Д.А. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан)// дисс.... канд. экон. наук: 08.00.05 – Ходиев Дадахон Абдуллоевич. - Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2011. – 160 с.	Сармояи инсонӣ - маҷмуи донишҳо ва қобилиятҳои эҷодии шахс, инчунин малакаҳо, саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ангеае мебошад, ки тавассути сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, касбомӯзӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳочират, инчунин дар тарбияи кӯдакон ҷамъоварӣ гардида, бо мақсади дар оянда ба даст овардани даромад истифода мешаванд.

Таҳияи муаллиф.

Аммо, дар айни замон сармояи инсонӣ бештар дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи ҳудудӣ - минтақаҳо ё кишварҳо омӯхта мешавад. Дар баробари ин, аз

нуқтаи назари манфиатҳои иқтисодии миллии омӯхтани принципҳо ва шартҳои инкишофи сармояи инсонӣ маҳз дар сатҳи миллии афзалтар доништа мешавад¹.

Сармояи инсонии минтақаро С.И. Бабина ва И.Ю. Садовникова чунин таъриф мекунад: «маҷмуи захираҳои инсонии ба ҳудуд мутамарказшуда, дорои дониш, қобилият, маҳорати касбӣ, вазъи саломатӣ, дараҷаи маданияти андӯхтшуда мебошанд. Ҳамаи хосиятҳо ва хусусиятҳои номбаршуда дар натиҷаи сармоягузорӣ аз ҷониби шахсони алоҳида, оилаҳои онҳо, инчунин ҷомеа, корфармоён ва ғайра ба вуҷуд омада, дар фаъолият ба мақсад мувофиқ истифода мешаванд ва рушди инноватсионии низомҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро таъмин намуда, ба ин васила сифати ҳаёти аҳолиро беҳтар намуда, барои рушди минбаъдаи инсоният шароити муосид фароҳам меорад»².

Ба назари мо, сармояи инсонии минтақа ва тамоми кишварро аз ҳамдигар ҷудо кардан душвор аст, хусусан вақте ки сухан дар бораи кишварҳои меаравад, ки аз рӯйи ҳаҷм чандон калон нестанд. Баръакс, чунин кишварҳоро аз рӯйи аломатҳои ҷуғрофӣ (хушк, кӯҳӣ, ҷазиравӣ, нимҷазиравӣ ва ғайра) бо як навъи муайяни минтақаҳо баробар кардан лозим аст. Аммо дар дохили ин кишварҳо дар таҳияи сиёсати минтақавӣ оид ба ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ тафовути муайян низ мушоҳида мешавад.

Сохтори сармояи инсонӣ нишондиҳандаи асосӣ ва сифатии омодагии он ба фаъолияти инноватсионӣ ба шумор меаравад. Дар сохтори сармояи инсонӣ одатан се унсури асосӣ (сатҳи маълумот, сармояи саломатӣ, ҳаракатпазирӣ) ҷудо карда мешавад, ки онҳо дар навбати худ ба аносири дигар тақсим мешавад. Қуваҳои инкишофдиҳандаи сармояи инсонӣ сатҳи маълумот ё сармояи маълумоти он ҳисобида мешавад, ки қодир аст унсурҳои боқимондаро тақомул диҳад (расми 1.1.1.).

¹ Ходиев Д.А. Образовательная политика и развитие человеческого капитала: региональные аспекты//Д.А. Ходиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, ТНУ, 2016. - № 2/11 (220). - С.14. (14-22.).

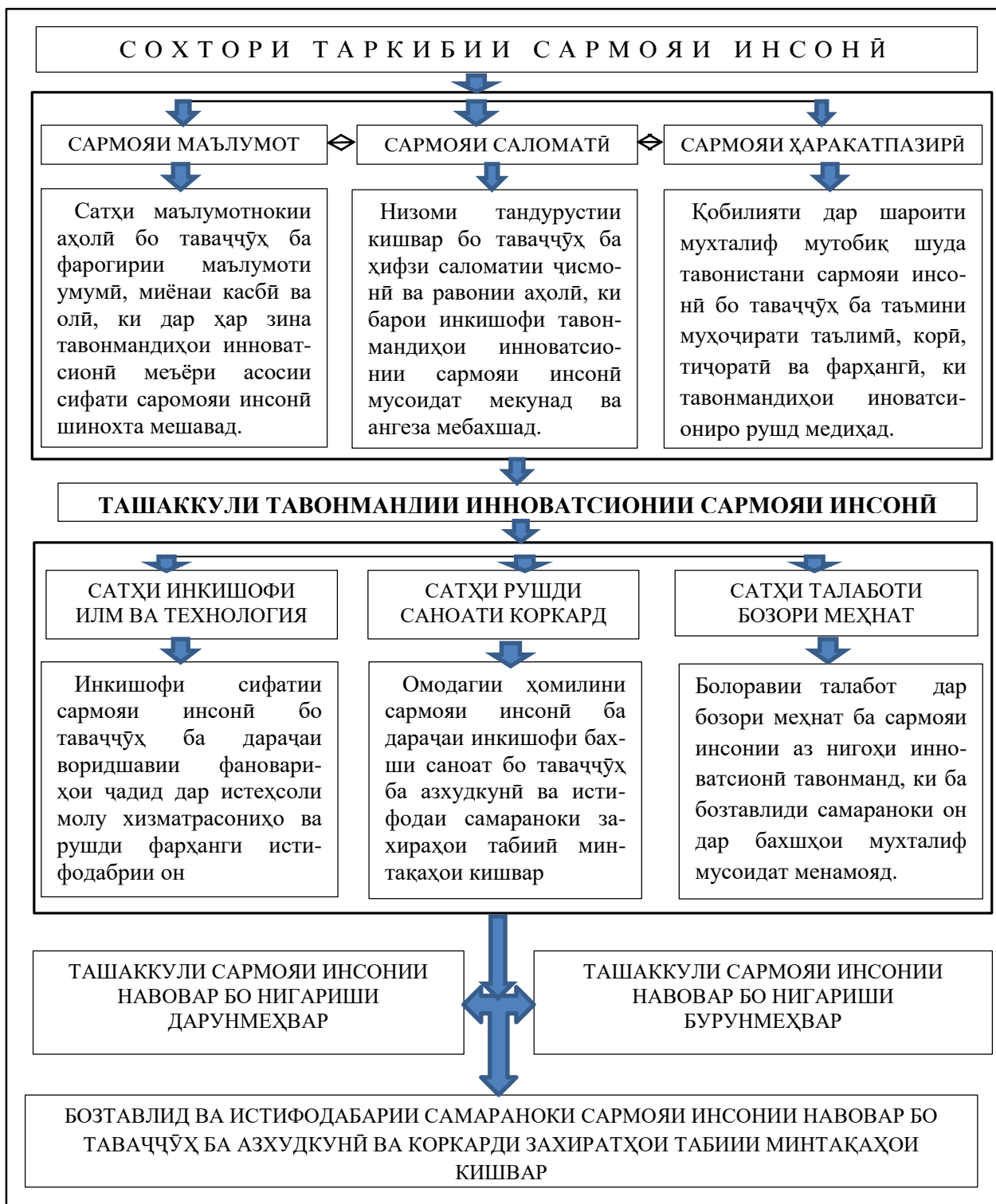
² Бабина С.И. Анализ человеческого капитала региона / С.И. Бабина, И.Ю. Садовникова // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки. - Кемерово, 2018. - № 3. - С.70. (69-74).

Такомули сармояи инсонӣ ҳамон вақт ба мақсад ва ҳадафҳои стратегияи рушди миллӣ мувофиқат менамояд, ки тавонмандиҳои инноватсионии он бо тавачҷӯҳ ба мавҷудияти захираи табиӣ минтақа инкишоф ёбад. Яъне тавонмандиҳои инноватсионии сармояи инсонӣ барои аз худ кардан, коркард ва то ба марҳилаи маҳсулоти ниҳой расонидани захираҳои табиӣ мавҷуд мусоидат намояд. Дар акси ҳол нерӯи мутахассис ва дорои тавонмандиҳои инноватсионӣ ба раванди “фирори мағзҳо” фаро гирифта мешаванд ва амалан манфиаташан ба рушди инноватсионии кишвар таъсир камранге касб менамояд¹.

Сиёсати миллии инкишофи захираҳои меҳнатӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ба ноил шудан ба ҳадафи асосии шукуфоии иқтисодӣ, яъне рушди мутаносиби иқтисодӣ дар байни минтақаҳо, барҳам додан ё кам кардани фарқияти минтақаҳо ба минтақаҳои пешрафта ва ақибмонда нигаронида шудааст. Яъне ин маънои расидан ба он мақсадҳоро дорад, ки иқтисоди бозорӣ бе даҳолати ғайриқонунии сиёсати давлат ҳал намекунад². Инкишофи иҷтимоии иқтисоди миллӣ барои ба даст овардани адолати иҷтимоӣ, инкишофи иқтисодӣ бошад, ба ғайриқонунӣ нигаронида шудааст. Адолати иҷтимоӣ ин чунин маъно дорад, ки дар саросари минтақаҳои кишвар ғайриқонунӣ баробар тақсим карда шавад. Танҳо дар ҳамин сурат барои сокинони тамоми минтақаҳои мамлакат имкониятҳои баробарро одилона фароҳам овардан мумкин аст.

¹ Саидов А.С., Назар М.А. Природные ресурсы - определяющий фактор существования и развития человеческого капитала//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 2023. № 3. С. 11-16.

² Холбоева З.М., Маджидова Ф.А. Влияние человеческого капитала на экономический рост регионов Таджикистана//Экономика Таджикистана. 2018. № 1. С. 168-176.

Расми 1.1.1. Модели концептуалии инкишофи саромояи инсонӣ дар иқтисодиёти навоарона

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд қайд намуд, ки ҳадафҳои асосии рушди минтақавӣ ноил шудан ба чунин ҳадафҳо, аз қабели рушди умумӣ, ҳадди аксар самаранокии минтақавӣ,

баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли, таъмини адолати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва ғайраро дар назар доранд.

Ин мақсадҳо дар назари аввал ба мақсадҳои рушди миллӣ муҳолиф нестанд. Аммо, ба назар гирифтани лозим аст, ки барои расидан ба ин мақсадҳо сиёсати иҷтимоию иқтисодии ба амаломадаро ҳарчи бештар муфассал ва мушаххас намуда, ба ҳаллу фасли масоили гузошташуда қадам ба қадам наздик шудан лозим аст.

Марҳилаи ҳаллу фасли ҳадафҳои глобалии ба миён гузошташуда дар сатҳи минтақавӣ, пеш аз ҳама, маъноӣ бо ҳадди ақали хизматрасониҳои стандартӣ, ки дар ҳома ва ҳамаҷа қабул шудааст, фаро гирифтани тамоми аҳолии минтақаро дорад. Ҳамин тавр, мақсадҳои дар боло зикршударо ба ибтидоӣ ва дуҷумдараҷа, ба ҳурду калон, пасту баланд ҳама намуда, аз рӯйи миқёси қабулшуда ҳал кардан лозим аст. Ҳарчанд дар ҳолати умумӣ, иқтисодиёти минтақавӣ ба бисёр мақсадҳо ниғаронида шудааст, аммо ҳамаи онҳоро метавон дар ду амсилаи оддӣ ҷамъбаст кард: амсилаи самаранокӣ - ба ҳадди аксар расонидани афзоиши иқтисодиёти миллӣ (маъноӣ тақсимоти оптималии захираҳо дар фазоро дорад); амсилаи баробарӣ – коҳиш додани тафовути байниминтақавии нишондодҳои даромад, некӯаҳволӣ ва афзоиш¹.

Иқтибоси боло нишон медиҳад, ки мақсадҳои асосии рушди минтақавиро ба ду амсила - амсилаи самаранокӣ ва амсилаи баробарӣ ҷамъбаст кардан мумкин аст. Дар доираи амсилаҳои пешниҳодшуда ихтилофи байни ҳадафҳои миллӣ ва минтақавӣ баргараф карда мешавад. Зеро, чуноне ки дар боло қайд карда шуд, ба мақсадҳои умумичаҳонии тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ба воситаи нишондиҳандаҳои баланди минтақавӣ алоҳида, бомуваффақият инкишоф ёфта истода, сарфи назар аз ақибмонӣ ва сусттараққикардаи боқимондаҳо ноил шудан мумкин аст. Дар ин ҳо, ҳар ду амсиларо ба қор бурдан лозим аст, яъне аввал тақсимоти хеле самарабахши захираҳоро дар байни минтақаҳо таъмин намуда,

¹ Султонов, З.С., Окилов, И.С. Формирование институционально-инновационной среды управления человеческим капиталом/ З.С. Султонов И.С. Окилов //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе, 2019. - № 1 (65). - С.22-29.

баъд фарқи байниминтақавии дараҷаи даромад ва некӯаҳволии умумиро кам кардан лозим аст. Аммо набояд фаромӯш кард, ки татбиқи амсилаҳои дар боло зикршуда дар сатҳ истифодаи ҳадди аксари захираҳои маъмурию идоракунии мақомоти ҳокимияти вилоятӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ ва саъю кӯшишҳои дахлдорро дар сатҳи ҷумҳурӣ тақозо мекунад. Захираҳои маъмурӣ ва фишангҳои идоракунии мақомоти ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ танзими фискалӣ, татбиқи сиёсати дурусти пулию қарзӣ, татбиқи бомуваффақияти барномаҳои стратегии давлатиро дар назар доранд¹.

Мутахассисон воситаҳои сиёсати иқтисодиро дар сатҳи минтақавӣ ба тарзҳои гуногун тасниф мекунанд, вале дар маҷмӯъ онҳо ба абзорҳои сиёсати макро ва микроиқтисодӣ тааллуқ доранд.

Ба гурӯҳи якуми воситаҳо, чунин абзорҳои сиёсати макроиқтисодӣ, аз қабili воситаҳои андозию бучетӣ, пулию қарзӣ, нархӣ, иҷтимоӣ ва дигар воситаҳо дохил мешаванд, ба ибораи дигар, ин маблағҳо барои татбиқи сиёсати марказии давлат дар сатҳи минтақа заруранд.

Дар баробари ин, барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати иқтисодӣ баъзан имконот вучуд дорад, ки вазифаҳои муайяни мақомоти ҳокимияти вилоятӣ ба ихтиёри ҳукумати марказӣ ё баръакс дода шавад. Дар ҳоле, ки ба минтақаҳо гузаштани ҷиҳатҳои алоҳидаи сиёсати иқтисодӣ ба амал меояд, он гоҳ доираи салоҳияти мақомоти ҳокимияти минтақавӣ васеъ мешавад, вай барои пешбурди сиёсати худ бо назардошти хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии маҳал озодтар мегардад. Масалан, ба минтақаҳои алоҳида ваколати идоракунии фишангҳои андоз ва пардохтҳои гумрукӣ дода мешавад, ки онҳо дар асоси ғояҳои худ дар бораи рушди оянда идора мекунанд.

Ба гурӯҳи дувуми абзорҳо воситаҳои сиёсати микроиқтисодӣ дохил мешаванд, ки асосан ба таъсиррасонӣ ба меҳнат ва сармоя дахл доранд, яъне ин воситаҳо маҳдудияти қатъии имкони назорати давлатӣ ба тақсимои қувваи корӣ

¹ Давлатов С.Н. Теория человеческого капитала: формирование и ее развитие в условиях глобализационной экономики//Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2019. № 1 (45). С. 65-71.

ва ҷойгиронии сармояро доранд. Воситаҳои сиёсати минтақавии микроиқтисодӣ ҳам дар шакли таъсири мустақим ба объектҳои интихобшуда ва ҳам дар асоси самтҳои интихобшудаи фаъолият истифода мешаванд. Масалан, объекти таъсири сиёсати минтақавӣ метавонад сармоя ва меҳнат бошад. Сиёсати минтақавӣ бо истифода аз воситаҳои андоз ва қарз метавонад муваффақияти бозори сармояро хеле беҳтар созад ва ба ин васила ба рақобатпазирии корхона таъсири мусбӣ расонад. Аз тарафи дигар, афзун гардондани муваффақии бозори меҳнат бо роҳи аз нав тайёр кардани қувваи корӣ, таъмини ҳаракати қувваи корӣ, таҳкими ҷанбаҳои инноватсионии тавонмандиҳои кормандон ва ғайра¹.

Воситаҳои сиёсати макро- ва микроиқтисодии минтақавӣ, мутаносибан бо усулҳои мустақим ва ғайримустақими таъсир аз ҳамдигар фарқ мекунанд, яъне воситаҳои сиёсати макроиқтисодии минтақавӣ усулҳои бевоситаи таъсиррасониро дар бар мегиранд ва воситаҳои сиёсати микроиқтисодӣ бавосита мебошанд. Ин вазъият бо он шарҳ дода мешавад, ки сиёсати минтақавӣ дар макросатҳ маънои назорати бевоситаи давлатро аз болои функцияҳои алоҳидаи ҳокимияти вилоятӣ дорад ва дар макросатҳ, чуноне ки дар боло зикр гардид, аз сабаби маҳдудияти ҷиддии назорати давлатӣ аз болои тақсимоти қувваи корӣ ва ҷойгиронии сармоя имконияти таъсири мустақим вучуд надорад.

Натиҷаҳои макро ва микроиқтисодии сиёсати минтақавӣ метавонанд дар шакли таъмин намудани тақсимоти баробари захираҳо дар бозорҳои байниминтақавӣ ва таъсири мустақим ба пешниҳоди молу хизматрасонӣ дар бозорҳои минтақавӣ зоҳир шаванд. Воситаҳои макроиқтисодӣ барои тағйир додани тақозо истифода мешаванд ва воситаҳои микроиқтисодӣ барои тағйир додани самти сиёсати дохили ширкат истифода мешаванд. Натиҷаҳои сиёсати минтақавиро дар асоси нишондиҳандаҳои параметрҳои алоҳида, муқоисаи оқибатҳои сиёсати пешгирифти ба давраи гузашта, муқоисаи хароҷот ва даромад баҳо додан мумкин аст. Асосан, бояд иҷрои мунтазами нақшаи

¹ Бабаджанов, Р.М. Человеческий капитал и инновационные подходы к измерению его использования/Р.М. Бабаджанов//Экономика Таджикистана. –Душанбе, 2019. - № 4. - С. 36-43.

тартибдодашударо вобаста аз мақсадҳои гузошташуда ба эътибор гирифт. Дарачаи татбиқи нақша оиди фаъолияти сиёсати минтақавӣ ва баръакс ҳарф мезанад.

Ҳамин тариқ, меъёрҳои асосии самаранокии равишҳои макро- ва микроиқтисодӣ дар сиёсати минтақавӣ натиҷаҳои бадастомада мебошанд. Бояд гуфт, ки интихоби ин воситаҳо ва самтҳои амали сиёсати минтақавӣ аз шароити иҷтимоию иқтисодии кишваре, ки дар он ҷо чунин сиёсат пеш гирифта мешавад, вобастагии зиёд дорад. Асосан ба дуруст тақсим кардани қувваи корӣ ва ҷойгиронии сармоя дар сатҳи минтақаҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудан лозим аст. Қувваи кории изофӣ бояд аз минтақаи зиёдати корӣ ба он минтақаҳои равона карда шавад, ки дар он ҷо талаботи оптималӣ вучуд дорад.

Дар баробари ин, низомҳои иқтисодии минтақавие, ки дар шароити ба таври объективии бозор ташаккул меёбанд, бояд аз ҷиҳати ташкили минтақавии фаъолияти инсон ва татбиқи шартҳои истеҳсолот ва худкишофи субъектҳои хоҷагидорӣ (корхонаҳои шаклҳои гуногуни моликият) ба назар гирифта шаванд.

Минтақаҳо бояд ба идоракунии самарабахши корхонаҳои, ки дар ҳудуд ва дар тобеияти онҳо воқеъ гардидаанд, таъсис ва ба қор андохтани инфрасохтори иҷтимоӣ (аз ҷумла, шабакаи муассисаҳои тиббӣ) ва истеҳсоли мусоидат кунанд. Ин бевосита ба андозаи минтақаҳо вобаста аст (пеш аз ҳама, аз ҷониби аҳоли муайян карда мешавад). Нигоҳдории тандурустии минтақа ҳамчун як намуди фаъолият ба вазъи демографӣ ва ташаккули сармояи инсонӣ, ки аз нуқтаи назари микроиқтисодӣ, имконияти даромади гирифтани фард мебошад, таъсири бунёдӣ дорад.

И.С. Хоркашев чунин мешуморад, ки барои ташаккули нуқтаҳои нави рушди иқтисодӣ, дониш дар бораи сатҳи сармояи инсонӣ бо таваҷҷуҳ ба қобилиятҳои соҳибқориҳои афрод дар ин ё он минтақа, сатҳи дифференсиатсияи нишондиҳандаҳои, ки мафҳуми «сармояи инсонӣ»-ро муайян ва ташкил медиҳанд, зарур аст. Ў ташҳиси сармояи инсониро дар заминаи ҷузъҳои

қобилияти соҳибкорӣ, демографӣ, таълимӣ, меҳнатӣ, таҳқиқотӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ пешниҳод мекунад¹.

Баҳодиҳии шароити иҷтимоию иқтисодии фаъолияти иқтисодии минтақа бояд бо мақсади омӯзиши таъсири онҳо ба имкониятҳои рушди иқтисодии минтақа гузаронида шавад; дувум, муайян кардани тафовути мавҷудаи истеҳсолоти умумии сармояи инсонӣ (бо назардошти инкишофи низоми тандурустӣ); сеюм, асосноккунии иқтидори сармояи инсонӣ то чӣ андоза метавонад ба рушди иқтисодии минтақа таъсир расонад. Ба маънои васеъ, соҳаи тандурустӣ ба низоми таъмини ҳаёти аҳолии минтақа дахл дорад. Дар баробари ин, ҳолати он ташаккул ва ҷамъшавии қобилиятҳои маҷмуии эҷодии афроди сокини минтақаро муайян мекунад. Онҳо дар нишондиҳандаҳои иҷтимоию демографӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои тафовути минтақавиро дар динамикаи вазъи тандурустӣ, маориф, маданият ва фонди манзил нишон медиҳанд.

Минтақаҳо хароҷоти асосии низоми тандурустиро ба дӯшдоранд ва аз ин рӯ, барои вазъи он масъул мебошанд. Онҳо дар дурнамо дар ҳақиқат бояд маркази ҳамгироии фаъолияти хоҷагидорӣ мақомоти тандурустӣ гарданд.

Саломатии инсон - манбаи муайяни умри дарозмуҳлатест, ки ҳолати бароҳат ва самараноки шахсро, ки ба синну сол мувофиқ аст, тавсиф мекунад. Аз ин лиҳоз, саломатии инсон дар баробари маълумот, малака ва маҳорати меҳнатӣ хусусияти муҳимми сармояи инсонӣ мебошад.

Дар адабиёти иқтисодӣ истеҳсоли сармояи инсонӣ дар макросатҳ ҳамчун маҷмуи як қатор вазифаҳои микроистеҳсолот баррасӣ мешавад. Чи хеле, ки Л.Туроу қайд мекунад, «функсияҳои (равандҳои) микроистеҳсоли сармояи инсонӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна сармоягузорӣ барои эҷоди ягон дороии мушаххаси сармояи инсонӣ барои шахси мушаххас истифода мешавад. Функсияҳои истеҳсоли макро- ё маҷмуии сармояи инсонӣ нишон медиҳанд, ки

¹ Хоркашов, И.С. Қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун унсури асосии сармояи инсонӣ// И.С. Хоркашов /Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - № 2 (23). - С. 75-79.

чӣ гуна чомае метавонад дороиҳои сармояи инсониро дар маҷмуъ эҷод кунад»¹. Ин маънои онро дорад, ки соҳаи тандурустӣ дар ташаккули дороии сармояи инсонӣ иштирок мекунад. Аз ин рӯ, ба рушди сармояи умумии инсонии минтақа омилҳо, аз қабилҳои харочоти соҳаи маориф ва илм, тандурустӣ, ҳифзи муҳити зист, беҳбудии шароити меҳнат, сармоягузорӣ ба сохтмони манзил ва таъсиси ҷойҳои корӣ бевосита таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, иқтисоддонон аксар вақт омили умумиро истифода мебаранд, ки ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад - маблағи умумии сармоягузорӣ ба қувваи умумии корӣ.

Вобаста ба ин, сармояи умумии инсонии фаъоли минтақаро метавон бо формулаи зерин ҳисоб кард: дар ин ҷо *СЧКЗ* - сармояи умумии фаъоли инсонии минтақа; *ЧКМ* - сармояи инсонии фард; *i* - соҳиб (фард, ашхос); *n* - шумораи соҳибони сармояи инсонӣ.

Марҳилаи кунунии рушди иқтисодии минтақаҳои Тоҷикистонро мисли дигар кишварҳои пасошӯравӣ метавон ҳамчун гузариш аз навъи бартаридоштаи саноатӣ, технократии рушди иқтисодӣ ба навъи сифатан нави он, ки онро шартан башардӯстона (демократӣ) номидан мумкин аст, тавсиф кард. Дар баробари ин, қобилиятҳои фаъоли эҷодии одамон ба қувваҳои пешбарандаи рушди иқтисодӣ табдил ёфта, мутаносибан арзиши саломатии умумии аҳолии минтақа дар айни замон хеле меафзояд.

Қонуниятҳои асосии навъи саноатии рушди иқтисод - ин равиши бартаридоштаи технократӣ ба интихоби воситаҳо ва манбаъҳои афзоиш, устувории баланди сохтори органикии сармоя, пеш аз ҳама, рушди истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот, то ба қадри кофӣ баҳо надодани инкишофи соҳаи иҷтимоӣ мебошад.

Дар тавсияҳои Кумитаи Омори иқтисодии ИМА қайд карда мешавад: «Агар мо дар рафти такмили дониши худ оиди неъматҳои моддӣ дар истеҳсолот истифодашаванда, омили муҳимтарини ҳар як иқтисодиёт – инсонро фаромӯш

¹ Thurow L. Fortune follows the bold. What we must do to build a new and lasting prosperity. - N. Y. : Harper business, 2003. - 340 p

кунем, ки некӯаҳволии вай масоили асосӣ ва қобилияти эҷодии ӯ асоси истеҳсолоти ҳозира ва пешрафти оянда мебошад, ба хатогии чиддӣ роҳ медиҳем»¹.

Аз ин рӯ, сармоягузори молиявӣ ба сармояи инсонӣ муҳимтарин манбаи рушди иқтисодӣ мебошад. Ҳамин тариқ, иқтисоддони машҳур Ч. Грейсон қайд мекунад: «Долларе, ки ба зеҳни инсон гузошта мешавад, аксар вақт даромади бештари миллиро назар ба долларе, ки ба роҳҳои оҳан, сарбанд, мошинҳо ва дигар молҳои истеҳсолӣ гузошта мешавад, меорад. Таълим ба шакли сермаҳсули маблағгузори асосӣ табдил меёбад, ки он дар якҷоягӣ бо сармояи ҷисмонӣ афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва сифатро медиҳад. Ин ҳамеша дуруст буд, аммо дар иқтисоди ҷаҳонии имрӯза ин иброз дучанд дуруст аст».

Аз ин рӯ, ба ақидаи ҷонибдорони мафҳуми сармояи инсонӣ танҳо хизматҳои сармояи инсонӣ фурӯхта ва харида мешаванд, ки шакли зухуроти қобилияти истеҳсолии шахс дар раванди истеҳсолот мебошад. Вобаста ба ин, метавон гуфт, ки кормандони соҳаи тиб ва, пеш аз ҳама, табибон дорои сармояи муайяни инсонӣ мебошанд, ки онро чен кардан мумкин аст. Масалан, Л.Туроу чунин мешуморад, ки сармояи инсониро метавон бавосита чен кард - бо ёрии арзишҳои бозорӣ, ки барои онҳо онро иҷора гирифтани мумкин аст. «Азбаски иҷорапулӣ ҷараёни ҳозира ва ояндаи молҳо ва хизматрасониро аз меҳнат инъикос мекунад, пас ҳам рента ва ҳам гардиши молҳо ва хизматҳое, ки аз ҷониби меҳнат истеҳсол мешаванд, бояд капитализатсия карда шаванд, то арзиши имрӯзаи қобилиятҳои истеҳсолии инсонро ташкил диҳанд. Капитализатсия танҳо раванди ҳисоб кардани арзиши ҷорӣ баъзе дороиҳо мебошад, ки дар оянда даромад ба даст меорад... Капитализатсияи даромади оянда арзиши бозорро ба вучуд меорад»².

Принсипи капитализатсияи даромадҳои оянда, ки ба ном бартарият ба мол бо мурури замон асос ёфтааст, усули маъмултарини муайян кардани захираи умумии сармояи инсонии ҳам як шахс ва ҳам тамоми аҳолии минтақа мебошад.

¹ Американская экономика: человек, технический прогресс и предпринимательство / В.Б. Супян, А.Р. Данилов, В.Б. Беневоленский и др. М., 1993. С. 3.

² Грейсон Д., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века. - М., 1991. - С. 25, 49.

Моҳияти ин усул аз он иборат аст, ки одамон майл доранд, ки миқдори муайяни пул ё маҷмуи молро дар айни замон нисбат ба ҳамон миқдор ё маҷмуи пули оянда баландтар медонанд. Бинобар ин, тарафдорони назарияи сармояи инсонӣ арзиши сармояро на аз рӯйи нархи истехсоли он, балки аз рӯйи самараи иқтисодии истифодаи он муайян мекунанд. Истифодаи сармоя маънои гирифтани маҳсулотро ҳамчун шакли универсалии ҳама гуна даромад (музди меҳнат, фоида, рента) дорад. Маблағи тахфифшудаи даромади оянда маблағи сармояи истифодашуда мебошад. Тавассути коэффисиенти дисконт даромади оянда ба арзёбии ҳозира оварда мешавад.

Дар асоси далелҳои дар боло овардашуда назариячиёни сармояи инсонӣ усули дисконткуниро барои ҳисоб кардани он асос гузоштаанд. Чуноне ки онҳо дуруст фарз мекунанд, ба туфайли хеле зиёд шудани маблағгузорӣ ба одамон сохтори музди меҳнат хеле тағйир ёфт, ки қисми зиёди он маҳсули сармояи инсонӣ мебошад, на меҳнат. Баробари афзудани хароҷоти такмил додан ва инкишоф додани қобилияти эҷодии ашхосҳо меҳнат мураккаб шуда, дар ин раванд онҳо ба сармояи инсонӣ табдил меёбанд. Инро Г. Беккер тасдиқ мекунанд: «Ҳар як инсонро метавон ҳамчун омезиши воҳиди меҳнати одӣ ва миқдори муайяни сармояи инсонии дар он таҷассумшуда ҳисоб кард. Аз ин рӯ, музди меҳнати ҳар як коргарро метавон ҳамчун омезиши нархи бозории қисми ӯ ва даромади иҷора аз сармояи инсонии ба ин қисм гузошташуда баррасӣ кард»¹.

Дар адабиёти иқтисодӣ принсипи капитализатсия ҳамчун асос барои ҳисоб кардани арзиши умумии сармояи инсонии кишвар гирифта шудааст. Дар ин маврид, усули ченкунии сармояи инсонӣ дар инсон-рӯз таҳсил истифода шудааст. Дар ин усул давомнокии соли хониш дар донишгоҳ воқеан ба соли таҳсил дар мактабҳои миёна ва ибтидоӣ баробар аст. Ин муносибат ба қадри кифоя асоснок нест, зеро дар он дараҷаи баланди маълумот, инчунин рӯзҳои беморӣ ба назар гирифта намешавад.

¹ Becker G.S. Investment in human capital: A theoretical and empirical analysis. N.Y., 1964. P.160.

Т. Шултс пешниҳод кард, ки афзоиши сармояи инсонӣ маҳсули афзоиши шумораи мутахассисони коллечро хатмкарда ва хароҷоти таҳсил дар он муайян карда шавад. Баҳодиҳии фонди умумии сармояи инсонӣ ҳамчун маҳсули афзоиши сармояи инсонии категорияи дахлдор ва суръати даромади он ҳисоб карда мешавад. Меъёри даромадро метавон дар шакли тахминӣ ҳамчун каср муаррифӣ кард, ки маҳраҷи он арзиши таҳсили коллеч ва ҳисобкунак фарқияти даромади одамони дорои маълумоти олӣ ва миёна мебошад. Ғайр аз ин, Т.Шултс дар ҳисобҳои худ коэффитсиентҳои миёнаи ҷорӣ даромадро истифода бурд, ки онҳо ҳамчун таносуби даромади умрӣ аз макотиби олӣ ва харчи умумии таҳсил дар донишгоҳ муайян карда мешаванд. Дар ин маврид, таъсири саломатии инсон ба афзоиши сармояи инсонии он ва мутаносибан, сармояи умумии инсонӣ ба назар гирифта намешавад.

Бояд гуфт, ки нақши сармояи умумии инсонӣ дар ҷараёни рушди иқтисодӣ назаррас буда, тамоюли доимии афзоиш дорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҷамъ овардани сарватҳои ғайримоддӣ назар ба ҷамъоварии сарватҳои моддӣ бо суръати тезтар ба амал меояд. Барои ИМА, масалан, ин таносуб дар тӯли асри XX дар як сол 4, 1% ташкил дод. Дар натиҷа ҳиссаи сармояи таълимӣ дар боигарии умумии миллии кишвар аз ҳиссаи сармояи ҷисмонӣ зиёдтар буда, аз рӯйи арзёбӣ, 70% ташкил медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар неқӯаҳволии инсон саломатии ӯ тибқи таърифи ТБТ, мутаносибан, 10% ташкил медиҳад ва ҳамин гуна саҳмро метавон дар сармояи инсонӣ нишон дод.

Дар адабиёти иқтисодии шӯравӣ ва пасошӯравӣ то ба наздикӣ ба ҷои мафҳуми «сармояи умумии инсонӣ» дар макросатҳ мафҳуми «фонди таҳсилот» истифода мешуд, ки арзиши аслии дониш, малака, маҳорат ва таҷрибаи аз ҷониби қувваи корӣ андӯхташударо ифода мекунад. Хароҷоти фард барои пешгирӣ ва муолиҷаи бемориҳо ба ҳисоб гирифта нашудааст. Ҳангоми ҳисоб кардани фонди таълим ду равиши асосӣ истифода мешавад:

- хароҷоти кумулятивии таҳсилот дар ин ё он давраи дуру дароз ҳисоб карда шуда, сураат мегирад;

- арзёбии арзиши воқеии истехсолии захираи муайяни дониш, малака, маҳорат, таҷрибаи, ки корманд (шахс) дар давраи муайян дорад, дода мешавад.

Дар ҳолати аввала арзиши хидматҳои таълимие, ки дар тӯли дарозмуддат гирифта шудаанд, ҳисоб карда мешавад. Дар даврае, ки аз лаҳзаи гирифтани маълумот то лаҳзаҳои ҳисоб, сатҳи ҳуди таълим, инчунин хароҷоти таълим пайваста боло меравад. Бо назардошти ислоҳҳои дахлдор - муомилоти синну соли қувваи корӣ, фавтҳои аҳоли як қатор нишондиҳандаҳои фонди таълимро сохтан мумкин аст, ки бо ёрии онҳо маблағи кумулятивии ҳамаи хароҷоти воқеии гузашта бо назардошти маблағҳое, ки барои тайёр кардани одамоне, ки то замони ҳисоб кардани онҳо аз қувваи корӣ баромадаанд ва аҳоли сарф шудааст, ҳисоб кардан мумкин аст. Барои баланд бардоштани аҳаммияти воқеии ҳифзи саломатӣ дар ташаккули сармояи инсонӣ корфармоён бояд хароҷоти суғуртаи ихтиёрии тиббиро дар музди меҳнати кормандон ба назар гиранд.

Масъалаҳои дар боло баррасишуда ба мо имкон медиҳанд, ки хулосаҳои зеринро ба даст орем:

- ташаккули сармояи умумии инсонии минтақа раванди умумии такрористехсолии сармояи инсонӣ (аз ҷумла ҷузъи он - саломатӣ) дар сатҳи шахс ва оилаи ӯ мебошад;

- сармояи умумии инсонӣ дар баробари андӯхти моддӣ манбаи динамизм ва рушди иқтисодии кишвар мебошад;

- яке аз ҷузъҳои асосии сармояи умумии инсонӣ маориф мебошад, ки саҳми он дар рушди иқтисодӣ тавассути интиқоли донишҳои мавҷуда ба наслҳои ояндаи коргарон зоҳир мегардад; нигоҳдории тандурустӣ ҳамчун омиле, ки татбиқи қобилияти меҳнатии фардро таъмин мекунад;

- барои чен кардани захираҳои умумии сармояи инсонии миллат, аз ҳама қобили қабултарин принсипи капитализатсияи даромади оянда бо назардошти хароҷоти соҳаи тандурустӣ дар асоси муқаррарот дар бораи афзалият ба мол бо мурури замон мебошад. Илова бар ин, ҳисобкунӣ бояд ба усули дисконтӣ асос ёбад.

Ба маънои институтсионалӣ, идоракунии сармояи инсонии минтақа низоми мушаххаси ҳудудӣ ҷудошудаи идоракунии институтҳои иҷтимоию иқтисодие мебошад, ки бо интиқолдиҳандагони сармояи инсонӣ ҳамкорӣ мекунанд, ки дар раванди такрористеҳсоли васеъ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳоли самаранок истеъмол карда мешаванд, инчунин бо сармояи инсонии дорои сифати дахлдор таъмин намудани иқтисодиёти минтақа. Дар ин ҷо, низоми идоракунии ба маънои васеъ - маҷмуи ботартиби маҷмуҳои зерин фаҳмида мешавад: - мақомоти идоракунии; - робитаҳои байни мақомотҳои минтақавӣ; - робитаи байни мақомотҳои минтақавӣ ва объектҳои идоракунии; - робитаи байни мақомотҳои идоракунии минтақаи мазкур ва мақомотҳои идоракунии дигар минтақаҳо; - робитаи байни мақомотҳои идоракунии минтақаи мазкур ва мақомотҳои давлатии идоракунии. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки дониш ва малакаи касбӣ, таҳассуси кормандон омили низомгузори ташаккули ҷузъи сифатии сармояи инсонии минтақавӣ буда, маҳз низоми таҳсилоти касбӣ ва таълими бояд дар ҷанбаи институтсионалии ташаккули сифатҳои инноватсионии сармояи инсонӣ дар минтақа ба асли механизм табдил ёбад¹.

Аксарияти мутлақи муҳаққиқон нақши асосиро дар ташаккули сармояи инсонӣ ба соҳаи маориф медиҳанд. Дар доираи он малакаи касбӣ, дониш, салоҳиятҳои шахсон ва ҳавасмандӣ ба меҳнати пурсамар ташаккул меёбанд, ки арзиши иқтисодии шахсиро иҷтимоӣ доранд. Дар соҳаи маориф барои татбиқи онҳо дар самти баланд бардоштани некӯаҳволии субъектҳои хоҷагидори алоҳида ва дар маҷмуъ сарвати миллии кишвар, шартҳои зарурии талаботи касбӣ ба шаҳрвандон ва некӯаҳволии иҷтимоию иқтисодӣ имкониятҳо фароҳам оварда шудаанд. Нишондиҳандаҳое, ки ба модули таълимӣ дохил карда шудаанд, мавҷудияти захираҳои инсонӣ ва сармояи инсонии низоми маориф (шумораи хонандагон ва омӯзгорон дар ҳама шаклҳо ва зинаҳои таҳсилоти касбӣ), самарабахшии он (хатми мутахассисон), ҳолати маблағҳо (фарсудаҷавӣ ва

¹ Андреев, И.Ч. Формирование и развитие человеческого капитала в регионе// И.Ч. Андреев /Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). - 2012. - № 2. - С. 48.

кандашавӣ, навсозӣ, сармоягузорӣ) ва сатҳи маблағгузорӣ (хароҷоти бучет барои маориф)¹.

Муҳимтарин омили ташаккули сармояи инсонӣ рушди соҳаи тандурустӣ мебошад. Хароҷоти тиббӣ вақти гардиши меҳнатро дар истехсолот дароз мекунад. Тандурустӣ заминаи физиологии ташаккули сармояи инсониро таъмин менамояд; дар робитаи мутақобила бо фазои таълим дар шароити мушаххаси иҷтимоию иқтисодӣ, ки сатҳи зиндагии аҳолии минтақаро муайян мекунанд, идома дорад. Аз ин рӯ, гурӯҳҳои муассисаҳоеро муайян кардан мумкин аст, ки барои идоракунии такрористехсоли сармояи инсонӣ масъуланд: - мақомоти тандурустӣ; - мақомоти маориф; - мақомоти назорати меҳнат, шуғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли; - мақомоте, ки ҳифзи экологии аҳолиро таъмин менамоянд; - мақомот (мақомотҳои), ки ҳамкориҳои мутақобилаи гурӯҳҳои дар боло зикргардидаро ҳамоҳанг мекунанд.

Самти муҳимми сиёсати минтақавии ташаккули сармояи инсонӣ низ танзими оптималии равандҳои муҳоҷират мебошад. Ҳаракати сармояи инсонӣ дар баробари соҳаи маориф ва тандурустӣ яке аз муҳимтарин объектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ мебошад. Ҳар гуна сармоягузорӣ ба таҳсилот бемаъно хоҳад буд, агар шахсе, ки таҳсил кардааст, бинобар мавҷуд набудани ҷои кор ё шароит барои оғози тиҷорати мустақил дар минтақа имкони татбиқи дониши худро дар фаъолияти меҳнатӣ нашошта бошад. Зимнан, имрӯз омили бечунучаро ва муҳимтарини ташаккули иқтисоди ҷаҳонӣ дар баробари ҷараёнҳои иттилоотию молиявӣ муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад².

Муҳоҷират ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи сиёсатҳо, ки ба ҳавасмандгардонии барқарорсозии иқтисодиёт нигаронида шудаанд, бояд ба назар гирифта шаванд. Таърихи умумиҷаҳонӣ бештар таърихи муҳоҷират аст, зеро маҳз дар зери таъсири онҳо

1 Бабаджанов Р.М., Гулямова Г.Х. Факторы повышения уровня человеческого капитала в Республике Таджикистан//Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2020. - № 2. - С.31-35.

2 Усманова, Т.Ҷ., Азимов, Н.Ҳ. Усулҳои танзими муҳоҷирати интеллектуалӣ ҳамчун асоси ташаккулёбии иқтисоди креативии қувваи корӣ/Т.Ҷ. Усманова, Н.Ҳ. Азимов//Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. - № 4-1 (43). - С. 64-71.

минтақаҳо ва кишварҳо ташаккул ёфта, сохтори иҷтимоӣ, ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ташаккул меёфт. Муҳочирати аҳоли, аз як тараф, ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои иҷтимоие, ки байни одамон инкишоф меёбад, аз ҷониби дигар нишондиҳандаи мушкилот дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мардум мебошад¹.

Д.В. Юрков ва Н.М. Габдуллин қайд мекунад, ки «Муҳочират ба рушди устувори ҳудуди таъинот ва рафтани муҳочирон таъсири калон мерасонад. Муносибати ҷомеа ба муҳочират давра ба давра аз мусбат ба манфӣ ва баръакс тағйир меёбад. Дар марҳилаи ҳозира нисбат ба ин ҳодисаи иҷтимоию иқтисодӣ дигаргуншавии равшан мушоҳида мешавад. Мисли ҳама гуна падидаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳочират ҳам оқибатҳои мусбат ва манфӣ ба бор меорад. Аз ин рӯ, омӯзиши равандҳои муҳочират бояд ба муайян ва эҷоди механизмҳои амалӣ намудани таъсири мусбӣ ҳангоми коҳиш додани хатару таҳдидҳо аз муҳочират равона карда шавад².

Ҳамин тариқ, сармояи инсонӣ - категорияи хеле мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки барои рушди устувори иқтисоди миллӣ муҳим аст. Дарачаи самаранокии равандҳои истеҳсолӣ аз сифати сармояи инсонӣ вобаста аст. Дар баробари ин, сармояи инсонии баландсифат сармоягузори доимиро ба унсурҳои таркибии он, ба мисли маориф, тандурустӣ ва зудҳаракатӣ талаб мекунад. Асосҳои концептуалии ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ба фароҳам овардани муҳити муассири институтсионалӣ барои ҳамкориҳои оптималии байни низомҳои маориф, тандурустӣ ва танзими равандҳои муҳочират, ки бо назардошти сифат ва нишондиҳандаҳои миқдори иқтисодии инсонӣ ҷиҳати оқилона истифода бурдани иқтисодии табиӣ минтақаҳо мусоидат мекунад.

¹Кошенова М.Р. Детерминанты межстрановой трудовой миграции в современных условиях на примере Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета. – 2020. – № 1 (21). – С. 27-32.

² Юрков Д.В., Габдуллин Н.М. Развитие человеческого капитала территориального рынка труда на основе трудовой миграции//Вопросы экономики и права. - М., 2016. - № 101. - С.30. (30-35).

1.2. Принципҳо ва механизмҳои асосии ташаккулёбии сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодии инноватсионӣ

Назарияи муосири сармояи инсонӣ дар мақоми самти мустақили илми иқтисодӣ ба расмият дароварда шуда, инкишоф меёбад. Ташаккули он дар ин сифат ҷавоб ба равандҳо ва натиҷаҳои пешрафти илмию техникӣ буд, ки дар охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум (коинот, физикаи ядрои, пайвастании илм бо истеҳсолот ва ғайра) ба амал омад. Яке аз оқибатҳои асосии револүтсияи илмию техникӣ ба кулӣ тағйир ёфтани мавқеъ ва нақши илм ва худи одам дар қувваҳои истеҳсолкунанда мебошад. Тағйироте, ки ба амал омадаанд, аслан постулатҳои назарияи муосири сармояи инсониро дар асарҳои асосгузори он - Т. Шултс ва Г. Беккер пешакӣ муайян карданд. Онҳо дар бораи нақши тағйирёфтаи иқтисодии инсон, сифатҳои антропологии вай (пеш аз ҳама, қобилиятҳои зеҳнӣ) дар давраи пасосаноатии оянда дидгоҳи навро ба миён гузошта, асоснок намуданд. Тибқи таълимоти онҳо, дар навъҳои муосири истеҳсолот, махсусан дар соҳаҳои доништалаб нақши сармояи инсонӣ дар рушди онҳо на танҳо бартарӣ, балки ҳалкунанда мегардад. Онҳо сармояи инсониро ҳамчун шакли сармояи ба шахс тааллуқдошта, қисми ҷудонашавандаи он мешуморанд. Дар таълими онҳо ба муайян намудани шароити ташаккул ва баланд бардоштани нақши «омили инсонӣ» дар фаъолияти иқтисодӣ диққати махсус дода мешавад.

Ҳамин тариқ, манбаи асосии рушди иқтисодиро Т.Шултс маориф, тағйироти сохтор ва сифати қувваи умумии меҳнатӣ ҳисобид. Вазъияти охири бевосита аз маориф ва ҳаҷми сармоягузориҳои дар ин ҷо гузошташуда вобаста аст. Воқеан, сармоягузориҳои омилҳои асосии рушди сармояи инсонӣ мебошад¹.

Ғояҳои Г. Беккер мубрамият ва муҳимияти калон доранд. Вай рафтор ва муносибатҳои мутақобилаи инсонро (аз ҷумла, ғайрибозаргонӣ) таҳлил карда, афкори иқтисодии сармояи инсониро ба дигар самтҳои таҳлил ворид намуд, ки

¹ Schultz T. W. The Economic Value of Education. New York : Columbia University Press, 1963. Pp. XII, 89; Schultz, T. Investment in Human Capital // The Role of Education and of Research. 1971. № 1.

пеш аз \bar{u} онҳо дуумдараҷа ҳисобида мешуданд ва сазовори омӯзиши мустақилона нестанд¹.

Ҳамин тавр, Г. Беккер ба зарурияти аз ҷониби ҷамъият дарк намудани он далеле, ки сармояи ҷисмонӣ қисми ночизи даромадро меорад ва баланд бардоштани майлу рағбатро ба омӯзиши моҳиятҳо, аз қабилӣ пешрафти техника ва сармояи инсонӣ ишора мекунад. Пас аз эътиқоди он, ки «таърифи иқтисод аз рӯйи неъматҳои моддӣ тангтарин ва кам қонёкунанда аст» олим ғояи зарурати васеъ кардани андешаҳо дар бораи самтҳои зухури сармояи инсонӣ ва ҳаҷми сармоягузорӣ ба он асоснок мекунад. Барои исботи хусусияти муносибатҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ \bar{u} ба усулҳои миқдорӣ ва амсилаҳои таҳқиқот таъя мекунад. Бинобар ин, «ҳар гуна рафтори» шахс таъмини сармоягузорию талаб мекунад. Инҳо сармоягузориҳои марбут ба издивоҷи шахс, хароҷот барои тарбияи фарзандон, тиб, таҳсил, тақмили ихтисос, ҷустуҷӯи маълумот, иваз кардани ҷойҳои корӣ мебошанд. Аммо сармоягузорию метавон ҷунин номид, агар онҳо ба баланд бардоштани қобилияти истеҳсолии шахс ва даромади \bar{u} нигаронида шуда, ба афзоиши хушбинӣ ва сифати зиндагӣ дар маҷмуъ мусоидат кунанд.

Таълимоти асосгузори назарияи муносири сармояи инсонӣ ба татбиқи ҳолати нав дар муносибатҳои иқтисодӣ мусоидат кард: хароҷоти тақрирестеҳсолии инсон ва сармояи \bar{u} набояд ҳамчун талафоти ҷуброннашаванда барои бӯҷет, балки ҳамчун сармоягузорӣ ба манбаи асосии афзоиши сарвати миллӣ доништа шавад. Ин муқаррарот дар афкори минбаъдаи иқтисодӣ таҳия шудаанд. Пас, барои Л. Эдвинсон ва М. Мэлоун, сармояи инсонӣ на танҳо 2маҷмуи донишҳо, малақаҳои амалӣ ва қобилиятҳои эҷодие мебошад, ки кормандони ширкат барои татбиқи вазифаҳои ҷорӣ истифода кардаанд», балки «арзишҳои ахлоқии ширкат, меҳнати маданият ва муносибати умумӣ ба парванда» мебошад. Барои Ф. Фукуяма «сармоя на танҳо замин, заводҳо, абзори

¹ Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории : пер. с англ; сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников ; предисл. М. И. Левин. М.: ГУ ВШЭ, 2003.

дастгоҳҳо, балки дониш ва одамони тахассусманд низ мебошанд, ки аҳаммиятнокии ин омилҳо доимо меафзояд»¹.

Натиҷаи инкишофи афкори иқтисодиро дар бораи сармояи инсонӣ вазъияти ба вучуд омадаи илм ҳисоб кардан мумкин аст, вақте ки ба қоидаи «далели воқеӣ»-и иқтисодиёт ва тамоми ҷамъият донишдони сармояи инсонӣ табдил меёбад. Ҳамин тавр, П. Хейнс дар бораи зарурияти ба назар гирифтани сухан меронад, ки қисми асосии даромад аз моликияти сармояи инсонӣ гирифта мешавад, ки онро дар ҳақиқат на ҳамчун объекти иқтисодии «харҷшаванда», балки ҳамчун объекти ҳудафзояндаи он ҳисоб кардан лозим аст. Мазмуни сармояи инсонӣ дониш ва малакаҳое мебошад, ки тавассути таҳсил, омодагии касбӣ ва таҷрибаи амалӣ ба даст оварда шудаанд. Тасвибе, ки гуё таксимоми даромад аз тақсими сарват вобаста бошад, танҳо ҳамон вақт дуруст хоҳад буд, ки агар мо сармояи инсониро ба таърифи сарват дохил кунем»².

Сармояи инсониро ҳамчун категорияи иқтисодӣ метавон баррасӣ кард, ки муносибатҳои иқтисодиро вобаста ба сармоягузориҳои ҷудошуда ва ҷамъшударо дар ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандии шахс ифода мекунад. Тавачҷуҳи асосӣ ба он сармоягузорӣ ва мувофиқан ба сифатҳои сармояи инсонӣ нигаронида шудааст, ки ба эҷоди даромад ва ҷамъшавии сарвати миллӣ дар имрӯзу оянда мусоидат мекунанд.

Кафолати самаранокии баланди сармоягузориҳо ба сармояи инсонӣ ташаккули стратегияи сармоягузорӣ дар ин самт мебошад, ки ҳамчун идомаи табиӣ стратегияи иҷтимоӣ ҳам дар макро- ва ҳам микросатҳ амалӣ мегардад. Ислоҳоти сохтории иқтисодиёт бинобар зарурати воқуниш ба тағйироти муҳити беруна боиси тағйироти ҷиддии бозори меҳнат ва хароҷоти зиёди иҷтимоӣ мегардад. Дар чунин вазъият стратегияи иҷтимоӣ давлат ба рафъи оқибатҳои манфии вазъияти душвори иқтисодӣ нигаронида шудааст. Аммо ба даст овардани самараи ҳадди аксар танҳо дар сурате имконпазир аст, ки амалиёти

¹ Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния // Новая постиндустриальная волна на западе: антология/под ред. В.Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - С.129.

² Хейнс П. Экономический образ мышления. - М. : Новости, 1991. С. 359-360.

корхонаҳои мушаххас бо вектори умумимиллӣ мувофиқ карда шавад. Бидуни таносуби салоҳиятноки микро ва макросатҳҳо рушди динамикии прогрессивии иҷтимоию иқтисодиро таъмин кардан ғайриимкон аст. Механизми самараноки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ зарурати ҳамоҳангсозии дақиқи амалҳои ҷонибҳои манфиатдор - давлат ва ҳуди ширкатҳоро дар назар дорад. Фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо бояд идомаи табиӣи сиёсати давлатии сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ бошад, ки ба татбиқи кӯшишҳои давлат чихати паҳн намудани сатҳи баланди зиндагӣ мусоидат намояд. Иқтисоди ба иҷтимоӣ нигаронидашуда ҳамеша ба таъмини мувозинати байни самаранокии бозор ва адолати иҷтимоӣ нигаронида шудааст ва сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ метавонад ба таври муассир баъзе оқибатҳои манфии муносибатҳои бозорро ҷуброн кунад, ки боиси «тафовут»-и ҷиддии иҷтимоӣ мегардад¹.

Равшан аст, ки сармояи сохтории ташкилот, аз ҷумла сифат ва мавҷудияти технологияҳои иттилоотӣ, консепсияи ташкилӣ, пояҳои гуногуни маълумот ва ғайра бевосита ба он вобаста аст, ки сармояи инфиродӣ то чӣ андоза самаранок ташаққул меёбад, чамъ карда мешавад ва истифода мешавад. Аммо, амалия нишон медиҳад, ки на ҳама роҳбарон фаҳмиш нишон медиҳанд - инҳо вобастагии байниҳамдигарӣ мебошанд. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ доираи хеле васеи соҳаҳои имконпазирро дар бар мегирад, ки асосии онҳо, чун қоида, таълими кормандон мебошад. Дар шароити бозори меҳнати босуръат рушдбанда, ки аз сиёсати воридотивазкунӣ, ҷорӣ намудани такмили техникаи ва рақобати рӯзафзун бармеангезад, зарурати пайваста исбот кардани мувофиқати касбии худ ба миён меояд. Дар ин замина, бисёре аз ширкатҳо таҳсилотро тақрибан шакли чамъи сармояи инсонӣ медонанд, ки тамоми сармоягузориҳо ба сармояи инсониро ба хароҷот барои таҳсил кам мекунанд. Таъсири сармоягузорӣ танҳо тавассути сатҳи бадастомада баҳо дода мешавад, зеро чунин мешуморанд, ки танҳо

¹ Бабаджанов, Р.М. Воздействие демографических процессов на формирование человеческого капитала// Р.М. Бабаджанов /Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2021. - № 3. - С 27-34.

афзоиши маълумот боиси баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва, аз ин рӯ, музди меҳнат мегардад.

Вазифаи муҳимтарини эҷоди механизми самараноки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҳамоҳангсозии кӯшишҳои низоми давлатии маориф ва низоми таълими корпоративӣ мебошад. Муносибати анъанавӣ ба таълими умумӣ ва истехсолӣ, ки дар доираи муассисаҳои таълимии расмӣ сурат мегирад, ба талаботи шароити муосир пурра ҷавобгӯ нест. Бисёр ҷойҳои корӣ чунон зуд тағйир меёбанд, ки онҳо то охири барномаи таълимӣ кӯҳна шудаанд. Аз ин рӯ, ташкили дохилифирмавии омӯзиши корпоративӣ бояд барномаҳои асосии таълимиро бо тавачҷуҳ ба эҳтиёҷоти воқеии ташкилот пурра кунад. Бешубҳа, таълим ҳам барои ашхос ва ҳам барои корхона ва умуман иқтисодиёт аҳаммияти калон дорад. Аммо ба маориф мақоми ягона ҷузъи сармояи инсонӣ додан ё ба он нисбат ба қисматҳои дигар нақши пешбаранда додан нодуруст мебуд. Сармоягузори мутавозин ба сармояи инсонӣ илова бар сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, хароҷоти тандурустӣ, аз ҷумла хароҷот барои пешгирии бемориҳо, нигоҳубини тиббӣ ва ғизо ва хароҷоти ҳаракатро дар бар мегирад, ки кормандон метавонанд ба ҷойҳои нави корӣ кӯчонида шаванд.

Дар давраи такрористехсоли сармояи инсонӣ мо марҳилаҳоро ҷудо мекунем: истехсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот. Дар ҳар як марҳилаи такрористехсоли сармояи инсонӣ «сарҳадҳо», хусусиятҳои зуҳур ва таъсири мутақобила, самти фаъолият, меъёрҳо, усулҳои баҳодихӣ ва андозагирӣ дорад. Рушди марҳилаҳо аз рӯйи принципи мустақим ва бозгашти байни онҳо сурат мегирад. Алоқаи ҷараёни такрористедсолӣ тавре амал мекунад, ки ҳар як марҳила (бо назардошти талабот ва шароити нав) марҳилаҳои «худӣ»-и инкишоф ва худинкишофиро аз сар мегузаронад ва тавассути механизмҳои бозгашт бо дигар фазаҳо ҳамкорӣ карда, бо онҳо алоқаманд аст.

Сармояи инсонӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар таҳқиқоти худ бисёрҷанба мебошад. Дар хориҷи кишвар категорияи «сармояи инсонӣ» дар бахшҳои мухталифи илм, аз қабилӣ равшанӣ, тиб, идоракунии кадрҳо ва иқтисод мавриди таҳқиқ қарор дорад. Тавачҷуҳи махсус ба категорияи мавриди омӯзиш

ба илми иқтисодӣ хос аст. Чунин нишондодҳо ва меъёрҳои муҳимми сатҳи тараққиёти иқтисодӣ, монанди дараҷаи маърифатнокӣ, рушди иқтисодӣ, таркиб ва сохтори сарвати милли ин ё он шакл боиси дарки моҳияти категорияи «сармояи инсонӣ» гардиданд¹.

Қонуниятҳои ошкоршуда байни рейтинги рушди инноватсионии кишварҳо, сатҳи рушди инсонӣ ва ҳиссаи хароҷот барои таҳқиқот ва инноватсия дар ММД имкон доданд, ки зарурати таҳлили мунтазами динамикаи сатҳи сифатии сармояи инсонӣ асоснок карда шава, ташаккул додани рейтинги соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида дар доираи соҳа аз ҷиҳати мавҷуд будани захираҳои кадрӣ хушсифат, арзёбии доимии самарои тадбирҳои ба амал баровардани маблағгузорӣ ба кормандон ҳам дар сатҳи давлат, ҳам дар хоҷагии хонаводаи ҷудогона. Ҳамаи муаммоҳои иброзшуда метавонанд тавассути ташаккули низоми самараноки идоракунӣ ҳал карда шаванд. Бо назардошти он, ки сармояи инсонӣ ҳам ба шахсе, ки барандаи он аст ва ҳам ба корхона (ташкилот), ки шахс сармояи худро истифода мебарад ва тавассути сармоягузорӣ ба он ташаккул ва афзоиш меёбад, даромад. Ин зарурати омӯзиши таҷрибаи қаблан ҷамъшудаи таҳқиқи ҷанбаҳои молиявии категорияи «сармояи инсонӣ»-ро ба миён овард.

Дар айни замон якҷанд равишҳо барои баррасии сармояи инсонӣ аз призмаи муносибатҳои молиявӣ мавҷуданд. Нуқтаи аввал дар арзёбии сармояи инсонӣ тавассути равиши «капитализатсияи даромад», ки аз арзёбии арзиши ҳозираи (ба лаҳзаи ҳозираи замон) даромади ояндаи шахс иборат аст, ифода мешавад. Бартарии ин равиш робитаи зичи мавҷудаи байни музди меҳнати корманд ва хусусиятҳои касбии сифатии ӯ мебошад, илова бар ин, он функсияи репродуктивии молияро инъикос мекунад. Аммо набудани муносибати инфиродӣ ба ташаккули «нарх»-и дониш, малака ва маҳорати ҳар як корманд, ки дар раванди меҳнат истифода мешавад ва механизми иштироки одилонаи барандаи сармояи инсонӣ дар раванди тақсимот. даромади гирифташуда

¹ Грузков И.В. Общественное воспроизводство человеческого капитала в парадигме инновационного развития: теория и методология исследования//Дисс. на соиск. уч. степ. д-р. э.н. - Ставрополь, 2019. - С. 35.

камбудии назарраси ин нуқтаи назар - ташаккули арзиши безътимоди баҳодихии сармояи инсониро пешакӣ муайян мекунад. Ғайр аз ин, чунин нуқтаи назар тамоми такрористеҳсолкунии сармояи инсониро танҳо бо музди меҳнат мепайвандад, вақте ки дар иқтисодиёти бозорӣ музди меҳнат манбаи ягонаи даромади хонавода нест.

Нуқтаи дуюм дар равиши сармоягузорӣ ба арзёбии категорияи мавриди омӯзиш ифода ёфтааст. Бартариин ин нуқтаи назар асоси бунёдии он мебошад, ки ба муносибатҳои воқеан мавҷудбуда байни ҳаҷми сармоягузорӣ ва хусусиятҳои сифатии сармояи инсонӣ асос ёфтааст ва, аз ин рӯ, таъсири чунин сармоя ба даромади ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ, ҳам дар микро- ва макросатҳ. Дар баробари ин, камбудии назарраси усулҳои мавҷудаи баҳодихӣ дар фаҳмиши дар боло зикршуда ин аст: тамоми гуногунии муносибатҳои ташаккули сармояи инсонӣ танҳо ба сармоягузориҳо барои ташаккули барандагони (сармояи инсонӣ) он вобаста аст, ки яъне самаранокии тамоми маҷмуи сармоягузориҳои мухталиф аниқ муайян нест.

Муносибати суғуртавии маҳдуди прагматикии зерин нуқтаи назари зерин мебошад, ки дар натиҷаи зарурати дар давраи муайян ҳал намудани баъзе масоили алоҳида ба миён омадааст: ташаккули маблағи пардохтҳои суғуртавӣ ба аҳоли дар давраи осоишта ва ҷанг, арзёбии талафоти сармояи инсонии давлат дар маҷмуъ дар шароити муҳочирати аҳоли. Камбудии назарраси ин муносибат баррасии ҷанбаи боз ҳам тангтари такрористеҳсоли сармояи инсонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, вазифаи муҳимтарин баҳодихии миқдори сармояи инсонӣ бо мақсади амалӣ намудани зарурати баланд бардоштани сатҳи сифатии он ҳамчун асоси баланд бардоштани некӯаҳволии субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида, минтақа ва умуман давлат мебошад.

Аз муқаррароти асосии мафҳуми сармояи инсонӣ бармеояд, ки хусусиятҳои он асосан самтҳои иҷтимоию фарҳангӣ, ахлоқӣ, идеологии барандаро муайян мекунанд. Аммо концепсияи қабулшудаи рушди устувор таъсири мутақобилаи унсурҳои иҷтимоӣ бо унсурҳои иқтисодиро дар бар мегирад. Охириин асосан бо ҳолатҳои зерин муайян карда мешавад: сармояи инсонӣ ҳам ба шахсе, ки

интиқолдихандаи он аст ва ҳам ба корхона (ташкилот), ки дар он шахс сармояи худро истифода мебарад, даромад меорад; бо маблағгузорӣ ба он ташаккул меёбад ва меафзояд. Ин зарурати омӯзиши сармояи инсониро дар илм ба миён овард, ки масъалаи тақсими одилонаи даромадро байни ҳамаи иштирокдорони ташкили он, самаранокии сармоягузорӣ, яъне муқоисаи хароҷот ва манфиатҳои сармояи инсонӣ ҳам барои корманд ва ҳам барои корхона, саноат ва умуман вилоят.

Пеш аз, аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардани мавқеи сармояи инсонӣ дар низоми идоракунии молия, муносибати категорияи таҳқиқшавандаро бо муҳимтарин намуди захирае, ки манбаи сармояи инсонӣ - инсон мебошад, ба назар гирифтани лозим аст. Дар умум эътироф шудааст, ки мафҳуми «захираҳо» - захираҳо, даромадҳо, пули нақд ва дигар фондҳо, арзишҳо, сарват ва сарчашмаҳои онҳо мебошанд. Олимони муосир кадрҳои ташкилотро захираҳои инсонии он медонанд, ки бо категорияи «сармояи инсонӣ» зич алоқаманданд. Ба манбаи асосии боигарии корхона табдил ёфтани коргарон мавқеи онҳоро тағйир дод. Онҳо ба унсури сармояи инсонӣ - сарвати асосии он ва шартӣ ғалаба дар муборизаи рақобатӣ табдил ёфтаанд.

Мутобиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ, «манбаи дороиҳоест, ки аз ҷониби субъект дар натиҷаи рӯйдодҳои гузашта назорат карда мешавад ва, аз он интизор меравад, ки ғоидаи иқтисодии оянда ба корхона ворид шавад». Захираҳои инсонӣ дар фаъолияти ташкилот иштирок намуда, ғоида ба даст меоранд ва пардохти ин ширкат ба арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дохил мешавад. Аз ин бармеояд, ки қисми захираҳои инсоние, ки дар ташаккули «манфиатҳои иқтисодӣ» иштирок мекунанд ва аз ҷониби корфармо назорат карда мешаванд, бо шартӣ мавҷудияти дастгирии дахлдори меъёрӣ ҳамчун дорои ташкилоти корфармо эътироф карда мешавад. Маълум аст, ки захираҳои моддӣ, меҳнатӣ (инсонӣ) ва табииро шахс ба мақсадҳои истеҳсолӣ, физиологӣ ва маишӣ истифода мебарад, дар ҳоле ки захираҳои меҳнатӣ асосан натиҷаи фаъолияти субъекти хоҷагидориро муайян мекунанд. Захираҳои меҳнатӣ, ки аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, қобили меҳнат, қисми аҳолии дорои

қобилиятҳои ҷисмонӣ ва маънавӣ барои иштирок дар фаъолияти меҳнатӣ мебошанд, як навъ манбаи захираҳои инсонӣ мебошанд, ки дар фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ субъекти хоҷагидорӣ иштирок мекунад.

Ба андешаи мо, меъёрҳои сармояи асосӣ ба захираҳои инсонӣ хос аст. Вай дар фаъолияти ташкилот иштирок намуда, ғоида ба даст меорад ва музди ҷунин иштирок ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда дохил мешавад. Ҷунин ба назар мерасад, ки захираҳои инсонӣ, ки корфармо барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ истифода мебарад, метавонад пурра истифода нашавад. Сабоби ин ҳолатҳои зерин шуда метавонанд: майл надоштани корманд барои пурра истифода бурдани нерӯи худ ва (ё) имконнопазирии корфармо барои фароҳам овардани шароите, ки дар он нерӯи кормандони ӯ пурра ошкор карда мешаванд. Пас саволе ба миён меояд: «Қадам қисми захираҳои меҳнатӣ ба зиёд кардани сармояи ташкилот (корхона) машғул аст?». Ҷавоб равшан аст - танҳо он нафаре, ки ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ машғул аст. Баъд аз ҳама, сармоя арзиши афзоянда аст. Ҳангоми таҳлили таъсири мутақобилаи категорияҳои «захираҳои инсонӣ» ва «сармояи инсонӣ» (ҳамчун қисми сармояи субъекти хоҷагидорӣ) мо ҷунин натиҷаҳоро ба даст меорем: арзиши сармояи инсонӣ ва сармояи ташкилот дар маҷмӯъ аз он таъсир мерасонад, ки қисми захираҳои меҳнатӣ кормандоне, ки барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ҷалб карда шудаанд.

Ҳамин тариқ, яке аз принципҳои методологияи идоракунии молиявӣ такрористеҳсоли сармояи инсониро ба таври зайл ифода кардан мумкин аст: ташаққули афкор дар бораи арзиш, ғоиданокии сармояи инсонӣ тавассути истифодаи методологияи махсуси баҳодихӣ он амалӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки методологияи баҳодихӣ сармояи инсонӣ таҳия карда шавад, ки ғоиданокии ин намуди сармояро дақиқ муайян кунад, дар бораи арзиши он тасаввурот диҳад ва имкон диҳад, ки хароҷоти вобаста ба харид, нигоҳдорию он муайян карда шавад ва ғайра барои ифодаи минбаъдаи арзиши он. Ҷунин усули арзёбӣ як навъ воситаи идоракунии молиявӣ хоҳад буд, зеро арзёбии арзиши сармоя яке аз шартҳои муҳимтарини идоракунии самараноки сармоя дар маҷмӯъ мебошад.

Барои мақсадҳои таҳқиқоти мазкур хеле муҳим аст, ки қарорҳои инфиродӣ оид ба ба даст овардани сармояи инсонӣ барои дигарон нафъ меоранд, ки дар миқёси созмон ё давлат таъсири синергетикӣ ба вуҷуд меорад. Р.Лукас вазъиятеро таҳлил кард, ки истеҳсоли маҳсулоти ҳар як фирма ба захираи сармояи инсонии кормандони он, инчунин ба миқдори миёнаи сармояи инсонии ҳар як коргар умуман дар иқтисодиёт вобаста аст. Вай тафсири беназири функсияи истеҳсолиро пешниҳод кард, ки дар он ҳиссаи хароҷоти меҳнат барои ба вуҷуд овардани сармояи инсонӣ, захираи сармояи инсонӣ ва дараҷаи миёнаи сармояи инсонӣ дар иқтисодиёт дохил карда шудааст. Дар вазъияти мувозинати динамикӣ бо суръати доимии афзоиши сармояи ҷисмонӣ ва инсонӣ ва дар сурати набудани таъсири беруна суръати афзоиши маҳсулот пурра бо афзоиши сармояи инсонӣ муайян карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки чамъшавии сармояи инсонӣ дар сатҳи инфиродӣ ва ҳатто дар сатҳи корхона наметавонад омили тағйироти назарраси рушди иқтисодӣ гардад¹.

Дар асоси ин бармеояд, ки ин муносибати мунтазам ба ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар макросатҳ мебошад, ки ба фаъолияти мутавозини тамоми бандҳои механизми баррасишаванда, рафъи номутаносибӣ ва зиддиятҳои байни ҷанбаҳои гуногуни равандҳои чамъшавии он мусоидат мекунад. Низом, чи хеле, ки И.В.Попович қайд мекунад, - ин маҷмуи унсурҳои сершумор: хучайраҳо (дар организми зинда), гурӯҳҳои одамон (дар ҷамъият), корхонаҳо (дар хоҷагии халқ), кадоме томияти муайн ва алоқаи мустақкамро бо муҳит ташкил мекунанд.

Риояи принсипи муттасилӣ маънои онро дорад, ки механизми ҷамъоварӣ ва рушди сармояи инсонӣ бояд ҳамчун низоми иборат аз зернизомҳои мухталиф ва дорои сохтори дохилӣ дар ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ баррасӣ карда шавад.

Моҳияти механизми рушди сармояи инсонӣ аз таъсири мутақобилаи унсурҳои низоми иқтисодӣ, ки асоси онро ташкил медиҳанд, бармеояд. Унсурҳои муҳимми механизм субъектҳо (давлат, оила (хоҷагии хонавода), низоми маориф,

¹ Lucas R.E. On the mechanics of economic development // Journal of monetary economics. - 1988. - №22 (1). - P.22.

соҳаи тандурустӣ ва корхонаҳо) мебошанд. Дар ин маврид, давлат ҳамчун пайвандгари байни иштирокдорони равандҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ ҳисоб карда мешавад, ки дар баъзе мавридҳо ҳамчун субъекти хоҷагидор амал мекунад.

Механизми метавон ҳамчун низоми ягонаи стихиявӣ ё фармоишӣ баррасӣ кард. Дар ҳолати аввал, ҳама субъектҳои хоҷагидор бо ҳамдигар ҳамчун унсурҳои баробар ҳамкорӣ намуда, низоми мувозинатро бо робитаҳои номунтазами байни унсурҳо ташкил медиҳанд, ки онро ҳамчун иқтисодиёти танзимнашаванда (стихиявӣ аз ҷониби бозор танзимнашаванда) тавсиф кардан мумкин аст. Дар мавриди дувум давлат бартарӣ дошта, бо дигар унсурҳои механизм муносибати муайян ташкил мекунад. Бешубҳа, ташаккули сармояи инсонӣ сохтани механизми тартибиро талаб мекунад.

Албатта, барои ҳар як механизм чудо кардани унсурҳои асосӣ муфид аст, яъне субъектҳои танзим, ошкоркунанда ва тасдиқкунандаи маънои он, инчунин муносибатҳои, ки ин субъектҳо дар раванди идоракунии муқаррар мекунанд, яъне муносибатҳои, ки субъектҳои хоҷагидорро ба амал мебароранд, ба низоми ягонаи ҷамъиятӣ пайвастанӣ онҳо ва раванди ташкилиро таъмин мекунанд. Аз ин бармеояд, ки дар баробари муайян кардани субъектҳои таъсири мутақобила, нақш ва муҳимияти онҳо, муайян кардани объекти таъсири мутақобила низ аҳаммияти калон дорад.

Тарафдорони институтсионализм ҳамчун механизми амалисозии ҳадафҳои пешбинишуда концепсияи «муҳити институтсионалӣ»-ро таҳия кардаанд. Воқеан, дар иқтисоди институтсионалӣ муҳити институтсионалӣ муҳимтарин унсурӣ паст кардани дараҷаи ҳар гуна номуайяни ва усули ба даст овардани натиҷаҳои ҳадди аксари фаъолияти иҷтимоӣю иқтисодӣ дар натиҷаи таъсири мутақобилаи субъектҳои гуногуни раванди муайян мебошад. Боляд гуфт, ки агар мо муҳити институтсионалиро дар доираи матритсаи институтсионалӣ баррасӣ кунем, пас хусусияти асосии онҳоро чудо кардан лозим аст. Қоидаҳои, ки муҳити институтсионалиро ташкил медиҳанд, хусусиятҳои низоми мушаххасро дар маҷмӯи муайян мекунанд.

Ба ақидаи Д.Норт ва Л.Дэвис, муҳити институтсионалӣ маҷмуи қоидаҳои бунёдии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки асоси истеҳсол, мубодила ва тақсирро ташкил медиҳанд. Ин ҷаҳорҷӯбаи бастани созишномаҳои институтсионалӣ мебошад. Мутобиқан, муҳити институтсионалӣ коҳиши сатҳи номуайяниро дар ҳамкориҳои ҳамарӯзаи агентҳои иқтисодӣ таъмин мекунад¹.

Муассисаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ нақши шахсро дар ҷомеа (корғари кироӣ, соҳибмулк, мансабдор, сиёсатмадор) муайян намуда, амали ӯро ба ҷаҳорҷӯбаи қобили қабули ҷомеа ворид мекунад ва ба андозаи муайян ба интиҳоби қарорҳо таъсир мерасонанд. Аммо - ва ин яке аз шартҳои пешравӣ аст - одам бо назардошти ангеҷаҳои дохилӣ, фардӣ қарор қабул мекунад, ки сарҷашмаи он хислатҳои шахсияти ӯ мебошад. Ҳамин тариқ, фарқияти хеле назаррас муайян карда мешавад, яъне, институтҳо дар шакли маҷмуи қоидаҳо ва меъёрҳо рафтори инсонро муайян намекунанд, балки танҳо маҷмуи алтернативаҳоеро маҳдуд мекунанд, ки шахс аз онҳо мувофиқи вазифаи критерияш интиҳоб карда метавонад.

В.А.Шевченко дар асоси консепсияи Уилямс тафсири васеи сохтори муҳити институтсионалиро пешниҳод намуда, механизми тағйироти институтсионалиро баррасӣ мекунад. Тибқи ин тафсир, муҳити институтсионалӣ шартан ба зернизомии танзимкунанда (меъёрҳо ва қоидаҳо) ва зернизомии ташкилию техникӣ (муассисаҳо ва ташкилотҳо) тақсим мешавад (ниг. ба ҷадвали 1.2.1.).

Иқтисодиёти бозории муосирро бе механизми самарабахши ҳамкориҳои он бо давлат, мақомоти қонунгузор ва иҷроияи он тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зиёда аз ин, чунин механизм яке аз хислатҳои муҳимми ҷамъияти ба дараҷаи баланд тараққиқардаи демократӣ гардидааст. Ин ҳамкорӣ дар шаклу самтҳои гуногун татбиқи амалии худро меёбад: дар барпо намудани худӣ инфрасохтори низомии хоҷагӣ; дар таъмини шароити мусоид барои рушди инсон; амал кардан

¹ Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. -Cambridge, 1971. P. 5-6.

ва ба амал баровардани сиёсати иқтисодии саноатӣ ва берунӣ; чойгиронии фармоишоти давлатӣ ва танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ¹.

Ҷадвали 1.2.1.

Соҳтори муҳити институтсионалӣ

Институтҳо	Зернизомии меъёрии А	Зернизомии ташкилию техникии В
Расмӣ 1	А1 (ҳуқуқӣ, асноди маъмурӣ, қонунҳо, конституцияҳо, муддаои судӣ)	В1 (фирмаҳо, муассисаҳо, шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, бозорҳо)
Ғайрирасмӣ 2	А2 (анъанаҳо, расму русум, ахлоқи корӣ, ҳувиат, муносибатҳои оилавӣ)	В2 (оила, иқтисодиёти пинҳонӣ)

Танзими давлатӣ яке аз шартҳои фаъолияти соҳторҳои институтсионалӣ мебошад. Давлат дар саросари ҷаҳон маблағгузорию сармоягузорию дарозмуддати дигар субъектҳоро дар ин самт маблағгузорӣ ва кафолат медиҳад, бо мақсади таъмини тарзи ҳаёти солими шаҳрвандон, таҳияи ихтисосҳо, шаклу усулҳои афзалиятноки тайёр намудани мутахассисон имтиёзҳои андоз ва дигар ниҳодҳои танзимкунандаро татбиқ менамояд, ва, умуман инкишофи маориф. Гузашта аз ин, давлат таъсис ва барҳам додани муассисаҳоро дар ихтиёр дорад, давлат қонунҳо қабул мекунад, «қоидаҳои бозӣ»-ро муайян мекунад, тамоми низомро назорат мекунад.

Дар адабиёти илмӣ мавқеи калидии ташаккули муҳити ниҳодии инкишофи сармояи инсонӣ махсус қайд мешавад. Муҳити ниҳодии бозтавлид ва инкишофи сармояи инсонӣ - ин таносуби муайяне дар низомии алоқамандии ниҳодҳои мухталиф мебошад, ки дар доираи он раванди шаклгирии сармояи инсонӣ анҷом мепазирад. Вазифаи давлат дар ин самт тағйири сифатии муҳити ниҳодии бозтавлид ва инкишофи сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки дар ниҳоят ба рушди тавонмандии инноватсионии он оварда расонад. Бо таваҷҷӯҳ

¹ Усманова, Т.Ҷ., Одиназода, К.С. Таҳаввулотии концепсияҳои алоқамандии усулҳои давлатӣ ва бозори танзими бозори меҳнат// Усманова Т.Ҷ., Одиназода К.С.//Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2021. - № 3 (46). - С. 230-238.

ба тамаюлҳои замони муосир яке аз вазифаҳои муҳимтарини муҳити ниҳодиро коҳиши шиддати раванди фирори мағзҳо шуморидан мумкин аст. Вобаста ба ин ниҳодҳои марбут ба бозтавлид ва инкишофи сармояи инсониро мебояд дар ин самт як ҳамоҳангии ҳосе дошта бошанд, ки аз сатҳи оила то ниҳодҳои муташаккили давлатӣ бо таваҷҷӯҳ ба татбиқи як стратегияи комил амал намоянд ва чиҳати пешгирӣ раванди бебозгашти кадрҳои мутахассис аз абзорҳои мактаби институтсионалӣ ба таври самаранок истифода намоянд. Дар ин замина қайд гардидааст, ки тағйиротҳои ниҳодӣ чун натиҷаи давра ба давра мувоҷеҳ гардидан ба “домҳои ниҳодӣ” мунтазам бояд мавриди омӯзиш амиқ ва тасҳеҳу ислохотҳои амиқ қарор дода шаванд (расми 1.2.1).

Одатан, дар барномаҳои стратегӣ самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ ва дохилии давлат нишон дода шуда, дараҷаи афзалиятнокии соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодӣ аз тариқи призмаи манфиатҳои миллии давлатии кишвар асоснок карда мешаванд, манбаъҳои маблағгузорӣ, механизмҳои татбиқи онҳо нишон дода мешаванд ва ғайра.

Зимнан, марҳалаи кунунии ҷаҳонишавӣ бо рушди муносибатҳои фаромиллӣ байни субъектҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар субъектҳои кишварҳои гуногун, ки дар муқоиса бо муносибатҳои миллӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад, фарқ мекунад. Таҳаввулоти объектҳо ва субъектҳои алоқаи иқтисодии ҷаҳонӣ ба назар мерасад, ҳаракати фазоии меҳнати интеллектуалӣ ва иттилоотӣ (қувваи корӣ) меафзояд, ки ба манфиатҳои миллии ҳар як кишвар дахл мекунад.

Расми 1.2.1. Механизми ниҳодии ташаккул ва инкишофи сармоияи инсонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Муҳимияти манфиатҳои миллӣ-давлатӣ барои тақдири мамлакат ва халқ баррасии ҳар гуна таҳдиҳо ба ин манфиатҳо чун масъалаи амнияти миллӣ (давлатӣ) тафсир мекунад. Дар ҳолатҳои муайян ҳам мубориза бо ғасод ва ҳам наҷоти генофонди кишварро метавон масъалаҳои амнияти миллӣ арзёбӣ кард¹.

Ин нуқтаи хеле муҳим дар заминаи таҳқиқоти мост, зеро ба назари мо, муаммои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ муҳимтарин масъалаи амнияти миллӣ (давлатӣ) мебошад. Сармояи инсонии ташаккулёфта дар дохили кишвари муайян асосан генофонди миллати ин кишварро ташкил медиҳад.

Ба андешаи Н.И.Протопопов «...агар доктринаи манфиатҳои миллӣ-давлатӣ, ки асоси мустаҳкам шудани ҷамъият, ба ҳам мутобиқ гардондани манфиатҳои ҷамъиятӣ мебуд, ки барои бартараф намудани муқобилияти пассив имконият медиҳад, инкишоф наёбад, тамоми ниятҳои нек барбод хоҳанд рафт»²

Ба андешаи мо, маҳз далели «вайрон кардани иқтисоди воқеии кишвар» яке аз шаклҳои зуҳуроти бархурди манфиатҳои ҷамъиятӣ буда, ҳилофи низоми афзалиятҳои дохилии миллӣ боиси зиддияти пассивии байни ҷомеа ва давлат мегардад. Дар шароити Тоҷикистон дар баробари омилҳои пасти сифати таҳсилот, соҳаи тандурустӣ ва сармоягузорию нокифоя ба сармояи инсонӣ, муҳочирати ғайримуташаққили берунии меҳнатӣ муҳолифатҳои афзалиятҳои дохилии миллиро бештар мекунад. Воқеан, муҳочирати меҳнатӣ, ки сол то сол тавсеа ва микдорӣ зиёд мешавад, омили асосии «фирори мағзҳо» аз кишвар мегардад. Р.С.Моисеев дар асари худ «Оид ба масъалаи назарияи сармояи «инсонӣ» ва «табӣ» дар бораи сабабҳои объективӣ ва субъективии пайдоиши назарияи сармояи инсонӣ, яъне дар марҳилаи инкишофи капитализм, маҳусус қайд мекунад: «Бешубҳа, он фаҳмиши назариявии равандҳои тағйирёбандаи

¹ Саидов, А.С. Человеческий капитал и структуризация новых общественных отношений в Таджикистане: социально-философские аспекты/ А.С. Саидов //Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. - 2021. - № 1. - С. 32-39.

² Протопопова, Н.И. Теоретико-методологические предпосылки разработки концепции механизма согласования общественных интересов//Вестник ТГУ, выпуск 6(62), 2008. - С.129-138.

ичтимоию иқтисодӣ илмӣ буда, воқеияти объективиро инъикос накарда наметавонист, ҳодиса ва чараёни ҳаёти воқеиро таҳқиқ накарда наметавонист. Бечунучаро, инчунин, ки ягон сохти назариявӣ дар иқтисодиёт ҳамчун илме, ки бо равандҳои ҷамъиятию сиёсӣ бевосита алоқаманд аст, наметавонад сиёсикунонида, идеологӣ карда нашавад, манфиатҳои иҷтимоию иқтисодии гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоиро инъикос накунад... Амалия ба суоли барои чӣ ба ашхоси баландихтисос омода намудани дастгоҳи назариявии муайян зарур аст, ҷавоби саҳеҳ медиҳад. Ғайр аз ин, ин дастгоҳи назариявӣ аксар вақт ба стратегияҳои сиёсӣ, ки идеологҳои дорой ақидаи яххела таҳия кардаанд, хизмат мекунад»¹.

Дар маҷмӯъ, дарки нави муқаррароти методологии назарияи муҳочират ва даҳолати давлат ба равандҳои он аз мавқеи рушд ва ҳифзи сармояи инсонӣ барои Тоҷикистон ҳаёти мебошад, ки инро таҷрибаи воқеии муносибатҳои муҳочиратӣ гувоҳӣ медиҳад. Ин мулоҳизахоро мо ҳангоми омӯзиши минбаъдаи рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми ошкор намудани вижагиҳои ҷомеаи Тоҷикистон, ки аз мавқеи геосиёсӣ ва тамоюлҳои муносири рушди тамаддуни башарӣ бармеоянд, истифода мебарем.

Инро ҳам бояд ба назар гирифт, ки созандаи асосии муассисаҳои нав соҳибкор-навоар, роҳбаре мебошад, ки бо роҳи навоари ташкилӣ «комбинатсияҳо ва сохторҳои мавҷударо вайрон карда, дар заминаи онҳо сохторҳои нав ба вуҷуд меорад»². Д.Норт консепсияи нақши созанда ва пешбарандаи сармояи инсониро дар раванди тағйири муҳити институтсионалӣ гузоштааст. Ин таъсири сармояи инсонӣ тавассути татбиқи сармояи инсонӣ дар сохторҳои ташкилӣ ғайримустақим аст, вақте ки ташаббускори тағйирот дар муассисаҳо тағйирёбии шуури инсон дар раванди омӯзиш, азхудкунии

¹ Р. С. Моисеев. К вопросу о теориях «человеческого» и «природного» капиталов. (<http://www.terrakamchatka.org/publications/article1.htm>).

² Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). - М.: Прогресс, 1982.- С.169-170.

донишҳои нав мебошад. Дар навбати худ, муҳити институтсионалӣ барои зиндагӣ шароити иҷтимоӣ ва ангеҷаҳои рафтори иқтисодӣ фароҳам меорад.

Стереотипҳо ва савқҳои рафтори инсон дар баробари муҳити иҷтимоӣ таҳаввул меёбанд, ки боиси ҳамзамон таъсири институтҳо ба рафтори инсон ва рафтори инсон ба тағйирёбии институтҳо мегардад. Маҳз ҳамин ҳамкориҳои мутақобила раванди бебозгашти динамикии рушдро ба вуҷуд меорад.

Аз ин рӯ, маориф (расмӣ ва ғайрирасмӣ) ва илм, низоми институтҳои илмию таҳқиқотӣ ва ҳама чизҳои марбут ба маориф, аз ҷумла ВАО, китобхонаҳо, нашрияҳо ва ғайра асоси дигаргунсозии таҳаввулотӣ буда, мувофиқи вазифаҳо, ки дар консепсияҳои манфиатҳои миллӣ-давлатии мамлакат муайян карда шудаанд, дар инкишофи сармояи инсонӣ нақши пешбаранда мебозанд.

Дурнамои рушди маориф дар асри XXI бисёре аз коршиносони ғарбӣ бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва, пеш аз ҳама, ҷаҳонишавии таҳсилоти олии алоқаманданд. Истилоҳи «глобализатсия» тақрибан дар ҳама мақолаҳои таҳқиқотии охири оид ба муаммоҳои муосири маориф, бахусус мактаби олии дида мешавад. Ҳамаи донишгоҳҳо дар равандҳои ҷаҳонишавӣ - қисман ҳамчун объект ва ҳатто қурбониёни ин равандҳо ва қисман ҳамчун субъектҳо ё миёнаравҳои асосӣ ҷалб шудаанд.

Мутобиқи назарияҳои муосир мактабҳои олиро вобаста ба вазифаҳо, ки онҳо ҳал мекунанд, одатан ба гурӯҳҳо тақсим мекунанд: 1) нигоҳдорӣ ва инкишоф додани базаи донишҳои амиқ; 2) ба ҷавонон ва калонсолон таълими зарурии касбӣ диҳанд; 3) шаҳрвандони фаъоли ҷомеаи муосирро омода намуда, ба рушди шахсии онҳо мусоидат намояд. Аз замони пайдоиши маълумоти олии оммавӣ, бисёр адибон зарурати ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ будани муассисаҳои таълимӣ таъкид карданд.

Ба андешаи мо, барои бомуваффақият иҷро кардани нақшҳои сершуморе, ки ба муассисаҳои таълимӣ дар фарҳангу ҷомеа гузошта шудаанд, онҳо бояд на танҳо қабулқунанда (ҷавобгӯ), балки масъулиятшинос (фаъол): ба эҳтиётот ва талаботи ҷомеа, донишгоҳҳо ҷавобгӯ шуда, бояд дар назди ҷамъият

масъулиятро ба дӯш гирад. Фарқи бузурги идрок ва масъулият дар он аст, ки дар мавриди аввал донишгоҳҳо бояд он чизеро, ки чома аз онҳо интизор аст, қабул кунанд ва дар мавриди дувум, онҳо бояд озодии муайян кардани самт барои инъикос ва таҳияи сиёсат дар чомаеро дошта бошанд. Донишгоҳҳо барои ба даст овардани кашфиётҳои нав дар тамоми соҳаҳои илм ва техника кори хуб мекунанд, аммо онҳо инчунин бояд тамоюлҳоеро, ки дер ё зуд ба неқӯаҳволии аҳоли таъсир мерасонанд, бодикқат ва мунтазам тафтиш кунанд ва дар ҳолати зарурӣ танқид кунанд, бонги изтироб кунанд, тавсияҳо пешниҳод кунанд. Умуман, таҳсилоти олий бояд дар ташаккули муҳити институтсионалии рушди чома фаъолона иштирок намояд.

Ҳамин тариқ, механизми сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ муносибати мунтазамро бо назардошти ҳамкории ниҳодҳои гуногун талаб мекунад. Давлат нақши ҳамоҳангсози тамоми кӯшишҳои чамъоварӣ ва рушди сармояи инсониро дорад. Дар баробари ин хусусиятҳои тараққиёти хозираро ба назар гирифтани лозим аст. Дар робита ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин амиктар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ, афзоиши ҷараёни муҳоҷират, баланд шудани нақши дониш ҳамчун ядрои муҳимми табдили институтҳои кӯҳнаи бесамар мебошад.

1.3. Ташаккули институтҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ

Дар таҳияи илмӣ ба ҷанбаҳои институтсионалӣ, махсусан механизмҳои ҳамкории муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсонӣ дар шароити табдили муносибатҳои иқтисодӣ ва шаклҳои идоракунӣ нисбатан кам тавачҷуҳ дода мешавад. Муносибати статикӣ назарияи неоклассикӣ ба шарҳи падидаҳои иқтисодӣ имкон намедиҳад, ки равандҳои воқеие, ки дар иқтисодиёти гузариши як қатор кишварҳо ба амал меоянд, бо таъсири манфӣ ба рушди сармояи инсонӣ ҳамроҳ мешаванд. Муносибати неоинститутсионалӣ, ба андешаи мо, чунин имконият дорад, ки механизми динамикаи институтсионалӣ ва бунёди сохторҳои назариявии таъсири мутақобилаи муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсониро шарҳ диҳад. Аз ин лиҳоз,

назарияи институтсионалӣ барои мақсадҳои таҳқиқот сермаҳсул ба назар мерасад, ки тибқи он фаъолияти иқтисодии одамон аз ҷиҳати иҷтимоӣ шартӣ аст.

Ин вазъият инчунин аз он сабаб аст, ки таҳаввулотҳои илмию техникаи муосир, шаклҳои ташкили истеҳсолот ва раванди ҷаҳонишавӣ хусусияти ҷамъиятии ташаккул ва тақрористеҳсолкунии сармояи инсониро бештар инъикос мекунанд. Аҳаммияти аввалиндараҷаи рушди сармояи инсонӣ дар макросатҳ ба далели эътирофи умум гашта истодааст. Бино ба ин, тозагии равиши аналитикии назарияи неоклассикӣ хусусияти раванди таҷдиди сармояи инсониро, ки ба он омилҳои институтсионалӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад, шарҳ дода натавонист. Асоси назарияи неоклассикӣ амсилаи интиҳоби оқилона дар доираи маҷмуи маҳдудиятҳо мебошад. Неоинститутсионализм ин амсиларо ҳамчун амсилаи асосӣ қабул мекунанд, вале онро аз як қатор шартҳои ёрирасоне, ки одатан ҳамроҳи он буданд, озод мекунанд ва онро бо мазмуни нав ғанӣ мегардонад. Неоклассикҳо чунин мешуморанд, ки рафтори инсон аз сохтори институтсионалии ҷомеа вобаста нест ва анғезаи асосии рафтори ӯ принсипи ҳадди аксар расонидани ғоида аст. Дар ин замина, муассисаҳо ба ҳеҷ ваҷҳ ба шумораи омилҳои муҳиме, ки рафтори инсонро муайян мекунанд, мувофиқат намекунанд. Аз нуқтаи назари неоинститутсионалистҳо, шахс, гарчанде пурра набошад ҳам, дар зерин таъсири ниҳодҳои қарор мегирад, ки рафтори ӯро ислоҳ карда метавонанд. Аз як тараф, муассисаҳо ҳамчун маҳдудият дар рафтори ӯ амал мекунанд, аз тарафи дигар, онҳо самти ин амалҳоро муайян мекунанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, нуқтаи назари намоёндагони ин ду самт дар бораи ташаккули қобилиятҳои истеҳсолии инсон гуногун аст. Аз нуқтаи назари неоклассикӣ, шахс сармояи инсонии худро дар асоси принсипи ба ҳадди аксар расонидани ғоида, яъне дар асоси имконияти дар оянда ба даст овардани даромади зиёд ташаккул медиҳад.

Аз тарафи дигар, неоинститутсионалистҳо чунин мешуморанд, ки азбаски шахс зерин таъсири институтҳо қарор дорад, ин ба интиҳоби ӯ дар роҳи

ташаккули қобилиятҳои истеҳсоли низ таъсир мерасонад. Муассисаҳо то андозае интихоби шахсро ҳангоми сармоягузорӣ ба сармояи инсонии худ муайян мекунад. Ҳамин тариқ, муассисаҳо, ки ба рафтори инсон таъсир мерасонанд, инчунин метавонанд ба тақсимоти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ таъсир расонанд.

Ҳангоми баррасии маҷмуи институтҳо онҳо одатан ба расмӣ ва ғайрирасмӣ тақсим мешаванд. Институтҳои ғайрирасмӣ маҳсули амалҳои стихиявии субъектҳои иқтисодӣ мебошанд. Онҳо қисми таркибии ҳамкориҳои стихиявии байни одамон мебошанд. Хусусияти қоидаҳои ғайрирасмӣ қобилияти тағйир додани онҳо ба таври ғайрирасмӣ, мисли қоидаҳои расмӣ, балки оҳиста-оҳиста, дар давоми даҳсолаҳо мебошад, аз ин рӯ, нақши муҳимтарини қоидаҳои ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт таъмини рушди таҳаввулотии он мебошад.

Мафҳуми расмӣ чунин қоидаҳое мебошанд, ки ба таври мутамакказ, бошуурона ба вучуд омадаанд, метавонанд дар шакли шифоҳӣ ё хаттӣ ба осонӣ муқаррар карда шаванд, ҳамчун маҳдудкунанда дар маҷмуи алтернативаҳои шахсони воқеӣ истифода мешаванд ва аз ҷониби давлат бо ҳимояи ҳуқуқӣ ва махсусгардонидашуда (меъёрҳои ҳуқуқӣ) таъмин карда мешаванд.

Институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, ки дар низоми мураккаб ва гуногунондешанд, асоси муносибатҳои мутақобилаи шахсони алоҳидаро ташкил медиҳанд. Институтҳои расмиро метавон бо институтҳои ғайрирасмӣ ислоҳ кард ва баръакс, институтҳои ғайрирасмиро бо ёрии институтҳои расмӣ иваз кардан мумкин аст. Ба ин муносибат Р.М.Нуреев чор варианти пайдоиши институтҳоро муайян мекунад: дар натиҷаи бархурди институтҳои нав бо қоидаҳои расмӣ; институтҳои нав бо қоидаҳои ғайрирасмӣ; институтҳои кӯҳна бо қоидаҳои расмӣ ва институтҳои кӯҳна бо қоидаҳои ғайрирасмӣ. Муҳим аст, ки ҳамаи онҳо метавонанд ба тарзи амали ин ё он шахс таъсир расонанд, ба

ибораи дигар, ба интихоби нуқтаи оптималии соҳаи афзалиятҳо таъсир расонанд¹.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, институтҳо ба ҳамкориҳои иқтисодӣ тавассути танзими қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, аз ҷумла равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунанд.

Институтҳои давлатӣ қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон мавҷуданд ва инчунин қариб ҳамаи онҳо ба ташаккули сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Инҳо давлатҳо, хоҷагии хонавода, низоми маориф ва илм, низоми тандурустӣ, корхона, расму оинҳои муқарраршуда мебошанд. А.А.Сиренова қайд мекунад, ки «Раванди такрористеҳсоли сармояи инсонӣ дар марҳилаҳои сармоягузорӣ, ташаккул ва татбиқи онҳо дар доираи ва таҳти таъсири институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ: давлат, минтақа, бозорҳо, фирмаҳои алоҳида, оилаҳо, стереотипҳои рафтор ба амал меояд». Ба фикри мо, ба он бисёр институтҳои дигарро низ илова кардан мумкин аст, масалан, институтҳои динӣ, сексияҳои варзишӣ, ҷамъиятҳои фарҳангӣ, ҳатто кӯча, умуман ҳамаи он чизе, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии инсон ва қобилиятҳои психофизиологии он, дараҷаи маърифатнокӣ, саломатӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Норт мафҳумҳои «институтҳо» ва «ташкілотҳо»-ро аз ҳам ҷудо карда, яқумро қоидаҳои бозӣ ва дуҷумро бозигарон номидааст; ҳамин тариқ, ду тафсири институтҳо дар як формула муттаҳид карда мешаванд. Аз як тараф, институтҳо ҳамчун танзимкунанда, аз тарафи дигар ҳамчун «максимизаторҳо»-и танзимшавандаи ғоидаи инфиродӣ ва «минимизаторҳо»-и хароҷоти транзаксия амал мекунанд. Ба «институтҳо-ташкілотҳо»-и такрористеҳсоли сармояи инсонӣ давлат, оила, низоми маориф, низоми тандурустӣ ва корхонаҳои дохил мешаванд, ки аз як тараф ҳамчун танзимкунанда, аз тарафи дигар ҳамчун танзимшаванда, ба сифати объект ва субъекти идоракунии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баромад мекунанд. Ҳамчун объекти назорат

¹ Нуреев Р. М. Трансформация экономических институтов в постсоветской России. М.: МОНФ, 2000.- С.18.

амали онҳо бо меъёрҳои махсуси расмӣ, инчунин урфу одатҳои ғайрирасмӣ маҳдуд карда мешавад. Онҳо ҳамчун субъекти идоракунии ҳамчун иҷрокунандагон амал мекунанд, ки одамон - аъзои онҳоро ба риояи ин ва дигар меъёрҳо ва дар ҳаёти воқеӣ татбиқ намудан водор мекунанд. Нуқтаи муҳимми ин ҳамкорӣ муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои идоракунии мебошад.

Мо чунин мешуморем, ки гузариши иқтисодии Тоҷикистон ба рушди динамикӣ бояд ҳатман бо тағйири низоми институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, интиҳоб ва муттаҳидсозии онҳо аз нигоҳи афзалиятҳои рушди кишвар, таъсиси сохторҳои муассир дар рушди иқтисодӣ, қоидаҳои бозӣ барои ҳама агентҳои бозор, ташаккули механизмҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои риояи қоидаҳои расмӣ нигаронида шавад. Дар ин чараён, ба фикри мо, бояд нақши асосӣ бояд ба давлат дода шавад. Давлат дар дороии худ тамоми воситаҳои зарурии фароҳам овардани муҳити институтсионалии рушд, ҳама гуна равандро дорад. Тибқи нуқтаи назари институтсионалӣ, давлат ҳамчун ташкилоти махсусе ҳисобида мешавад, ки шаҳрвандон қисми ҳуқуқҳои худро ба он вогузор мекунанд. Хусусияти дарки институтсионалии нақши давлат дар иқтисод дар он аст, ки фаъолияти мӯътадили иқтисоди бозорӣ бидуни иҷрои вазифаҳои давлат имконнопазир аст. Ҳамзамон фаъолияти мӯътадил ҳамчун мавҷудият ва риояи меъёрҳои муайяни ахлоқию ҳуқуқӣ ё «қоидаҳои бозӣ» фаҳмида мешавад. Ба ақидаи мо, хусусияти хоси давлат ҳамчун ташкилот ҳам қобилияти ташаккул додани қоидаҳои бозӣ ва ҳам зарурати риояи онҳо мебошад, ки хусусияти дугонаи давлатро (объект ва субъекти идоракуниро) тавсиф мекунад.

Боз як хусусияти муҳимми фарқкунандаи нақши давлат дар иқтисоди бозорӣ ин таваҷҷуҳ ба институтҳои ғайрирасмӣ аст, ҳатто ҳангоми таъсиси институтҳои расмӣ, танҳо таъсис додани институтҳои расмӣ кифоя нест, зеро онҳо танҳо дар сурати пурра шудан ва таҳкими онҳо бо меъёр ва муносибатҳои ғайрирасмӣ ба кор шурӯъ мекунанд. Дар акси ҳол, дар иқтисодиёт ихтилофи институтҳо ва қонунҳо ба амал меояд. Ҳамзамон, вазифаи давлат аз он иборат аст, ки дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқӣ ба муассисаҳои, ки дар асоси қонунҳои

мавчуда, инчунин қоидаву меъёрҳои ғайрирасмӣ, ки дар холигии институтсионалӣ ба вуҷуд меоянд, агар онҳо барои фаъолияти онҳо самти мусбӣ дошта бошанд, ҳамчониба мусоидат намояд. Ба ҳамин тарик, давлат доимо дар ҳолати зарурати муттаҳид намудани институтҳои муваққатӣ, давраи гузариш мебошад, ки бидуни онҳо инкишофи иқтисодиёти миллиро тасаввур кардан мумкин нест. Институтҳои кӯхнашуда ва бесамар кодиранд дар иқтисодиёт дар шакли меъёрҳои маржиналӣ, боқимонда, қоидаҳо ё муносибатҳои кӯтоҳмуддат вуҷуд дошта бошанд, баъзан кӯшиш мекунанд, ки ба низоми нави институтсионалӣ дар шакли «домҳои институтсионалӣ» мутобиқ шаванд. Бинобар ин, ба назари мо, яке аз вазифаҳои давлат дар иқтисодиёт бояд ба вуҷуд овардани алтернативаи рақобатпазир ба «домҳои институтсионалӣ» ҳамчун ташаккул ва мустақкам намудани институтҳои нав, ки ба талаботи инкишофи иқтисодиёти миллий ҷавобгӯ бошанд¹.

Афзалиятҳои нақши давлат дар ташкили институтҳои нав, ба фикри мо, имконияти тезтар қорӣ намудани институтҳои нави расмӣ дар иқтисодиёт мебошад. Агар ташаккулёбии табиӣ институтҳо дар натиҷаи селекция муҳлати ба қофӣ дарозро талаб намояд, он гоҳ давлат метавонад дар давоми қариб чанд рӯз институти нави расмиро қорӣ намояд, ки ба сифати ташаббусқори дигаргунӣ баромад мекунад. Мо чунин мешуморем, ки чунин имкониятҳо дар назди давлат дар соҳаи ислоҳоти иқтисодиёти миллий, ба эътидол овардани макроиқтисодӣ ва ташаккули самти мусбати рушди иқтисодиёти кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва худшиносии он дурнамои номаҳдуд мекушоянд.

Дар соли 2007 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки ин мисоли хуби он мебошад. Бояд гуфт, ки оинҳои мардуми тоҷик дар маҷмӯъ дар ҷаҳорҷӯби ду тамаддуни таърихӣ - ориёӣ ва исломӣ ташаккул ва такмил ёфтаанд. Зимнан, бештари расму оинҳо, ҷашну маросимҳои мардумӣ, ки дар

¹ Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа// Вопросы экономики. - 1997. - №3. - С.7.

миёни мардуми тоҷик маъмуланд, маҳсули давраи исломист. Аксари ин оинҳо ҳамчун яке аз рукнҳои фарҳанги миллӣ эътироф шудаанд, вале бо мурури замон ва зери таъсири омилҳои гуногун, ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун тағйир ёфта, бештар аз ҳама арзиши ғизо ва зиёфатро касб кардаанд. Яъне мақсади аслии худро то андозае гум кардаанд. Маҳз ҳамин омил ба ҷаҳонбинӣ ва маърифатнокии мардум таъсир расонида, сабаби исрофкориҳои аз ҳад зиёд гардид, ки садди роҳи баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум гардид. Сатҳи пасти маърифати динии шаҳрвандон боис шудааст, ки бисёре аз расму оинҳои миллӣ ва оинҳои динӣ, ки мебоист дар доираи хонавода ва ҳешу табор баргузор мешуданд, ба рӯйдодҳои бошукӯҳ ва гаронарзиш табдил ёфтаанд. Таҷлили солгарди олимону шоирону нависандагон, санъаткорон ва ходимони хизматнишондодаи муассисаҳои давлатӣ, ташкили зиёфатҳои бошукӯҳ ба муносибати гирифтани рутбаҳо, унвонҳо, мукофотҳои давлатӣ, дипломи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, Ҳимояи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ низ ба ҳукми анъана даромадааст. Ҳатто он одамоне, ки имкониятҳои маҳдуд доштанд, қарз мегирифтанд. Зиндагии аксарияти мардум дар гузаронидани расму оин ва чорабиниҳо сурат гирифта, дар бораи маънои аслии зиндагӣ ва рисолати инсонии худ кам андеша мекарданд.

Қашну маросимҳо бояд сатҳи маърифати инсонӣ, шуури миллӣ ва диниро инкишоф диҳанд, ба ваҳдату осоиштагӣ, солимии ҷисмонӣ ахлоқии мардум мусоидат кунанд. Сарфи назар аз он, ки масъалаи ба тартиб даровардани расму оинҳо ҳанӯз дар соли 1999 мавриди муҳокима қарор гирифта буд ва ҳуҷҷатҳои махсуси Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида, инчунин Комиссияи ҷумҳуриявӣ таъсис ва тавсияҳо тасдиқ гардиданд, расму оинҳои аҳолий бештар аз доираи ахлоқ ва ахлоқи исломӣ берун рафта гирифтанд. Онҳо дар роҳи баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагӣ, махсусан барои оилаҳои камбизоат, ки аксарияти аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд, монеаҳои ҷиддӣ ба вучуд оварданд. Муддатҳои тӯлонӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ВАО ва ходимони динӣ барои кам кардани арзиши расму оинҳои халқӣ бо мақсади осон гардондани амалӣ гардондани онҳо

мубориза мебаранд. Аммо натиҷаҳои дилхоҳ ба даст наомадаанд. Ҳамзамон, талошҳои аҳли ҷомеа тавассути қабули Қонун «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар моҳи майи соли 2007 барои танзими расмӣ расму оинҳои мардумӣ заминаҳои воқеӣ фароҳам овард. Бояд гуфт, ки қабули қонуни мазкур дар соли 2007 интихоби табиӣ таҳаввулотии институти зарурӣ аз маҷмуи институтҳои мавҷуда дар вақти зарурӣ мебошад.

Баъди қабули қонуни нав дар давоми муддати дуру дароз нуктаҳои асосии он ва дар аксар мавридҳо аз тарафи ходимони давлатӣ ва ходимони ҷамъиятӣ - одамоне, ки дар ҳақиқат ба риояи ин қонун даъват карда шудаанд, вайрон карда мешуданд. Ва имрӯз ҳам баъзеҳо аз қонуни нав норозигии худро ошкоро баён карда, аз иҷрои он дур мешаванд. Гузашта аз ин, бархе аз расонаҳои мустақил то ҳол аз ҳукумат интиқод карда, онро ба нақзи қонуни асосӣ, маҳдуд кардани озодии амал ва ғайра муттаҳам мекунанд. Ҳамаи ин ҳолатҳо ҳукуматро маҷбур кард, ки чораҳои нав бинад. Хусусан, барои равшан кардани таъсири мусбати қонуни нав дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, бемаъно будани баъзе расму оинҳо ва номувофиқ будани онҳо ба постулати аслии дини ислом корҳои густурдаи таблиғотӣ анҷом дода шуданд. Барои маърифати динии аҳоли чорабиниҳои васеъ гузаронида шуда, воҳӯрии ходимони барҷастаи динии соҳа бо занон, донишҷӯён ва мактаббачагон ташкил карда шуд. Дар баробари ин маркази бозомӯзии воизони маҳаллӣ таъсис дода шуд, Донишкадаи давлатии исломӣ таъсис ёфт, тарҷумаи Қуръони карим ва маҷмуаи ҳадисҳои саҳеҳи Паёмбар (С) ба забони тоҷикӣ нашр шуд ва ғ. Бо мақсади ба тартиб даровардани барномаҳои таълимӣ дар мадрасаҳо (мактабҳои мусулмонӣ) ва ҷорӣ кардани назорат бар таълим, мақомот тасмим гирифтанд, ки усулҳои таълим дар мактабҳои динӣ, аз ҷумла омӯзиши илмҳои дунявӣ, забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои иттилоотиро нав кунанд. Соли гиromидошти Имоми Аъзам, асосгузори мӯътадилтарин равияи ислом - мазҳаби ҳанафӣ эълон шудани соли 2009 дар ин самт иқдоми муҳиме буд. Дар натиҷа, дар муддати нисбатан кӯтоҳ дар шуури одамон ва сатҳи маърифатнокии онҳо дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд.

Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давлат қодир аст ба низоми институтҳои ғайрирасмӣ таъсири ғайримустақим расонад, ки бо ёрии

идеологияи иҷтимоӣ амалӣ гардида, аз институтҳои ғайрирасмӣ вобаста буда, масалан, майл ба сарфакорӣ таъсир расонад.

Дар Тоҷикистон раванди институтсионаликунонии иқтисод ҳанӯз дар марҳалаи аввали рушди худ қарор дорад. Аксар муассисаҳо ҳанӯз вазифаҳои худро пурра иҷро карда наметавонанд, баъзеи онҳо нақши боздорандаро мебозанд. Ин, пеш аз ҳама, ба институтҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дахл дорад. Ба қор андохтани муассисаҳо тамаркузи ҷидду ҷаҳди илму амалияро пешбинӣ менамояд.

Айни замон дар сохтори мақомоти идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯъбаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз омилҳои ҳалқунандаи рушди иқтисодӣ вучуд надоранд. Ҳамчунин механизмҳои танзимшавандаи ҳамоҳангсозии амалиёти мақомоти гуногуни идораи ҳудудӣ вучуд надоранд, ки динамикаи афзоиандаи сармояи инсониро таъмин мекунанд. То кунун дар бораи раванди мақсадноки идоракунии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди иқтисоди кишвар сухан гуфтан ғайриимкон аст. Дар баробари ин дар кишварҳои пешрафта тамоюлҳои равшани сиёсати мақсадноки ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мушоҳида мешаванд.

Дар ин шароит интихоби равиши институтсионалии баррасӣ ва тавзеҳи динамикаи равандҳои иҷтимоӣю иқтисодии кишвар бо назардошти тағйироти онҳо имкон медиҳад, ки механизмҳо ва омилҳои таъсиррасонии институтҳо ба истифодаи сармояи миллии инсонӣ ва рушди минбаъдаи он амиқтар омӯхта шаванд.

Хулосаи боби 1

Дар шароити рушди инноватсионии иқтисодӣ таваҷҷуҳ ба сармояи инсонӣ омилҳои муҳими татбиқи сиёсати оқилонаи иқтисодиву иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Сармояи инсонӣ - категорияи мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди устувори иқтисоди миллии муҳим аст. Дарҷаи самаранокии равандҳои истеҳсолӣ аз сифати сармояи инсонӣ вобаста аст. Дар баробари ин, сармояи инсонии баландсифат сармоягузори доимиро ба унсурҳои таркибии он, ба мисли маориф, тандурустӣ ва зудҳаракатӣ талаб мекунанд. Асосҳои концептуалии ташаккул ва

истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ба фароҳам овардани муҳити муассири институтсионалӣ барои ҳамкориҳои оптималии байни низомҳои маориф, тандурустӣ ва танзими равандҳои муҳочират бо назардошти сифат ва нишондиҳандаҳои миқдори иқтисодии инсонӣ, чиҳати оқилона истифода бурдани иқтисодии табиӣ минтақаҳо мусоидат мекунад.

Механизми сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ ташаккли муҳити ниҳодии самаранокро бо назардошти ҳамкориҳои ниҳодҳои гуногун талаб мекунад. Давлат нақши ҳамроҳсозии тамоми кӯшишҳои ҷамъоварӣ ва рушди сармояи инсониро дар муҳити институтсионалӣ ба худ ихтисос медиҳад. Дар баробари ин хусусиятҳои тараққиёти ҳозираро ба назар гирифтани лозим аст. Дар робита ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин амиктар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ, афзоиши ҷараёни муҳочират, баланд шудани нақши дониш ҳамчун ядрои муҳимми гузариш ба модели инноватсионии рушд мебошад.

Қобили қайд аст, ки дар сохтори мақомоти идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯъбаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз омилҳои ҳалкунандаи рушди иқтисодӣ вучуд надоранд. Ҳамчунин механизмҳои танзимшавандаи ҳамроҳсозии амалиёти мақомоти гуногуни идораи ҳудудӣ дар фазоли ниҳодии тақорористеҳсоли сармояи инсонӣ вучуд надоранд, ки динамикаи афзоиандаи сармояи инсониро бо таваҷҷуҳ ба танзими ниҳодҳои марбут таъмин мекунад. То кунун дар бораи раванди мақсаднокӣ идоракунии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди иқтисоди кишвар сухан гуфтан ғайриимкон аст. Дар баробари ин дар кишварҳои пешрафта тамоюлҳои равшани сиёсати мақсаднокӣ ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мушоҳида мешаванд. Дар ин шароит интихоби равиши институтсионалии баррасӣ ва тавзеҳи динамикаи равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бо назардошти тағйироти онҳо имкон медиҳад, ки механизмҳо ва омилҳои таъсиррасонии ниҳодҳо ба истифодаи сармояи миллии инсонӣ ва рушди минбаъдаи он амиктар омӯхта шавад.

БОБИ II. ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ТАМОЮЛӢОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Тамоюли рушди тахсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мушкилаҳои рушди низоми маорифи тоҷик истифодаи равишҳои муосири таҳқиқотиро дар таҳлили динамикаи институтсионалӣ талаб мекунанд. Ҳангоми омӯзиши тағйироти институтсионалӣ бояд ба назар гирифта шавад, ки сохтори институтсионалӣ дорои хосияти инерсия мебошад, ки ин маънои онро дорад, ки аксари навоариҳои институтсионалӣ (одатан бо самарани доимӣ ва коҳишбанди микҷс) дар раванди таҳаввулоти низоми иқтисодӣ ё иҷтимоӣ рад карда мешаванд. Аз ин рӯ, таҳқиқоти табдили институтсионалӣ ҳатман баррасии заминаи таърихӣ тағйироти ба амаломадаро дар бар мегирад. «Маънои таърих дар таҳлили маълумотҳои эмпирикии на танҳо ин ё он давраи таърихӣ, балки тамоми пайдарпаии воқеаҳо ва умуман траекторияи тараққиёти иқтисодӣ мебошад. Таърих назарияи иқтисодиро иваз намекунад, балки ҳамчун ҷузъи зарурии сохти назариявӣ, алаҳусус оид ба падидаи дигаргунсозии институтсионалӣ хизмат мекунанд».

Тоҷикистон мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низоми мутамакази маорифи аз ҷиҳати молиявӣ таъминшуда мерос мондааст. Мувофиқи талаботи хоҷагии халқ ва вазифаҳои иқтисодии давлат мактабҳои олие, ки дар давоми 70-80 соли охир дар ташаккули сармояи инсонии кишвар нақши ҳалкунанда бозида буданд, муассисаҳои тавоноии тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои гуногун ба ҳисоб мерафтанд. Ташаккул ва инкишофи таърихӣ донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои зерин буд:

1. Донишгоҳҳо ба маънои асли «аз сифр» таъсис ёфтаанд (масалан, дар аморати Бухоро низоми тахсилоти олии умуман вучуд надошт). Дар заминаи ҷомеаи тоҷик амсилаи аврупоии низоми тахсилоти олии дар шароити гузариш аз типҳои феодалии инкишоф ба сотсиализм синтез карда шуд. Норасоии мутахассисон-омӯзгорон аз ҳисоби мутахассисони рус ва дигар ҷумҳуриҳои бародар пур карда мешуд.

2. Донишгоҳҳо дар шароити хеле душвор кушода мешуданд. Муддати дуру дароз, то ибтидои солҳои 40-ум имкониятҳои моддию молиявӣ ниҳоят маҳдуд буданд. Аммо халқи тоҷик гарчанде эҳтиёҷот ва душвориҳоро аз саргузаронида бошад ҳам, барои маорифи халқ ва ба вучуд овардани зиёиёни миллии худ маблағи худро дарёғ намедошт. Зиёда аз чоряки бучети ҷумҳурӣ танҳо барои густариши маориф сарф карда шуд. Масоили ҷиддии иҷтимоию педагогии низоми таҳсилоти олии дар мустақам намудани пояи моддию техникӣ ва илмию методии макотиби олии, пеш аз ҳама, омода намудани кадрҳои илмию педагогӣ, сохтмони биноҳои таълимӣ, таъмин намудан бо китобҳои дарсӣ ва таълимию методӣ¹.

3. Таъсиси муассисаҳои олии таълимӣ дар Тоҷикистон бо эҳтиёҷоти хоҷагии халқ ба мутахассисони баландихтисос муқаррар мешуд. Дар солҳои 40-ум ба давраи дигаргунсозии амиқ дохил шудани Тоҷикистон, ки қаторҳои нави мутахассисони баландихтисосро талаб мекард, боиси ба вучуд омадани донишгоҳҳои тиббӣ, кишоварзӣ ва политехникӣ гардид.

4. Дархостҳои ҷумҳурии ҷавон ба асосҳои сохтори донишгоҳҳо, ки аз рӯзи ташкил ёфтани шакли муассисаҳои таълимии комплексири гирифтанд, ки якҷанд, баъзан шӯъбаҳои мустақилро (факултетҳои коргарӣ, шӯъбаҳои шабона ва ғоибона) дар бар мегирифтанд, курсҳои тайёрӣ, факултетҳои такмили ихтисоси омӯзгорону духтурон ва ғайра) таъсир расонид. Таҳсилоти олии ҳам мисли дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ниҳоят мутамарказ ва монополӣ буд, ки натиҷаи даҳолати давлат ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ буд; ба инкишофи пешрафти илмию техникӣ равона кардани маълумоти олии самти афзалиятноки сиёсати маориф дониста шуд. Ба ин нигоҳ накарда, дар охири солҳои 80-уми садаи ХХ донишгоҳҳои тоҷик на танҳо дар низоми бозори хидматрасонии таълимии кишварҳои собиқ иттиҳод, балки дар фазои

¹ Гурезов С.И., Саидова М.Х. Анализ и оценка современного состояния среднего образования в развитии человеческого капитала Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020.- № 2. - С.105-112.

байналмилалӣ низ ба таври баробар рақобат карда метавонианд. Дар мактабҳои олии тоҷик бисёр шаҳрвандони ҷумҳурияҳои бародарӣ аз Ўзбекистон, Туркменистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва кишварҳои хориҷӣ - Ҳиндустон, Покистон, Эрон, мамлакатҳои Африқо ва ғайра таҳсил мекарданд¹.

5. Дар ибтидои солҳои 80-уми асри ХХ афзоиш ва амиқ шудани номутаносибӣ дар сохтори касбӣ ва сифати мутахассисоне, ки мактабҳои олии тайёр мекунад, ба назар мерасад. Яке аз сабабҳои асосии бӯҳрони афзояндаи низоми таҳсилоти олии надониستاني тамоюлҳои ҷаҳонӣ буд, ки таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи маориф, ки аз ҳаёт собит шудааст, рад карда мешуд. Афзоиши миқдори таҳсилоти олии бо тағйироти зарурии сифатӣ, ки ба омилҳои зудтағйирёбандаи иқтисодӣ, технологӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва демографӣ ва эҳтиёҷоти воқеии ҷомеа мувофиқат мекунад, мушоҳида намегардид. Сиёсати давлатии маориф боиси ташаккули низоми пӯшидаи мутамаркази донишгоҳ гардид, ки дар он банақшаگیرӣ аз сатҳи ба даст овардашуда бидуни ба назар гирифтани тағйироти воқеии сохтори иҷтимоӣ ва сохтори шуғли аҳолии сурат гирифт. Дар мактабҳои олии низ равиши умумӣ, ки ба иқтисодиёти экстенсивӣ хос аст, бартарӣ пайдо кард. Низоми тақсимоти мутахассисони ҷавон ниҳоят мутамарказ буда, асосан дар сатҳи вазоратҳо ба амал бароварда мешуд ва хусусияти маҷбурӣ дошт. Шумораи мутахассисоне, ки ба ҷои қори таъиншуда ҳозир намешуданд, меафзуд.

6. Дар солҳои 90-ум, ба хусус дар замони ҷанги шаҳрвандӣ, низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон дар вазъияти ғавқуллода вазнин қарор дошт, қоҳиши маблағгузорию буҷетии он идома дошт, заминаи моддию техникаи донишгоҳҳо аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ фарсуда шуда, берун рафтани кадрҳои профессорону омӯзгорон мушоҳида мешуд. Аксарияти донишҷӯён,

¹ Саидова М.Х., Джураева Ш.А. Анализ современного состояния и развития системы управления общеобразовательных учреждений в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 10-2. С. 221-233.

аспирантҳо, омӯзгорон, кормандони илмӣ ва дигарони низоми таҳсилоти олий дар вазъи душвори моддӣ қарор доштанд. Бинобар ин, дар давраи аз соли 1991 то айни замон сифати захираҳои меҳнатӣ тасодуфан бад шуд.

Дар замони имрӯза аҳаммияти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон хеле баланд аст. Таҳсилоти олий хусусияти ғайриҷамъияти серсоҳаи ҷамъиятию ташкилотӣ пайдо кард, ки пешомадҳои наздики инкишофи ҷомеа ба он вобаста аст. Барои қонеъ кардани талаботи замон мактаби олий бояд ҳадафҳо, мазмун, усулҳо ва шаклҳои ташкилии ҳуҷрааниқ ва нав кунад. Ба ғайр аз масъалаҳои асосии инкишофи низоми таҳсилоти олий (маблағгузорӣ, банақшагири, таъмин намудани заминаи қонунгузорӣ ва ғайра), масоили тайёр кардани кадрҳо дар дохили кишвар яке аз масъалаҳои тезу тунд гардид, махсусан аз рӯйи он ихтисосҳое, ки омодагии он ихтисос дар заминаи донишгоҳҳои марказӣ, инчунин дар мактабҳои олии ҷумҳуриҳои дигар гузаронида мешуд. Ғайр аз ин, гузариш ба низоми бозор дар бобати тайёр кардани мутахассисон аз рӯйи ихтисосҳои нави барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ зарурӣ вазифаҳои нав ба миён гузошт. Низоми маориф ба ислоҳоти ғайриҷамъияти ва самарабахш ниёз дорад. Омӯзиши амалияи таълимӣ ба муаллиф имкон дод, ки як қатор ихтилофҳоро дар низоми таҳсилоти олии кишвар муайян кунад, ки ба сифати сармояи инсонии ташаккулёбанда таъсири манфӣ расониданд:

- байни инкишоф додани равандҳои инноватсионӣ ва услуб ва усулҳои анъанавии идоракунии таҳсилоти олий, ки дар он ҷо равиши авторитарӣ, «ичозатдиҳию манъкунанда» то ҳол ҳукмфармост;

- гуногунҷабҳа будани манфиатҳо ва арзишҳои омӯзгорон, донишҷӯён, волидайн, муҳити институтсионалӣ ва зарурати фароҳам овардани шароити пайвастаи иҷтимоӣ ва педагогӣ барои рушди парадигмаи башардӯстии таҳсилоти олий;

- зарурати гузариши низоми таҳсилоти олий аз речаи ғайриҷамъияти ба тарзи рушд ва таҳия нашудани шароити механизмҳои ин гузариш, истифодаи сусти

технологияҳои нави иттилоотӣ бо мақсади таъмини алоқа байни субъектҳои таҳсилоти олий, раванди таълим ва низоми идоракунии таҳсилоти олий;

- зарурати вусъат додани равандҳои инноватсионии низоми таҳсилоти олий ва омодагии нокифояи қисми омӯзгорон ва ҳайати роҳбарикунанда ба фаъолияти инноватсионӣ;

- тағйирёбии вазъи иҷтимоию фарҳангӣ, зиёд шудани талабот ба мутахассисон ва хизматрасонии таълимӣ, зарурати муттаҳидсозии тамоми сохторҳои ҷамъиятӣ ва идоравӣ дар рушди низоми таҳсилоти олий ва парокандагии фазои таълимӣ, набудани афзалият дар соҳаи маориф, ташаккулёбии ҷамъияти бомаърифат, ки фаъолияти тамоми низомҳои иҷтимоиро фаро гирифтааст.

Илова бар ин, рушди нокифояи ҷанбаҳои назариявӣ, методӣ, мӯҳтаво, муурофиявӣ, технологӣ ва пешгӯии идоракунии ин раванд рушди худшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар ҳолати устувори инноватсиониро маҳдуд мекунад.

Бешубҳа, номгӯи мушкилаҳои дар низоми таҳсилоти олий мавҷудбуда бо ин маҳдуд намешавад. Дар ҳар як донишгоҳ ва ҳар як минтақа низ мушкилоти мушаххас вучуд дорад. Ин мушкилотро метавон ба таври зерин гурӯҳбандӣ кард:

1. Нигоҳ доштани фаъолияти мӯътадили функционалии донишгоҳҳои мавҷуда дар шароити якбора кам шудани маблағгузории давлатӣ.

2. Таъсиси заминаи қонунгузорӣ бо назардошти муносибатҳои нави иқтисодӣ.

3. Густариши шабакаи донишгоҳҳо ва ихтисосҳо бо назардошти сиёсати омода намудани кадрҳо аз рӯйи ихтисосҳои зарурӣ.

4. Бо кадрҳои дахлдор таъмин намудани донишгоҳҳо.

5. Ҷустуҷӯи манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ.

6. Мушкилаҳои баланд бардоштани дараҷаи профессионализми ҳайати профессорону омӯзгорон.

7. Масоили сифати таълим. Зарурати омода намудани мутахассисони дорои маълумоти олии касбӣ мутобиқи стандартҳои муосири ҷаҳонӣ.

8. Мушкилаҳои таҷрибаи истеҳсолӣ, таълимӣ ва пешаздипломи донишҷӯён.

9. Ҳифзи иҷтимоии омӯзгорон ва донишҷӯён.

10. Ҷанбаҳои маънавию ахлоқии тарбияи хонандагон.

11. Мушкилаҳои баробарии гендерӣ.

12. Барномаҳои таълимӣ, заминаҳои таълимию методӣ.

13. Инкишофи муносибатҳои байналхалқӣ.

14. Коррупсия дар низоми донишгоҳҳо.

Бояд қайд намуд, ки бо вучуди ин душворихо ҳукумати кишвар барои боз ҳам инкишоф додани низоми таҳсилоти олии тадбирҳои мушаххас андешид. Ҳукумати ҷумҳурӣ аҳамияти таҳсилоти олиро барои рушди кишвар дарк намуда, барои такмили низоми маориф тадбирҳо андешид, аз ҷумла, Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ ба кор даромад. Равандҳои дифференсиатсияи таълим таҳия карда шуданд, татбиқи сохтори бисёрзинаҳои таҳсилоти олии, башардӯстона ва фундаментализатсияи таълим амалӣ карда шуданд. Дар бобати таъмини асосҳои қонунгузорию фаъолияти таҳсилоти олии кори бисёре анҷом дода шуд. Нуқтаи муҳимми рушди сармои инсонӣ дастгирии молиявии фаъолияти донишгоҳҳо мебошад, ки то ҳол дар байни кишварҳои ИДМ яке аз пасттаринҳо боқӣ мемонад. Принсипи мавҷудаи бисёрҷанбаи маблағгузорию аз сарчашмаҳои гуногун барои зиёд кардани даромади худӣ мактабҳои олии тавассути ташкили хизматрасонии пулакии таълимӣ, илмию истеҳсолӣ ва фаъолияти байналмилалӣ донишгоҳҳо пешбинӣ шудааст. Аммо барои кифоя будани онҳо маблағгузорию давлатиро зиёд кардан, аз ҷумла ба таври васеъ ҷорӣ намудани низоми гранти давлатӣ, кредитҳои бонкӣ, ёрирасонӣ ба инкишофи донишгоҳҳои ғайридавлатӣ; механизми бештар самараноки пайгирии гардиши молиявӣ ва шаффофияти он, махсусан дар мавриди истифодаи захираҳои ғайрибуҷетӣ таҳия карда шавад. Харочоти буҷети давлатӣ барои маориф дар ҷадвали 2.1.1 оварда

шудааст, ки сатҳи пасти маблағгузори низоми маорифро дар муқоиса бо Қазоқистон, масалан, Русия ва ИМА зикр намекунад. Дар байни солҳои 2018 ва 2022 ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи маориф дар ММД аз 5,5% зиёд набуд, харчанд аз рӯи маълумоти Вазорати маориф ва илм ҳиссаи хароҷоти маориф дар ММД бо назардошти таваррум то ба 10% расонидан зарур аст (ҷадвали 2.1.1).

Мо ду фарзияро пешниҳод мекунем:

- дар бораи вобастагии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф (тағйирёбандаи вобастаи «у» маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, тағйирёбандаи мустақили «х» - хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф);

- дар бораи вобастагии хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф аз ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ (тағйирёбандаи вобастаи «у» - харчи буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф, тағйирёбандаи мустақили «х» - маҷмуи хароҷоти буҷети давлатӣ).

Ҷадвали 2.1.1.

Динамикаи (пӯёи) хароҷоти буҷети давлатӣ ба маориф

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Хароҷоти буҷети давлатӣ ба маориф (млн. сомонӣ)	3702,6	4338,6	4311,4	5259,9	6379,8
Ба ҳисоби фоиз ба ММД	5,2	5,5	5,2	5,2	5,5
Ба ҳисоби фоиз ба хароҷоти буҷети давлатӣ	15,3	18,2	17,4	17,9	18,3

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АОПҚТ. - 2023. - С.9.

Барои санҷидани ин фарзияҳо мо маълумоти дар ҷадвали 2.1.1 овардашударо истифода бурдем.

Истифодаи барномаи стандартии «Таҳлили маълумот» дар бастаи «Excel» имкон медиҳад, ки натиҷаҳои дар ҷадвалҳои 5 ва 6 овардашуда гирифта шаванд.

Муайян намудани вобастагии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф, аз инҳо шаҳодат медиҳад.

Муносибати байни маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф назаррас буда, чунин ифода мешавад:

$$y = 2905,039 + 19,50547x \quad (1)$$

Муодилаи натиҷавӣ вазъи кунунии кишварро ба таври мувофиқ инъикос мекунад (коэффициенти коррелятсия = 0,97141, коэффициенти муайянкунӣ - Q-мураббаъ = 0,943638).

Ин муодиларо метавон дар марҳилаи пешбини маҷмуи маҳсулоти дохилӣ вобаста ба хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф истифода бурд. Барои ин арзиши хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф дар давраи дахлдори пешбинишаванда ба муодилаи натиҷавӣ иваз карда мешавад.

Муайян намудани робитаи байни хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф ва ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ чунинро нишон дод.

Муносибати байни хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф ва хароҷоти умумии буҷети давлатӣ назаррас буда, чунин ифода мешавад:

$$y = 0,725234 + 0,152484x \quad (2)$$

Муодилаи ҳосилшуда вазъи кунунии кишварро ба таври кофӣ инъикос мекунад (коэффициенти коррелятсия = 0,963012, коэффициенти детерминатсия – Q-мураббаъ = 0,927391).

Ин муодиларо мисли муодилаи пешина дар марҳилаи пешбини хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф вобаста ба ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ истифода бурдан мумкин аст. Барои ин арзиши умумии хароҷоти буҷети давлатӣ дар давраи дахлдори пешбинишаванда ба муодилаи ҳосилшуда иваз карда мешавад.

Дар шароити якбора кам шудани маблағгузорӣ қарор қабул карда шуд, ки барои қабули довталабон ба истилоҳ «гурӯҳҳои шартномавӣ» ташкил карда шавад ва барои рушди бахши ғайридавлатӣ (хусусӣ) заминаи қонунгузорӣ дар бахши низоми таҳсилоти олий фароҳам оварда шавад. Ин дигаргунӣҳо, аз як тараф, ба афзоиши шумораи умумии донишгоҳҳо дар кишвар ва зиёд шудани

сохторҳои дохилидонишгоҳӣ (кушодани факултетҳо, ихтисосҳо, кафедраҳо, шӯъбаҳои нав ва ғайра) мусоидат кард, аз тарафи дигар, афзоиши умумии кабули донишҷӯёнро таъмин намуд. Ба далели бад шудани вазъи иҷтимоӣ ва манзилии донишҷӯён, мушкили кабули донишҷӯён ба донишгоҳҳои пойтахт аз манотиқи дигар, дар шимолӣ кишвар (вилояти Суғд), инчунин дар ВМКБ, донишгоҳҳои нав ё филиалҳои донишгоҳҳои пойтахт кушода шуданд.

Инчунин бисёр донишгоҳҳои тобеияти идорӣ назди вазоратҳои гуногун, аз лиҳози вазоратҳои қувваҳои мусаллаҳ пайдо шудаанд. Шумораи умумии донишгоҳҳои кишвар аз 13 дар соли 1991 то 46 дар соли 2022, теъдоди донишҷӯён – аз 69,3 ҳазор нафар то 218,1 ҳазор нафар дар ин давра зиёд шудаанд (ниг. ба ҷадвали 2.1.2.).

Ҷадвали 2.1.2

Динамикаи (пӯёи) шумораи донишгоҳҳо ва теъдоди донишҷӯён дар давраи аз солҳои хониши 1991 то 2022

Нишондиҳандаҳо	1991	2018	2019	2020	2021	2022	2022/1991, маротиба
Шумораи муассисаҳои олии таълимӣ	13	39	40	41	41	46	3,5 мар.
Теъдоди донишҷӯён (ҳаз.наф.)	69,3	209,8	229,6	245,9	239,5	218,1	3,1
Аз ҷумла занҳо (заҳ.наф.)	23,3	76,4	86,5	87,4	89,6	89,8	3,8
Вазни қиёсии занҳо, %	34	36,4	37,7	35,5	37,4	41,2	-

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АОПҶТ. - 2023. – С.66.

Аммо таносуби тавозуни гендерӣ дар ин давра хеле бад шуд. Ҳарчанд қонунгузорӣ тамоми ҳуқуқҳои зарурии занон, аз ҷумла гирифтани таҳсилро пешбинӣ мекунад ва сарфи назар аз он, ки дар солҳои охир шумораи духтароне, ки дар мактабҳои олии таҳсил мекунанд, ба таври умум афзудааст, таносуби онҳо нисбат ба шумораи умумии донишҷӯён қариб 10% коҳиш ёфтааст, ва дар соли 2018 - 29%-ро ташкил дод.

Сабабҳои асосии номутавозинии гендерӣ дар маҷмуъ дар низоми маориф ва аз ҷумла дар низоми таҳсилоти олии инҳоянд:

- таъсири анъана ва диндорӣ;

- тафрикаи таҳсилоти миёна ба ҳатмӣ ва ғайриҳатмӣ;
- стереотипи «касби занона»;
- мушкилаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ.

Коррупсия яке аз монеаҳои муҳимми рушди низоми таҳсилоти олии боқӣ мемонад. Тадбирҳои муборизаи зидди коррупсия ҳанӯз ҳам натиҷаи дилхоҳ намедиханд. Асосан мубориза бо коррупсия ба мубориза бо оқибатҳои он маҳдуд мешавад, на аз байн бурдани сабабҳои он. Ва сабабаш номукаммалии механизми идоракунӣ, қабул ба донишгоҳҳо ва номукаммалии низоми баҳодихии дониши донишҷӯён ва маҳорати касбии ҳайати профессорону омӯзгорон (ҲПО) мебошад.

Ба далели бад шудани вазъи иҷтимоии кормандони соҳаи маориф ва баҳусус ҳайати профессорону омӯзгорони мактабҳои олии вазъи ба илм ҷалб намудани ҷавонони болаёқат хеле мураккаб мегардад. Бештар ҷавонони боистеъдод, ки мактабҳои олиро бомуваффақият хатм кардаанд, дар ташкилотҳои, ки муздашон баланд кор мекунанд, афзалтар медонанд. Бархе аз хатмкунандагони лаёқатманд барои идомаи таҳсил дар магистратураи донишгоҳҳои кишварҳои хориҷӣ аз грантҳои созмонҳои байналмилалӣ истифода мебаранд. Ба шӯъбаҳои дохилидонишгоҳӣ, инчунин аспирантураи Академияи илмҳо асосан хатмкунандагони сатҳи миёна дохил мешаванд. Бо кадрҳои ҷавон пур кардани макотиби олии суғд ба роҳ монда шудааст, бурунрафти кадрҳо бештар дар байни ҷавонон мушоҳида мешавад.

Чи тавре ки маълум аст, барои тайёр кардани мутахассисони баландихтисос ҷалби омӯзгорони мутахассиси дахлдор ва хароҷоти зарурии моддию техникиро талаб мекунад. Дар бобати ҷалб намудани муаллимони мутахассис душвориҳои чиддӣ ба амал меоянд. Яке аз ин душвориҳо дар мактабҳои олии нарасидани омӯзгорони баландихтисос мебошад. Манзари бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудани донишгоҳҳои ҷумҳурий чунин намуд дорад (ниг. ба ҷадвали 2.1.6.).

Таҳлили маълумоти овардашуда нишон медиҳад, ки агар дар соли таҳсили 1998/1999 дар низоми таҳсилоти олии 1902 нафар олимони дорои

унвони илмӣ фаъолият дошта бошанд, ки 32, 7% шумораи умумии омӯзгоронро ташкил медиҳад, пас ин нишондод дар солҳои 2017/2018 ба 2316 нафар олимон (25, 2% шумораи умумии кадрҳои педагогӣ) баробар буд. Динамикаи коҳишбӣ 7, 5%-ро ташкил дод.

Ин маълумотҳо мавҷудияти мушкилоти ҷиддиро нишон медиҳанд, яъне дар бораи тафовути байни дараҷаи талаботи тахассусии ҳайати профессорону омӯзгорон аз рӯйи меъёрҳои муқарраршудаи аттестатсияи донишгоҳҳо. Тибқи талаботи аттестатсияи донишгоҳ дар ин замина, сатҳи ҳайати профессорону омӯзгори дорои унвонҳои илмӣ бояд на камтар аз 30-35% шумораи умумии кормандони доимӣ дошта бошад.

Ҷадвали 2.1.3.

Динамикаи теъдоди донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба ҳар як омӯзгор

Нишондиҳанда	2003/2004	2004/2005	2004/2005 бар 2003/2004, %	2005/2006	2005/2006 бар 2004/2005, %	2006/2007	2006/2007 бар 2005/2006, %	20012/13	2012/013 бар 2008/09, %	200117/85	2017/18 бар 2012/13, %	20017/18 бар 1991/92, %
Теъдоди донишҷӯён (ҳаз. наф.)	107,6	118,4	110	132,4	111,8	146,2	110,4	154,2	105,6	156,2	101,2	157,8
Омӯзгорон (ҳаз. наф.)	8,3	8,8	106,0	9,1	103,4	9,1	100	9,6	105,4	9,3	96,8	9,1
Донишҷӯён ба ҳар як омӯзгор	13	14	107,6	15	107,1	16	106,6	16	100	17	106,2	17

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: Омори солона. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, АОПҚТ. – 2022.

Масоили муҳимми низоми маориф сатҳи пасти сифати таҳсилоти олии мебошад. Сатҳи сифати таҳсилоти олии ва тайёр кардани мутахассисони дорои маълумоти олии касбӣ асосан аз сифатҳои касбии ҳайати профессорону омӯзгорон, аз фидокорӣ, навоарӣ ва сахми ҳуди онҳо ба илми интиҳобшуда вобаста аст. Ғайр аз ин, бо заминаи моддию техникии замонавӣ таъмин намудани донишгоҳ аҳаммияти калон дорад, ки ин имкон медиҳад мутахассисони ба талаботи бозору ҷомеа мувофиқ тайёр карда шаванд.

Омода намудани номзадҳо ва докторҳои илм яке аз роҳҳои асосии бо кадрҳои баландихтисос пурра намудани донишгоҳҳо мебошад. Ҷамасола дар

Тоҷикистон беш аз 46 рисолаи номзадӣ ва ҳудуди 14 рисолаи докторӣ дифоъ карда мешавад. Аммо, мутаассифона, бисёр ҳайати профессорону омӯзгорони дорои унвони илмӣ бошанд, дар сурати пайдо шудани имконот ба дигар ташкилотҳо барои кор мераванд ва дар он ҷо музди хуб мегиранд. Дар ин ҷо, онҳо имконият доранд, ки мавқеи иҷтимоии худро беҳтар намуда, музди хуб гиранд. Докторҳои илм, ки дар ташкилотҳои гуногуни ғайритаълимӣ, хусусан ташкилотҳои байналхалқӣ эҳтиёҷоти калон доранд, ба он ҷо дар асоси озмун қабул карда мешаванд.

Тибқи стандартҳои миёнаи СҲИР (Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд), бояд ба як омӯзгор 15 донишҷӯ рост ояд ва тақрибан нисфи омӯзгорон бояд унвони илмӣ дошта бошанд. Чи хеле, ки аз ҷадвали 10 маълум мегардад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар омӯзгор ба ҳисоби миёна 13-15 нафар талаба рост меояд ва $2/3$ ҳиссаи омӯзгорон унвони илмӣ надоранд ва ин раванд сол то сол идома дорад. Ин чунин маъно дорад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёд кардани шумораи омӯзгорони дорои унвони илмӣ бештар тавачҷуҳ дода шавад.

Ҳоло шумораи талабагон ба як муаллим мунтазам меафзояд. Дар баробари ин аз ҷиҳати шумораи талабагон ба як муаллим фарқияти калони ихтисосҳо мушоҳида карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар он ихтисосҳое, ки одатан талабот зиёд аст (духтур, ҳуқуқшинос, иқтисодчӣ) шумораи донишҷӯён ба як омӯзгор аз 30-35 нафар зиёд аст. Ниҳоят ҳамаи ин ба сифати таълим осори манфии худро мегузорад.

Омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ иқтисодии рушди таҳсилоти олии як қатор камбудии роҳбарии мақомоти кишварро низ ошкор намуд. Рушди таҳсилоти олии ҳамчун соҳаи мушаххаси хоҷагии халқ бештар аз омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ вобаста аст, ки дар байни онҳо низом ва андозаи музди меҳнати кормандони факултет, имкониятҳои иқтисодии истеъмолкунандагони хизматрасонии таълимӣ ва низоми ҳифзи иҷтимоӣ омӯзгорон ва донишҷӯён муҳимтаранд.

Музди меҳнати кормандони низоми таҳсилоти олий аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ ва ғайрибюджетӣ амалӣ карда мешавад. Солҳои охир музди меҳнати омӯзгорони донишгоҳҳо аз ҳисоби манбаъҳои зикршуда зиёд шуда истодааст, аммо бинобар мунтазам афзудани арзиши бюжети истеъмолий қобилияти харидории воқеии музди меҳнат коҳиш меёбад, зеро суръати афзоиши нархҳои истеъмолий аз суръати афзоиши музди меҳнати кормандони низоми таҳсилоти олий зиёдтар аст. Фаъолияти иттифоқҳои касаба дар бобати ба ҳамаи омӯзгорони эҳтиёҷманд расонидани ёри иҷтимоӣ - табобат, истироҳат ва ғайра низ хеле суст ба роҳ монда шудааст.

Муаллимону омӯзгорони хуб танҳо дар сурати пешниҳод кардани маоши ҳавасмандкунанда ҷалб карда мешаванд.

Агар ин нишондодро бо рақамҳои умумиаврупоӣ муқоиса кунем, пас тафовут хеле зиёд аст. Дар ин шароит ба низоми маориф одамони тасодуфӣ барои дарёфти даромади кам, вале устувор меоянд. Муаллимони ботаҷриба бошад, барои зиёд кардани даромади худ, бори соатҳои зиёдро ба даст меоранд, воқеан барои фарсудашавӣ қор мекунанд. Дар ҷомеа мақоми иҷтимоии омӯзгор аз рӯйи анъана баланд аст, вале аз нигоҳи иқтисодӣ омӯзгорон душворихоӣ зиёдеро аз сар мегузаронанд.

Мушкилоти соҳаи маориф ба сатҳи маълумоти касбии аҳолии таъсир расонидааст. Дар давраи байни ду барӯйхатгирии аҳолии (солҳои 1989 ва 2000) сатҳи маълумоти касбии аҳолии 1,5 баробар паст шуд.

Низоми мавҷудаи таҳсилоти касбӣ метавонад ҳамасола каме бештар аз 45% ҷавонони ба бозори меҳнат воридшударо омода созад. Фарогирии нопурраи ҷавонон бо таҳсилоти касбӣ аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ (солҳои 80-90-уми асри гузашта) дар Тоҷикистон мушкили анъанавӣ буд. То ҳол ин масоил ҳал нашудааст ва он бо паст шудани сифати таълим боз ҳам тезу тунд мегардад. Дар тайёрии касбии кадрҳо дар Тоҷикистон номутаносибии муайян ба назар мерасад. Ҳиссаи донишҷӯён дар низоми таҳсилоти олий хеле афзуд, таълим дар низоми таҳсилоти ибтидоии касбӣ кам шуд. Таносуби шумораи мутахассисони омоданамудаи маълумоти олий, миёнаи махсус ва ибтидоӣ дар

мамлакати мо 2:1:2 мебошад. Кам шудани шумораи талабагон дар низоми таълими ибтидоии касбӣ аз ҳисоби саноатикунонии мамлакат, кам шудани ҷойҳое, ки қувваи корӣ, пеш аз ҳама дар истехсолоти саноатӣ истифода мешавад, вобаста аст. Дар ин маврид зарурати таълими вобаста ба муҳочирати меҳнати қисми зиёди аҳоли ба назар гирифта намешавад. Аммо бештар аз нисфи муҳочирони меҳнатӣ касбу малакаи меҳнатӣ надоранд. Илова бар ин, эҳтиёҷоти муҳочирони баргашта ба сертификатсияи малакаҳои меҳнати дар хориҷа гирифташуда сол то сол меафзояд. Яъне, низоми таълими касби қисман ба талаботи муҳочирон равона кардан мумкин буд.

Дар шароити кунунӣ ҳаёт тақозо мекунад, ки мантиқ, шакл ва роҳҳои ҳамгироии низоми таҳсилоти олии ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ вобаста ба шароити муосир бо мақсади афзун намудани самаранокии ҳамкориҳои судманд равшан карда шавад. Дар ҳамин ҳол, ҷаҳонишавӣ, ки сарфи назар аз тафовути ақидаҳо, воқеияти объективӣ аст, аз низомҳои миллии таҳсилоти олии самти нави ҳадафнокро талаб мекунад, ки зарурати ҳамбастагии байналмилалиро дар арзишҳои ахлоқи умумибашарӣ ба инобат мегирад. Аз ин ҷост, ки омӯзиши вазъи кунунии муносибатҳои байналмилалӣ таҳсилоти олии ватанӣ, муайян кардани мушкилот ва мушкилот, муайян кардани тамоюл ва дурнамои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи маориф.

Қобили зикр аст, ки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон интернационализатсияи таҳсилоти олиро ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми ҳамгироии донишгоҳҳои Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ дар бар мегирад. Ин раванд бо иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи стратегияи ворид шудан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ пурсамартар сурат мегирад.

Самтҳои асосии стратегия инҳоянд:

- эътирофи дипломҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷи дуру наздик;
- аккредитатсияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ дар ташкилотҳои байналмилалӣ;

- баланд бардоштани сифати таълим ба стандартҳои ҷаҳонӣ.

Ҳамин тавр, низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон ҳамчун низоми кушодаи иҷтимоии дорои робитаи ғайриқатъии байни унсурҳо, мувофиқати ҳуди унсурҳо ва тағйирпазирии танзими меъёрӣ тавсиф кард. Дар айни замон вай ба хусусиятҳои асосии муносибати низоммандӣ ҷавобгӯ аст. Ин вазъро бо он шарҳ медиҳад, ки Тоҷикистон ҳам мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низоми мутамаркази маорифро ҷамоҳангсозӣ, аз ҷиҳати молиявӣ амн ба мерос гирифтааст. Аммо ба сабаби пошхӯрии ИҶШС, ки боиси хароб шудани низоми мӯътадил, мутамаркази идоракунии, якбора кам шудани маблағгузорӣ, бӯҳрони амики сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, умуман низоми маориф ва махсусан таҳсилоти олии гардид, давраи душвори гузаришро аз сар мегузаронад.

Ба назари мо, низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон аз тамоюлҳои ҷаҳонии рушди таҳсилоти олии хеле ақиб мондааст. Ва, маҳз ҳамин ҳолат, махсусан ба рушди сармояи инсонӣ дар кишвар зарар мерасонад. Бар асоси ин, дар баробари ҳалли мушкилоти дохилӣ, андешидани тадбирҳо оид ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва интернационаликунонӣ гардонидани таҳсилоти олии барои ҳамгирии донишгоҳҳои тоҷик ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ зарур аст. Дар ҳоле, ки ҷанбаи байналмилалӣ дар фаъолияти ташкилотҳои таълимӣ чизи асосӣ ва бартаридошта набуда, дар айни замон ҳамчун дастурамал, стандарти татбиқи вазифаҳои минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, ки аз ҷониби таҳсилоти олии ҳал карда мешаванд, зоҳир мегардад. Дар ҳақиқат тарҳҳои чунин низом мушоҳида карда мешаванд, ки комёбиҳо, мушкилот ва ихтилофотро ба вучуд меоранд.

2.2. Нақши муҳочирати меҳнатӣ дар рушди сармояи инсонӣ

Воқеияти нави иҷтимоӣю иқтисодӣ, мураккабӣ ва гуногунҷанбагии равандҳои муосири муҳочират дар шароити рушди ҷаҳонӣ таҳқиқоти нави концептуалиро дар соҳаи ташаккул, рушд ва ҳифзи сармояи инсонӣ дар сатҳи миллӣ тақозо мекунад. Бояд гуфт, ки масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ дар

шароити тезутундшавии равандҳои чаҳонишавӣ, ки бисёре аз соҳаҳо аз назорати давлатҳои миллӣ берун мондаанд ва бисёр кишварҳо, бахусус кишварҳои рӯ ба тараққӣ, танҳо қодир нестанд, ки афзоиши сармояи инсониро ҳамчун гаронарзиштарин сармояи миллат назорат кунанд, ки то ҳол кушода ва баҳсбарангез боқӣ мемонад. Инчунин, бисёр муаллифон таъсири муҳочиратро ба ҳуди коргар нодида мегиранд. Тафовути куллии сармояи инсонӣ аз дигар сармояҳо дар он аст, ки дар чараёни ҳаракат он метавонад ба таври миқдорӣ афзоиш ёбад, сифатан беҳтар шавад ва инкишоф ёбад.

Чи тавре, ки Марк Блауг қайд мекунад: «мафҳуми сармояи инсонӣ ё «ядрои саҳт» барномаи таҳқиқоти сармояи инсонӣ ин ақидаест, ки одамон захираҳоро барои худ ба роҳҳои гуногун сарф мекунанд - на танҳо барои қонё кардани ниёзҳои ҷорӣ, балки ба хотири даромади ояндаи пулӣ ва ғайрипулӣ. Онҳо метавонанд ба саломатии худ сармоягузорӣ кунанд; ихтиёран маълумоти иловагӣ гирифта метавонад; метавонад ба ҷои қабули пешниҳоди аввалине, ки дучор мешавад, дар ҷустуҷӯи кор бо маоши баландтарин вақт сарф кунад; дар бораи ҷойҳои ҳолӣ маълумот харида метавонад; метавонад барои истифода аз имкониятҳои беҳтари иштиғол муҳочират кунад...»¹.

Ҳаракатпазирии сармояи инсонӣ дар баробари соҳаи маориф ва тандурустӣ яке аз муҳимтарин объектҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ мебошад. Ҳар гуна сармоягузорӣ ба таҳсилот бемаъно хоҳад буд, агар шахсе, ки таҳсил кардааст, бинобар мавҷуд набудани ҷои кор ё шароит барои оғози тижорати мустақил дар минтақа имкони татбиқи дониши худро дар фаъолияти меҳнатӣ надошта бошад.

Зимнан, имрӯз омили бечунучаро ва муҳимтарини ташаккули иқтисоди чаҳонӣ дар баробари чараёнҳои иттилоотию молиявӣ муҳочирати меҳнатӣ мебошад. Дар ин замина, мо метавонем хусусиятҳои зерини асосии

¹ Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. Пер. с англ./Науч. Ред. И вступ. Ст. В.С. Автономова. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2004, - С.317

иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки ин ё он тарз бо муҳочирати аҳоли алоқаманданд, фарк кунем.

Аввалан, раванди наздикшавии тамаддун ва фарҳанги миллатҳои гуногун шиддат мегирад, ки дар натиҷаи он аз рӯи аломатҳои муайян (муоширати қорӣ, фароғат ва истироҳат, муд, ҷаҳонбинӣ ва ғайра) ташаккули ягонагии фарҳангӣ ва равонии тарзи зиндагонии тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ равшан мушоҳида мешавад. Дар баробари ин «...дар зери таъсири саноатикунонии мамлакатҳо ва интернационализатсиякунонии нақши урфу одатҳо, расму оинҳо суфт шуда, ҳаракати одамон меафзояд, аз як мамлакат ба мамлақати дигар ҳаракат кардани онҳо ба меъёр табдил меёбад. Захираҳои инсонӣ хеле мутаҳаррик шудаанд, дониш, қобилиятҳои соҳибқорӣ дар баробари он ҳаракат мекунад, сармоя ҳам ҳаракат мекунад. Аён аст, ки нақши муҳочирати аҳоли, бахусус муҳочирати меҳнати хориҷӣ (ММХ) дар ин раванд бузург аст, зеро маҳз муҳочирон мутант ва аввалин барандагони тамаддуни нав мешаванд. «Ягонагии инсон як бунбасти ба вучуд меорад, зеро ҳеҷ гуна инҳироф вучуд надорад, маълумот ҳамчун асоси амали рафтор ба вучуд намеояд. Аз ин рӯ, ҳеҷ гуна рушд вучуд надорад».

Сониян, дар натиҷаи инқилоби иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар минтақаи аз ҷиҳати саноатӣ пешрафтаи ҷаҳон ҷомеаи пасосаноатӣ тадриҷан ба ҷомеаи иттилоотӣ мубаддал мешавад. Дар натиҷаи ташаккули институтҳои нав дар ҷомеаи ҷаҳонӣ барои мубодилаи босуръати иттилоот шароити воқеӣ фароҳам оварда мешавад, ки ба ин раванд мусоидат мекунад. Муҳочирати кадрҳои баландихтисос, соҳибони сармояи зеҳнӣ ба омили ҳамгирии қорҳои таҳқиқотии илмии давлатҳои гуногун табдил ёфта, дар натиҷа ба наздикшавии иқтисодиёти кишварҳои гуногун аз ҷиҳати рушд мусоидат мекунад.

Севум, бозори ҷаҳонии меҳнат ташаккул меёбад. Ташаккули бозори ҷаҳонии меҳнат натиҷаи раванди сегона: афзоиши ҳаракати байналхалқии се омили асосии истеҳсолот - сармоя, меҳнат ва иттилоот мебошад. Муносибати байниҳамдигарии онҳо, ки бутунии иқтисодии ҷаҳонро ба вучуд меоварад, торафт воқеӣ ва аҳаммияти қалон пайдо мекунад. Ҷаҳонишавии бозори меҳнат

бо ҷаҳонишавии бозорҳои мол ва сармоя дар якҷоягӣ мегузарад. Ба ин маъно, муҳочирати меҳнатӣ дар баробари ҳаракати сармоя ва тиҷорат ба унсуре табдил меёбад, ки ташаккули сикли ягонаи ҷаҳониро таъмин мекунад. Бо рушди нерӯҳои истеҳсолкунанда, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ташаккули қувваи кории фаромиллӣ бо хосиятҳои ҳаракати «глобалӣ» аҳаммияти иқтисодии муносибатҳои муҳочират дар рушди сармояи инсонӣ ҳам дар сатҳи мамлакати алоҳида ва ҳам дар маҷмуъ.

Ҷаҳорум, таҳсилот ҷаҳонӣ шуда, стандартҳои ягона ташаккул меёбанд, монеаҳо дар фазои таълимӣ рафъ шуда, шаклҳои нави таълим васеъ мегарданд. Дар воқеъ, маориф ҳам омил ва ҳам шартӣ амиқтар шудани ҷаҳонишавӣ дар фазои ҷаҳонӣ мегардад. Гузашта аз ин, маориф омилҳои муҳочирати аҳолии мегардад.

Панҷум, тағйироти парадигмаи иҷтимоию сиёсӣ ба вуҷуд меояд, ки ба ҳамин инқилоб рост меояд ва аз он бармеангезад, ки боиси тағйироти амиқи сохторҳои институтсионалии ҳар як кишвар мегардад. Ин ба он муассисаҳои низ дахл дорад, ки барои танзими муносибатҳои муҳочират пешбинӣ шудаанд.

Ҷамин тариқ, муҳочират ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи сиёсатҳо, ки ба ҳавасмандгардонии барқарорсозии иқтисодӣ нигаронида шудаанд, бояд ба назар гирифта шаванд. Таърихи умумиҷаҳонӣ бештар таърихи муҳочират аст, зеро маҳз дар зери таъсири онҳо минтақаҳо ва кишварҳо ташаккул ёфта, сохтори иҷтимоӣ, ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ташаккул меёфт. Муҳочирати аҳолии, аз як тараф, ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои иҷтимоие, ки байни одамон инкишоф меёбад, аз ҷониби дигар нишондиҳандаи мушкilot дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мардум мебошад. Муҳочирати аҳолии хусусияти ҷудонашавандаи ҷомеа буда, дар ҳар марҳилаи рушди худ тағйироти сифатӣ дорад.

Барои кишваре, ки қувваи кориро содир мекунад, оқибатҳои мусбати иҷтимоию иқтисодии муҳочирати меҳнатии берунӣ (ММБ) аз инҳо иборатанд: аз ҷониби коргарон соҳиби таҳассус, таҷриба ва малакаҳои нав; кам кардани

касри тавозуни пардохт; коҳишёбии шиддатнокӣ дар бозори дохилии меҳнат; мусоидат намудан ба азнавсоии сохторӣ ва технологии (азнавсоии) истеҳсолот. Кишварҳое, ки қувваи корӣ содир мекунад, одатан барои чунин содирот дар шакли интиқоли як қисми даромади муҳочирон ба кишвари худ як навъ музд мегиранд. Бо назардошти фаровонии нисбии қувваи корӣ дар бисёр кишварҳо, содироти қувваи корӣ ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва беҳтар шудани тавозуни пардохти онҳо аз ҳисоби ворид шудани маблағ аз хориҷа мусоидат мекунад. Бояд гуфт, ки муҳочирати меҳнати хориҷӣ ба ҷалби маблағҳои дигар кишварҳо барои тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои баландихтисос барои онҳо мусоидат мекунад. Ба болоравии минбаъдаи таҳассуси муҳочирон қор ва таҳсил дар хориҷи кишвар мусоидат мекунад. Баъди ба ватан баргардонидани муҳочирони корӣ сатҳи таҳассусии қувваи кории умумии кишвар боло меравад.

Манфиати кишварҳои қабулкунанда, пеш аз ҳама, дар истифодаи қувваи кории арзонтар ва баъзан ҳатто беҳтар аст. Онҳо қувваи кории ба хориҷа баровардашударо ҳамчун омили тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи худ ба таври шиддат истифода мебаранд. Бар асоси натиҷаи назарсанҷии сотсиологӣ, ки дар вилояти Воронежи Федератсияи Русия анҷом шудааст, 46 дарсади корфармоёни пурсишшуда дар ин минтақа бар ин боваранд, ки муҳочирон меҳнатдӯсттар ва бовичдонтаранд, 23, 1%-и дигар аз он қаноатманданд, ки муҳочирон нисбат ба шароити ташкили меҳнат серталаб нестанд¹.

Дар ин замина, далели мавқеи имтиёзноки қудратҳои пешрафтаи саноатӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ метавонад ҳамчун фирори мағзҳо (шуурҳо) аз кишварҳои султараққикарда хизмат кунад. Фирори мағзҳо ба давлатҳои донор зиён меорад, аммо онҳо ба мисли хисороти офатҳои табиӣ ё офати техногенӣ равшан нестанд, вале аксар вақт ҳатто аз андозаи он зиёдтаранд. Давлати

¹ Федченко А. А., Колесникова О.А., Волкова Л.П. Иммигранты на рынке труда Воронежской области: результаты социологического исследования// Вестник ВГУ, серия экономика и управления, 2020, №1. – С. 27.

донор харочоти зиёдеро, ки вай ё сохторҳои хоҷагии халқ барои тарбия ва тайёр кардани мутахассиси баландихтисос, хоҳ олим, хоҳ мусиқичӣ, хоҳ духтур ё муҳандис сарф кардааст, аз даст медиҳад. Ба ин мо бояд фоидаи аз даст додашударо илова кунем, ки онҳо дар давоми солҳои кори фаъолонаи худ ба иқтисодиёт оварда метавонистанд ва одатан аз харочоти омӯзиш бештар пул медиҳанд.

Муҳоҷир дониш, таҷрибаи «шахсӣ» аст. Милол бар ин, барои ӯ дониши андӯхтаи инсоният ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ ва ҳам мақсади ҳаракати ӯ амал мекунад. Иштироқи шахсии ӯ дар раванди истеҳсол ва ҷамъоварии дониш аз он иборат аст, ки ба дониши аввала (дар раванди таълим гирифташуда) дониши нави илова карда шавад, ки тавассути татбиқи он, таҷассуми он дар фаъолияти амалӣ сурат мегирад. Бояд гуфт, ки ҷараёни истеҳсол ва андӯхти дониш ҳеҷ гоҳ «аз аввал» оғоз намеёбад, балки ҳамчун таҷриба ва донишҳои аллакай мавҷуда, ҳамчун табдили дониши андӯхтшуда, сурат мегирад. Ба ибораи дигар, раванди густариши таҷриба ва таҷассуми дониш тавассути муҳоҷират вучуд дорад. Агар шаклҳои васеъкунандаи иттилоотро ислоҳ кунем, пас афзоиши дониш дар раванди муҳоҷират ба таври навбатӣ чунин шакл мегирад: донишҳои ҷамъшуда - татбиқи он - ҷамъшавии минбаъдаи дониш, ки аз «худ инкишоф»-и донишҳои ибтидоии муҳоҷир шаҳодат медиҳад. Аз он ки ҳаракате (муҳоҷират), ки муҳоҷир дар он дониши нави мегирад, ҳаракати худӣ ӯст, аз ин рӯ, рушди ӯ худ густариши дониш аст. Яъне, муҳоҷирин ба шарофати он, ки худӣ худаш барандаи илм аст, қобилияти муайяни тавлиди илмро пайдо мекунад¹.

Ҳамин тавр, тамоми инсоният аз муҳоҷирати меҳнатӣ манфиат мегирад ва ҳаҷми умумии истеҳсолоти ҷаҳонӣ аз ҳисоби аз нав тақсимкунии байни мамлакатҳо ва, мутаносибан, самараноктар истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ афзоиш меёбад.

¹ Раҳмонов Б. Государственное управление формированием человеческого капитала // Экономика Таджикистана. 2022. № 1. С. 136-140.

Дар Тоҷикистон муҳоҷирати меҳнатии хориҷиро зарурати, пеш аз ҳама, рафъи ташаннуҷи иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи бекорӣ аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъол ба вуҷуд омадааст, тақозо мекунад. Аз сабаби мавҷуд набудани манбаъҳои қонунии даромад ва шароити воқеии иқтисодии баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби бо қор таъмин намудани онҳо дар дохили ҷумҳурӣ зарур аст, ки сиёсати ба хориҷа содироти қувваи қарор таҳия ва татбиқ намуд. Ҷумҳуриё, ки дорои захираҳои бузурги табиӣ ва захираҳои қарзӣ нест, ки метавонад ба кишварҳои гуногуни моли бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ мусоидат намояд, чизи қиматноки надорад ва шояд аз ин ҳам арзишмандтар - сатҳи баланди таваллуд ва зиёд будани захираҳои меҳнатӣ, ки дар бозори ҷаҳонии меҳнат (БҶМ) бомуваффақият рақобат қарда метавонад. Ҷеълан, тибқи маълумоти ғайрирасмӣ, вале ба эҳтимоли зиёд мӯътамадтар, аз 4210 ҳазор нафар аҳолии қобили меҳнат беш аз 1500 ҳазор нафарашон дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд. Бо тавачҷуҳ ба таҳаммул ва заҳматқашии қорқарони тоҷик метавон бо итминон гуфт, ки дар маҷмуъ дар кишвар нерӯи қорӣ мавҷуд аст, ки дар БҶМ рақобатқазир аст. Дар робита ба ин, қомилан қонунӣ ба назар мерасад, ки тақдиқ қардани он, ки қурӯши он дар ин бозор на танҳо дилқоҳ, балки имқонқазир аст. Минбаъд мо қӯшиш меқунем, ки хусусиятҳо ва вижагии муҳоҷирати меҳнатии хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян қунем.

Равандҳои муҳоҷират дар Тоҷикистон печидаҳои таърихи навини кишварро инъикос меқунанд. Тамоюлҳои асосии муҳоҷирати ибтидои солҳои 90-ум - барқароридани қурӯҳҳои этникӣ ва муҳоҷирати маҷбури, ки дар натиҷаи низоъҳои шаҳрвандӣ ба вуҷуд омаданд, дар солҳои 1994-1998 ба муҳоҷирати меҳнатӣ иваз қарда шуданд, ки дар даҳсолаи охир ба яке аз хусусиятҳои асосии соҳтории иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоии Тоҷикистон тақдил ёфт. Аввали солҳои 90-ум бо сатҳи баланди муҳоҷирати бебозғашти беруна бо тағйири қои истиқомат хос аст. Асосан, қурӯҷ аз шаҳрҳои қалону бузурги саноатӣ, ки дар онҳо ҳиссаи аҳолии намояндақони миллатҳои таҳқой зиёд буд, мушоҳида шудааст. Умуман, ғайриқашии муҳоҷирати аҳолии шаҳр

дар ин давра нисбат ба аҳолии деҳот чанд маротиба зиёдтар буд. Дар давоми солҳои 1991-2002 зиёда аз 467 ҳазор нафар аз кишвар хорич шуданд, ки беш аз 85%-и онҳоро сокинони шаҳр ташкил меоданд. Дар солҳои минбаъда ин тамоил давом кард. Гардиши муҳоҷират дар солҳои 2000-2021 дар ҷадвали 2.2.1. оварда шудааст, ки динамикаи мусбии муҳоҷирати хоричиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад.

Омилҳои ҳавасмандгардонии муҳоҷирати беруна ин ниҳодҳо ба монанди оила, музди меҳнат, санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзими муҳоҷират ва шуғли муҳоҷирони меҳнатӣ, давлате, ки барои танзими равандҳои муҳоҷират пешбинӣ шудаанд, институтҳои байналмилалӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ (СБМ, СУТ, СҶТ), мониторинги пешбарандаи равандҳои муҳоҷиратӣ, созмонҳои меҳнат, ҳифзи саломатӣ ва истифодабарии муҳоҷирон ва ғайра мебошанд.

Ҷадвали 2.2.1

Динамикаи муҳоҷирати аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2000-2021

Нишондиҳанда	Солҳо									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2012	2016	2021
Шумораи омадагон, ҳаз.наф.	14,5	16,7	17,7	16,9	15,2	17,9	19,6	24,3	24,4	25,6
Афзоиши ҳарсола, %		115,1	105,9	95,4	95	117,7	109,4	124,0	100,4	105,0
Шумораи хуруҷон, ҳаз.наф.	28,1	29,1	30,2	27,9	24,5	27,3	30,5	38,8	37,7	37,2
Афзоиши ҳарсола, %		103,5	103,7	92,3	87,81	111,4	111,7	127	97,1	98,6
Афзоиши муҳоҷиратӣ, наф.	-3,7	-12,4	-12,4	-11	-9,4	-9,3	-10,9	-14,5	-13,2	-13,2

Мухосибии муаллиф дар асоси: Омори солона. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, АОПҶТ. – 2022.

Бисёрии аз ин институтҳо ба қадри кифоя ғайристанд. Дар натиҷа аз 80 то 90 дарсади муҳоҷирони корӣ дар вазъияти ғайриқонунӣ қарор доранд. Онҳо объекти истисмори бераҳмона аз ҷониби корфармоён, намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои ҷиноятӣ ва ғайра мегарданд, имконияти истифодаи ёрии тиббӣ ва дигар ҷузъҳои ҳифзи иҷтимоиро дар баробари аҳолии маҳаллӣ аз даст медиҳанд.

Хуручи мутахассисони баландихтисос, бешубҳа, ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар дар солҳои минбаъда таъсири манфӣ расонд. Баъдтар, пас аз соли 1997, муҳочирати бебозгашти хориҷӣ коҳиш ёфт. Соҳои охир шумораи шахсоне, ки хоҳиши барои истиқомати доимӣ ба хориҷи кишвар рафтанд, зиёд шудааст. Инро метавон бо он шарҳ дод, ки Русия, кишвари асосии қабулкунандаи муҳочирони тоҷик, аз татбиқи Барномаи давлатии кӯмак ба кӯчиши ихтиёрии ҳамватанони муқими бурунмарзӣ дар Федератсияи Русия хабар додааст.

Чунин барномаҳоро махсусан минтақаҳои алоҳидаи Русия, ки ба қувваи корӣ ниёз доранд, ба мисли Калининград, Липеск, Твер ва дигар вилоятҳои фаёлона пешбарӣ мекунад. Дар маҷмӯъ, 12 вилояти Федератсияи Русия минтақаҳои зичи дар татбиқи Барномаи давлатӣ иштирок мекунад. Танҳо дар солҳои 2006-2019, тибқи маълумоти ғайрирасмӣ, шумори хонаводаҳои тоҷик, ки хоҳиши рафтан ба иқомати доимӣ ба Русияро доранд, чанд маротиба афзуда, ба чанд ҳазор нафар расидааст. Асосан аз миқдори касбҳои корӣ, аз лиҳози табибон, омӯзгорон ва кормандони соҳибхтисос мераванд.

Дар ҳамин ҳол, ҳукумати Тоҷикистон ба раванди идомаи хуручи густурдаи кадрҳои соҳибхтисос, ки ҳоло Тоҷикистон ба он ниёз дорад, ба ҳеҷ ваҷҳ воқуниш нишон надидааст, вале маоши ҷойҳои холии мавҷуд, ба хусус дар соҳаи тандурустӣ ва маориф, қонеъкунанда нест. Чунин вазъ метавонад ба сармояи инсонии Тоҷикистон хисороти ҷуброннопазир расонад.

Барои тоҷиконе, ки суннатӣ мардуми муқимӣ ҳастанд ва ҳамеша сатҳи нисбатан пасти ҳаракати муҳочиратро доштанд, сабабҳои хеле асоснок барои тасмим гирифтани дар бораи иваз кардани ҷои истиқомат ва рафтан ба хонаводаашон ба хориҷа лозим аст. Имкониятҳои маҳдуди шуғл, бахусус маоши ками кор бо суръати баланди афзоиши нархҳои молу ҳадамот, инчунин бӯҳрони тӯлонии энергетикӣ катализатори муҳочирати бебозгашти аҳолии бумии Тоҷикистон гардид. Манзараи имрӯзаи иҷтимоию иқтисодии кишварро бе муҳочирати меҳнатӣ тасаввур кардан мумкин нест. Ин бузургтарин падидаи иҷтимоӣ дар давраи вуруди Тоҷикистон ба асри XXI мебошад.

Муҳочирати меҳнатӣ аз Тоҷикистон табиати яктарафа дорад. Чараёни асосии муҳочирати меҳнатӣ ба кишварҳои ИДМ равона шудааст, ки қисми зиёди онҳо ба Русия ва боқимонда ба Қазоқистон, Украина, Беларус, Қирғизистон, Молдова ва кишварҳои хориҷи дур (Эрон, кишварҳои Халиҷи Форс, Муғулистон, Канада, ИМА ва амсоли ин) мераванд.

Муҳочирати меҳнатӣ бо бартари мардон хос аст. Тибқи Таҳқиқоти кувваи корӣ (ТҚК)-2004 дар байни муҳочирони меҳнатӣ мардон - 94, 3% ва занон - 5, 7%-ро ташкил медиҳанд. Солҳои охир дар муҳочирати меҳнатӣ ҳиссаи занон боз ҳам бештар коҳиш ёфтааст. Муҳочирати меҳнатӣ аслан хусусияти мавсимӣ ва баргардонида дорад, зеро дар Тоҷикистон равобити оилавӣ ба таври анъанавӣ устувор аст. Аксари муҳочирон кор дар хориҷро чораи муваққатӣ барои ҳалли мушкилоти молии хонавода медонанд. Аммо дар 3-4 соли охир дарозии будубош аз рӯйи даромад дар хориҷа ва болоравии сатҳи тафриқа дар асоси касбӣ ба назар мерасад. Ҳамин тариқ, тибқи ТҚК-2004, муҳочирони меҳнатӣ, мутаносибан, вобаста ба давомнокии будубош тақсим карда мешаванд - 38% будубоши то 6 моҳ, 32% - 7-12 моҳ, 30% - зиёда аз 12 моҳ. Барои қабули қарорҳои муассири идоравӣ оид ба танзими равандҳои (чараёнҳои) муҳочират, таҳлили синну сол ва сохтори таҳсилоти муҳочирони меҳнатӣ зарур аст.

Дар муҳочирати меҳнатӣ асосан ҷавонони аз 15 то 29 сола бартарӣ доранд, ки тақрибан 53% ҳамаи муҳочиронро ташкил медиҳанд. Шахсони синну соли миёна (30-49-сола) 44, 4% шумораи умумии муҳочирони меҳнатиро ташкил медиҳанд. Синну соли миёнаи муҳочирони меҳнатӣ дар соли 2004 - 30, 6% ташкил дод.

Тибқи таҳлилҳо тақрибан ҳар сеюмин муҳочирони меҳнатӣ (31, 5%) маълумоти касбӣ дорад. Дар байни онҳо 7, 9% - бо маълумоти олий, 7, 5% - бо маълумоти миёнаи махсус, 13, 4% - бо маълумоти ибтидоии касбӣ мебошанд. Зиёда аз 57% маълумоти миёна доранд. Шумораи одамоне, ки тайёрии ибтидоии касбӣ надоранд, зиёд аст. Ва, он муҳочирон, ки касбе доштанд, дар хориҷ бо касбҳои дигар кор мекунанд. Ин муҳочир дар солҳои муҳочират ё як

навъи нави маҳорати корро аз худ кардаанд ва ё дар корҳои каммузд кор мекунанд, ки тахассусмандии баландро талаб намекунанд.

Набудани таҳсилоти ибтидоии касбӣ, сатҳи пасти фарҳангию техникӣ, сатҳи таҳсилот, дониши пасти забони русӣ, надониستاني талаботи бозори меҳнати Русия, надониستاني донишҳои ҳуқуқӣ ва надониستاني унсурҳои асосии муносибатҳои меҳнати муҳочирон ва фаъолияти меҳнати онҳоро мураккаб мегардонад. Ва аз ноумедии вазъи худ маҷбуранд ва омодаанд кори камихтисос ва каммуздро анҷом диҳанд ва дар биноҳои барои манзил номувофиқ зиндагӣ кунанд. Худи вазъияти ғайриқонунӣ дар якҷоягӣ бо сабабҳои дар боло зикршуда ин контингентро ба соҳаи криминогенӣ ҷалб мекунад. Пешрафти муҳим дар рушди муҳочирати меҳнатӣ таъсиси низоми интиқоли пул буд, ки пас аз бекор кардани бочи давлатӣ 30% барои интиқоли маблағ дар соли 2001. Пас, агар дар соли 2001 маблағи интиқолии муҳочирон каме бештар аз 300 ҳазор долларро ташкил дода бошад, пас дар соли 2003 аллакай беш аз 256 млн. долларро ташкил дод, ки 20%-и ММД-ро ташкил медиҳад.

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, дар соли 2006 ҳаҷми интиқоли пули муҳочирон ба беш аз 1 млрд 127 млн. доллар расидааст, ки 25% маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил медиҳад. Ва, дар соли 2007 интиқоли маблағ аз шахсони воқеӣ (аксарияти мутлақи онҳо муҳочирони меҳнатӣ) ба 1 млрд 774 млн. доллар расид, ки 47, 6% ММД-ро ташкил медиҳад. Дар солҳои баъд ин маблағ то ҳудуди 3 млрд. долл. ИМА омада расид. Зиёда аз 64%-и муҳочирон аз низоми интиқоли пулҳои бонкӣ истифода мебаранд. Маблағ аз муҳочирони меҳнатӣ ба манбаи асосии сармоягузорӣ ба иқтисодиёт табдил наёфтааст. Камтар аз 2% муҳочирони меҳнатӣ тичорати худро кушодаанд ё ба корхонаҳо сармоягузорӣ кардаанд. Ҳарчанд тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон (таҳқиқотҳои солонаи дукарата), дар солҳои охир афзоиши ҳаҷми пасандозҳои муҳочирон ба мушоҳида мерасад, даромади муҳочирон асосан барои истеъмол ва таъмини зиндагонии онҳо сарф мешавад. Аз ин рӯ, давлат то ҳол тадбирҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорию муҳочирони

меҳнатиро таҳия накардааст. Муҳочирати корӣ ҳамчун омили таъмини суботи сиёсӣ амал мекунад, вагарна фақри шадид метавонад боиси афзоиши ташаннуҷи иҷтимоиву сиёсӣ дар Тоҷикистон гардад. Ба шарофати муҳочирати меҳнатӣ дар мамлакат аз бисёр ҷиҳат масоили бекорӣ ва бо кор таъмин шудан осон гардид.

Муҳочирати меҳнатӣ имкон медиҳад, ки сатҳи бекорӣ қариб 3 баробар кам карда, сатҳи шуғли аҳолии қобили меҳнат 15% зиёд карда шавад. Муҳочират тайи 15 соли охир дар Тоҷикистон ба стратегияи аслии зиндамонӣ табдил шудааст. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки имкониятҳои маҳдуди гирифтани даромади баланд, минбаъд барои онҳое, ки дар хона ҷои кори доимӣ доранд, мардумро ба ҷустуҷӯи кор дар хориҷа водор мекунад. Аз ин рӯ, дар солҳои охир даромади муҳочирони меҳнатӣ дар даромади хонаводаҳо нақши муҳим бозид.

Метавон гуфт, ки сабабҳои ба ватан баргаштани муҳочирон то ҳол ҷанбаҳои иҷтимоӣ буда, танҳо омилҳои иқтисодӣ то андозае зухур кардаанд. Аз ин рӯ, муҳочирон пас аз баргаштан ба Ватан имкони шуғли минбаъдaro дар кори сермузд ҷустуҷӯ мекунанд.

Бархе аз муҳочирони баргашта аллақай тиҷорати худро доранд. Ҳамзамон, онҳо дар бораи расмиёти асосии ҳуқуқӣ ва амалии оғози фаъолияти соҳибкорӣ аз ВАО (46, 8%), аз нашрияҳои ҷопӣ (40, 3%), аз сӯҳбат бо одамони дигар ва овозаҳо (6, 5%), аз дигар баргаштагони муҳочирон (3, 9%) ва дигар манбаъҳо маълумот гирифтанд.

Аммо, тавре ки таҷрибаи солҳои охир дар Тоҷикистон нишон медиҳад, дар баробари оқибатҳои мусбати ТМВ он оқибатҳои манфии иҷтимоию иқтисодӣ низ дорад, ки натиҷаи сиёсати нодурусти танзими ТМВ буда, асосан дар таназзули сармояи инсонӣ дар сатҳи миллӣ ифода меёбад. Ҳамин тариқ, ба шумораи оқибатҳои манфии иҷтимоию иқтисодии муҳочирати меҳнатӣ инҳоро метавон нисбат дод:

1) Аз ҷониби кишвар аз даст додани қувваи корӣ; зиёд шудани вобастагӣ аз талаботи қувваи корӣ; аз нав ба роҳ мондани маблағгузории асосӣ аз

азхудкунии захираҳои истеҳсолот ба истеъмол; болоравии таваррум ва ғайра. Мактаббачагон, донишҷӯёну талабагон, аспирантҳо, докторантҳои собиқи мо, ки ба таълиму тарбияи онҳо маблағи калон сарф карда шудааст, солҳои беҳтарини синну соли меҳнати худро дар хориҷа гузаронида, қувваю дониши худро дар воситаҳои истеҳсолот тачассум намуда, дар сохтмони дониш, таҷҳизот, заводу фабрикаҳои нав - ба сармоя, ки моликияти дигар мамлакат мешавад ва ба ивази он баъзе муваффақиятҳо (на ҳама) бо худ пул меоранд (ё мефиристанд), ки одатан дар ҳаёти ҳаррӯза фавран сарф мекунанд. Харочоти баланди сафар ба он ҷо ва бозгашт, инчунин дигар харочоти муомилотӣ ба онҳо имкон намедихад, ки сармояи истеҳсолиро дар кишвари худ эҷод кунанд. Илова бар ин, онҳое, ки солҳои тӯлонӣ дар хориҷа кор кардаанд ва маблағи кофӣ чамъ кардаанд, наметавонанд дар ватани худ ба соҳибкорӣ шурӯъ кунанд, зеро онҳо аллакай «инерсияи институтсионалӣ»-ро аз даст додаанд ва наметавонанд худ ва қобилияти соҳибкории худро ба шароити Тоҷикистон зуд мутобиқ созанд. Аз ин ҳам аломатӣ бештар он аст, ки тибқи таҳқиқоти сотсиологӣ муаллиф, тақрибан ҳар сеюмин пурсидашудагон хоҳиши иваз кардани кишвари истиқомати доимиро изҳор кардаанд. Муаллиф мӯътақид аст, ки ҳар гуна талафоти (ҳам аз ҷиҳати сифатӣ ва ҳам аз ҷиҳати миқдорӣ) захираҳои инсонӣ, новобаста аз сабабҳои мушаххас, метавонад ба маҷмуи мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ иқтисодӣ ва геосиёсии кишвар табдил ёбад, боиси ноором шудани иштиғол ва таназзули сармояи инсонӣ дар сатҳи миллий гардад. Вазъият аз он сабаб боз ҳам мураккабтар мегардад, ки дар байни муҳочирони меҳнати Тоҷикистон қисми зиёди олимон, муҳандисон ва техникҳо, барномасозон, мутахассисони эҳтимолӣ (аспирантҳо, донишҷӯён) мавҷуд аст, ки 1/3 ҳиссаи ҳамаи муҳочиронро ташкил медиҳанд¹.

2) Вазъият нигаронкунандатар аст, ки дар зуҳури номутавозинии занону мардон дар ҷомеаи Тоҷикистон зоҳир мешавад. Дар натиҷаи муҳочирати

¹ Қодиров Ш.Ш., Орипов А.С. Масъалаҳои ташаккули сармояи инсонӣ дар синни барвақтии кӯдакон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 4. С. 47-51.

оммавии аҳолии мард дар кишвар бӯҳрони ба истилоҳ арӯсон ба миён омад. Тибқи маълумоти ноপুরра, беш аз 300 000 духтар ба далели он ки шарикони эҳтимолии онҳо дар минтақаҳои шуғл оила барпо кардаанд, наметавонанд издивоҷ кунанд. Мутаассифона, бӯҳрони арӯсон омили зуҳури бисёрзанӣ дар Тоҷикистон аст, бо вучуди он ки доираҳои расмӣ ва афкори умум ин падида ро якдилона маҳкум мекунад. Сусти шудани нерӯи тарбиявии оила, ки умуман ба рушди сармояи инсонӣ дар кишвар таъсири манфӣ мерасонад, ташвишовар аст.

3) Дигар хусусияти номатлуби муҳочирати меҳнати хориҷии шаҳрвандони Тоҷикистон дар он аст, ки дар натиҷаи равандҳои муҳочиратӣ одамон дар аксарияти мутлақ ихтисоси пештараи худро аз даст дода, соҳиби касбҳои нав мешаванд. Агар дар ин маврид ғоида ва зиён баробар мебуд, пас дар бораи талафот сухан рондан мумкин нест. Аммо аксари муҳочироне, ки дипломи таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсус доранд, ба Русия ё Қазоқистон мераванд, ихтисоси худро иваз мекунад. Дар баробари ин, аксар вақт одамони дорои маълумоти олӣ ба иҷрои амалиётҳои шурӯӣ мекунад, ки маълумоти махсусро талаб намекунад. Ин маънои таназзули сармояи инсониро дорад. Пас аз 3-4 сол одамони дорои маълумоти олӣ ва миёнаи махсус ихтисоси худро гум мекунад. Чунин далелро инкор накардан мумкин нест, ки дар Русия бисёр ҷавонон, махсусан дар соҳаи сохтмон касбҳои нав меомӯзанд. Аммо, ин ба таносуби ғоида ва зиён аз иваз кардани касб, ки дар он ҷо дуҷумлӣ бартарӣ дорад, қомилан таъсири назаррас надорад¹.

4) Муаммои тағйир додани нерӯи таълимии миллат бо ҷанбаҳои захираҳои меҳнати ин масоил зич алоқаманд аст. Иқтисодии таҳсилоти ҳам он нафароне, ки дар хориҷа ҳастанд ва ҳам онҳое, ки дар ин ҷо ҳастанд, дар кишвар таназзул дорад. Баҳши аъзами тоҷиконе, ки дар Русия ва Қазоқистон кор мекунад, барои иҷрои корҳои истифода мешаванд, ки тахассусро талаб намекунад. Табиист, ки тахмин мезанем, ки аксари муҳочирон аз Русия бо

¹ Сафарова М.Б. Внешняя трудовая миграция - альтернативная социальная сфера занятости//Экономика Таджикистана. 2020. № 2. С. 154-159.

касбу кор, асосан сохтмон бармегарданд. Ин маъноӣ зиёд кардани сармоӣ инсониро дорад. Аммо, танҳо барои гурӯҳи хурди одамон. Тамоюли асосӣ талафоти сармоӣ инсонӣ мебошад, ки бо миллиардҳо доллар ифода меёбад.

5) Ҳангоми кор дар хорича зиёда аз 80% ММБ (муҳочирони меҳнати берунӣ) қонунӣ карда нашудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки муҳочирон аз низоми ҳифзи иҷтимоӣ кишвари шуғл, аз ҷумла низоми суғуртаи тиббӣ баҳра намебаранд. Хидматрасонии тиббӣ дар Русия, ки умдатан муҳочирони тоҷик ба он ҷо фиристода мешаванд, гарон буда, маоши аксари кулли муҳочирони ғайриқонунӣ кам аст. Масъалаи вазъи саломатии ин тоифаи муҳочирон ба таҳқиқоти иловагӣ ниёз дорад. Вале шубҳае нест, ки аҳволи умумии саломатии онҳо торафт бад мешавад. Сол то сол шумораи ғавтидагон зиёд шуда истодааст, ки на аз ҳодисаҳои ғавқулӯда, балки аз бемориҳои роҳҳои нафас, низоми дилу раг, бемории сил ва ғайра ба амал меоянд. Аксари муҳочирони меҳнатӣ анғезандаи эҷтимолии ВНМО/БПНМ мебошанд, зеро муддати дуру дароз аз оилаҳои худ дур буданашон маҷбур мешаванд, ки муносибатҳои шахсонӣ дошта бошанд ва ҷунин муносибатҳо аксаран хусусияти тасодуфӣ доранд¹.

б) Ҷанбаҳои маънавию ахлоқии ММБ низ ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Як чиз равшан аст, ММБ ҳамчун омили аз байн рафтани пояҳои анъанавии оилаи як замон мустаҳқами тоҷикон хизмат мекунад. Бархе аз муҳочирон муддати тӯлонӣ бо хонаводаҳои худ робитаи худро қатъ мекунанд, баъзеи дигар дар ҷои кор соҳиби оила мешаванд ва бо хонаводаи худ дар Тоҷикистон робита надоранд ва гурӯҳи дигар бо содир кардани ҷиноят ба муддати тӯлонӣ аз маҳбас озод намешаванд. Хонаводаи онҳо дар Тоҷикистон бо эҳсоси ниёз ба васоили рӯзгор аксаран роҳроеро интихоб мекунанд, ки ба меъёрҳои ахлоқи муосир мувофиқат намекунанд. Аъзоёни алоҳида - занони ҷунин оилаҳо бо мақсади таъмини бақои оила ба танфурӯшӣ машғул

¹ Қурбонов А.Ҷ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармоӣ инсонӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 10-1. С. 89-94.

мешаванд, баъзеҳо ба талбандагӣ, баъзеи дигар ба гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир даст мезананд, кӯдакон ба гурӯҳҳои гуногуни ҷиноятӣ шомил мешаванд. Набудани як ё ҳардуи волидон ба рушди сармояи инсонии кӯдакон таъсири хеле дардовар мерасонад.

Ҷеймс Коулман ҳангоми омӯзиши таъсири мутақобилаи сармояи иҷтимоии оила ва сармояи инсонии аъзоёни он, аз ҷумла қайд мекунад, ки «Сармояи иҷтимоии дохили оила, ки ба дастрасии калонсолон ба сармояи инсонӣ мусоидат мекунад, ҳам аз ҳузури ҷисмонии калонсолон дар оила ва дар бораи таваччуҳи калонсолон ба кӯдак вобаста аст. Набудани ҷисмонии калонсолонро метавон ҳамчун мавҷуд набудани унсурҳои сохторӣ дар сармояи иҷтимоии оила арзёбӣ кард. Намунаи равшантарини мавҷуд набудани унсури сохтор дар оилаҳои муосир мавҷудияти оилаҳои ноপুরра мебошад. Аммо оилаҳои мукаммале, ки дар онҳо як ё ҳарду волидайн берун аз хона кор мекунанд, метавонанд оилаҳои дорои сохтори вайроншуда, сармояи иҷтимоӣ надоранд... Новобаста аз сабаб, ин чунин маъно дорад: новобаста аз сармояи инсонии волидайн, кӯдак аз ин бартарӣ надорад, зеро сармояи иҷтимоӣ надорад.

Мушкилоти дигари муҳимми ММБ раванди таҳсили кӯдакони муҳочир, онҳое мебошад, ки ҳамроҳи волидайнашон муҳочират мекунанд ва маҷбуранд дар мактабҳои русӣ (ё кишварҳои дигар) таҳсил кунанд. Кӯдакон мушкилоти табиӣи мутобиқшавӣ доранд, ки бо ворид шудан ба фарҳанги дигар, ҷомеаи дигар, муҳити иҷтимоии дигар мушкил мешаванд. М.В.Дюжакова дар ин робита қайд мекунад, ки «муҳити қабулкунанда»-и Русия аксар вақт нисбат ба муҳочирони маҷбурий, пеш аз ҳама дар сатҳи хонаводаҳо муҳолиф аст. Ҳатто дар синфҳои ибтидоӣ «ғайрирусҳо» (ҳарчанд рус бошанд ҳам) таҳаммулнопазирии миллӣ нишон медиҳанд, ки дар масхара барои вижагиҳои фарҳангӣ баён мешаванд... Маълум аст, ки аксари кӯдакони муҳочир бо забони русӣ мушкилӣ доранд, акцент вучуд дорад, ки аксар вақт боиси тамасхур мегардад. Дар натиҷа, кӯдакон дар синф аз ҷавоб додан шарм мекунанд, дарсро тарк мекунанд, дар онҳо сатҳи изтироб баланд мешавад. Кӯдаки дорои маҷмуи

чунин хислатҳо наметавонад на дар мактаб ва на дар байни ҳамсолон мақоми баланд дошта бошад. Вай мекӯшад, ки ба гурӯҳи худаш баргардад. Низоми арзиши гурӯҳи нави ӯ баргараф кардани камбудихоро дар бар намегирад, бинобар ин, мушкилот танҳо бо мурури замон афзоиш хоҳанд ёфт. «Омӯзгороне, ки бо кӯдакони муҳочир кор мекунанд, қайд мекунанд, ки аз байн рафтани робитаҳои маъмулӣ боиси нобоварии худ дар кӯдакон, паст шудани худбаҳодиҳӣ ва эҳтимолан хашмгинӣ мегардад, ки ҳамчун воситаи чуброни заъфи худ боис мешавад». Бешубҳа, ҳамаи ин дар ҳаёти минбаъдаи хонандагон осори худро мегузорад.

Гуфтаҳои дар боло зикршуда шаҳодат медиҳанд, ки барои Тоҷикистон фаҳмиши нави муқаррароти методологии назарияи муҳочират ҳаётан муҳим аст. Давлат, ки ислоҳоти иқтисодиро мегузаронад, ба муҳочирати стихиявии берунии оммавӣ, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ «фаъол» шуд, омода набуд, ки ин нишон медиҳад: аввалан, инкишофи нокифояи назариявии муносибатҳои муҳочират; дувум, дар бораи амсилаи ба таври стихиявӣ ташаккулёфтаи муҳочирати тоҷик ва севум, дар бораи номукаммалии сиёсати муҳочират. «Заъфи» назарияи муносибатҳои муҳочират, рушди сусти институтҳои муҳочират (шароити институтсионалӣ) дар сатҳи миллӣ муҳочирати стихиявӣ, ғайримуташаккилно пурзӯр кард, ки дар натиҷа ба рушди сармояи инсонӣ дар кишвар зарари чуброннашаванда расонида шуд. Дар байни солҳои 1992 ва 2002 кишварро аҳолии русзабон, ки асосан тахассуси баланд доштанд, тарк карда буданд ва баъди он. солҳои охир аз ҳисоби олимону мутахассисон муҳочирати бебозгашти аҳолии бумӣ ба амал омад. «Сиёсати давлатии муҳочирати меҳнатии хориҷӣ наметавонад ба назар гирифт, ки дар оянда дар робита ба бунёди корхонаҳои нави саноатӣ, эҳёи як қатор корхонаҳои саноатӣ дар заминаи нави техникӣ-технологӣ, афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ, талаботи хоҷагии халқ ба захираҳои меҳнатӣ хеле меафзояд. Чунин вазифаро бомуваффақият ва самаранок ҳал кардан мумкин аст, ба шарте ки давлат барномаи миёна- ва дарозмуддати муҳочирати меҳнатии беруниро дошта бошад.

Чунин муҳочирати меҳнати хориҷиро метавон аз ҷиҳати иқтисодӣ бехатар ва барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ мусоид доист, ки бе кам кардани нерӯӣ меҳнати кишвар афзоиши сарвати миллии онро тавассути истифодаи самаранок ва оқилонаи қувваи кории милли дар кишрҳои гуногун таъмин менамояд. БЦМ (бозори ҷаҳонии меҳнат) ва (ё) дохил кардан ба раванди меҳнат, ки дар қисмати миллии БЦМ қувваи корӣ истифода мешаванд. «Барои Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ хеле муҳим аст, ки нерӯӣ илмию техникӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва зеҳнии ба вучуд овардашуда талабот дошта, ба шароити бозори ҷаҳонии меҳнат мутобиқ карда шавад».

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки ҳама гуна қарорҳо дар соҳаи муҳочирати меҳнати берунӣ дар ҳамаи сатҳҳои зинанизоми давлатӣ бояд ба манфиати фароҳам овардани заминаҳои ҳифз ва баланд бардоштани сармояи инсонии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шаванд. Ҳамин тариқ, стратегияи амалҳои давлатӣ дар соҳаи танзими муҳочират бояд дар доираи ҳадафи милли: амният ва некӯаҳволии инсон, бунёди давлати тавоно ва мустақил баррасӣ шавад.

2.3. Таҳлили институтсионалии омилҳои ба рушди сармояи инсонӣ таъсиррасон

Дар робита ба омӯзиш ва таҳлили мушкilotҳои ташкилӣ, инчунин масъалаҳои захираҳои инсонӣ ва омилҳои ба рушди онҳо таъсиркунанда амсилаҳои гуногун мавҷуданд. Дар ин бахш интихоби мо ба амсилаи се бахш афтод: сохторӣ, рафторӣ ва бунёдӣ, ки мо дар ҷараёни омӯзиш истифода кардем.

Параметри сохторӣ: сохтор тамоми унсурҳо, омилҳо ва шартҳои физикӣ ва омилҳои ғайриинсонии созмонро дар бар мегирад, ки бо ҳамдигар таҳти тартиби муайян, қоидаҳо ва таркиби махсус ҳамкорӣ мекунанд. Яқоя онҳо ҷаҳорҷӯбаи ҷисмонӣ ва пояи созмонро эҷод мекунанд. Инчунин, параметри сохтории амсила дар асоси усули функционалӣ ва раванди идоракунии пешниҳод карда мешавад.

Параметри рафторӣ: ба параметрҳои рафтори шахс ва муносибатҳои онҳо дахл дорад, ки бо амсилаҳои рафтор, робитаҳо (ғайрирасмӣ) ва амсилаҳои мушаххас ба ҳам пайвастанд ва қувваи зиндаи созмонро ташкил медиҳанд. Омилҳои сохторӣ ва рафторӣ «моҳият»-и созмон, дар асл, омилҳои эндогенӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мазмуни асосии созмон рафтори инсон аст. Амал ва рафтори инсон барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешакии созмон нигаронида шудааст.

Параметри бунёдӣ: мафҳуми таҳкурсии дар назарияи низом бо мафҳуми муҳити зист муродиф аст. Он чунон муҳим доништа мешавад, ки он аз сатҳи мафҳум ба дараҷаи назария боло рафтааст, аз ин рӯ, назариячиён ва муҳаққиқони муосир дар асоси ин концепсия назарияҳои гуногуни созмонро ҳаматарафа таҳия кардаанд. Ҳама шароити омилҳои муҳити зист ва омилҳои экзогенӣ манзараи умумии муҳити берунии созмонро ташкил медиҳанд. Омили бунёдӣ муҳимтарин ва асоситарин параметр, омили нигоҳдорӣ ва афзоиши ду параметри боло ба ҳисоб меравад.

Таълим, тарбия ва рақобатпазирии захираҳои инсонӣ. Имрӯз ба касе пӯшида нест, ки яке аз роҳҳои беҳтарини эҷоди неқӯаҳволии иқтисодӣ, инкишоф ва рушд тараққиёти сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани сифати захираҳои инсонӣ мебошад. Ва самараноктарин роҳи рушди захираҳои инсонӣ ин омӯзиш аст. Аз ин рӯ, муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки рушди иҷтимоию иқтисодиро танҳо бо ҷалби сармояи зарурӣ ба маориф ба даст овардан мумкин аст¹.

Рақобатпазирӣ ва таҳкими иқтисодии инсонӣ муносибати идоракуниро дар бар мегирад, ки дар асоси он ҳангоми қабули қарорҳо ба кормандон салоҳиятҳои муайян дода мешаванд. Ба ибораи дигар, ин маънои додани салоҳдидиро ба кормандон (ба ғайр аз менечерҳо) барои қабули қарорҳои

¹ Назаров А.А., Набиева Х.Н. Инновационная деятельность как важная особенность эффективности использования человеческого капитала в экономике региона//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2022. № 2 (77). С. 35-48.

ташкилӣ, ба монанди ба кор қабул кардан, аз кор озод кардан, омӯзиши одамон ва арзёбии натиҷаҳо дорад. Дар ҳақиқат тими кормандон якҷоя бо менечер қарор қабул мекунад¹.

Муҳимтарин параметрҳо ва омилҳои, ки ба рақобатпазирии захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- Стратегияҳои идоракунии, аз ҷумла ҷамъоварии иттилоот, додани озодии амал, ташкили даста, идоракунии муштарак, додани соҳибхитиёрӣ ба кормандон;

- Мутобиқати касбии кормандон, аз лиҳози амсиласозӣ, ҳифзи шифоҳӣ ва иҷтимоӣ, ҳавасмандии руҳӣ;

- Шароитҳои ташкилӣ, аз ҷумла низоми ҷубронпулӣ, сохтори ташкилӣ ва ҳадафҳои дақиқ.

Муҳимтарин параметри рақобатпазирӣ тақвияти психологӣ ба ҳисоб меравад, аз ҷумла нуқтаҳои зерин:

- Эҳсоси салоҳият;
- Эҳсоси ҳуқуқи интиҳоб;
- Эҳсоси самаранокӣ;
- Эҳсоси муҳиммият;
- Эҳсоси эътимод.

Тарбия ба он мафҳумҳо ва падидаҳои дахл дорад, ки дар бораи маъно ва моҳияти онҳо фаҳмиши ягонаи фалсафӣ вучуд надорад. Бар асоси ин, ҳар мактаби илмӣ бар асоси муҳокимаҳои фалсафии худ таърифи мушаххасро барои тарбия пешниҳод мекунад. Таърифи қадимтарин ва дар айни замон соддатарин таърифи тарбия ба Афлотун тааллуқ дорад, ки гуфтааст, ки «тарбияро зеботарин чиз медонанд, ки дар зеботарин одамон зоҳир мешавад».

¹ Саидмуродзода Л.Х., Хамидова С.Х. К вопросу о роли компетентности и компетенций в формировании человеческого капитала//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2022. Т. 61. № 2. С. 160-166.

Омӯзиши захираҳои инсонӣ аз қӯмак ба одамон дар пайдо кардани салоҳият иборат аст.

Институт ва институтсионализм. Институт дар ташкилот ва идора сохтори мутобиқшавиро дар назар дорад, ки параметрҳои хеле баланди нарх дорад, вақте он ҳангоми пешниҳоди моли имтиёзнок чунин аъзо дорад, ки фаъолияти ҳаётии худро дар асоси фаъолияти зиндагӣ ва нигоҳдории муассиса асос ёфта, зеро таъсири ҳар кадоме тағйир меёбад. Институтҳои асосии истеҳсоли аз инҳо иборатанд:

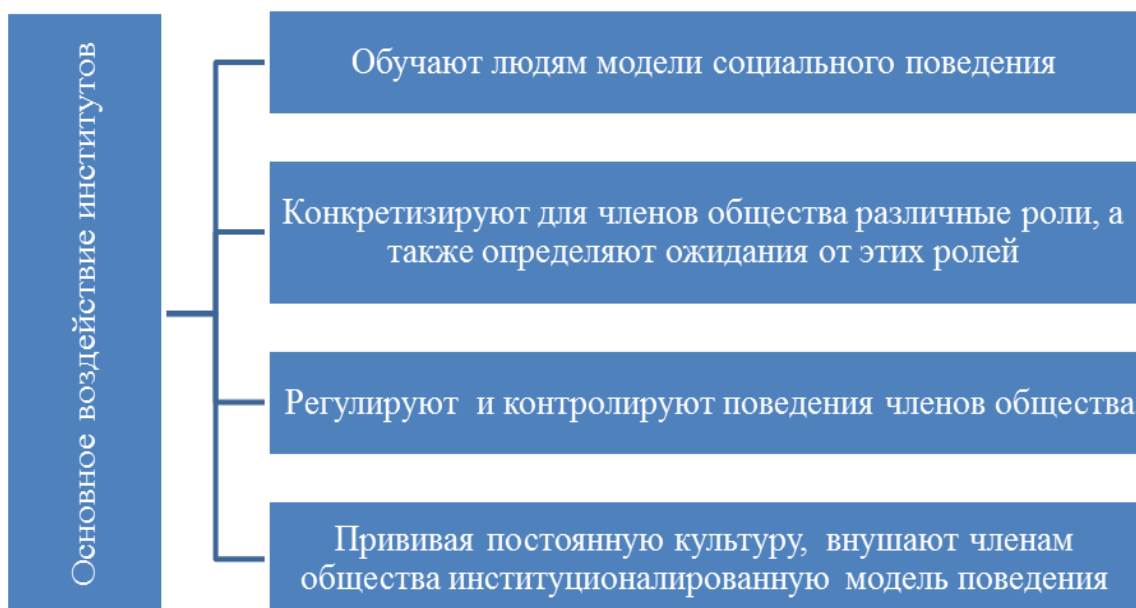
А) институтҳо намунаҳои рафтори иҷтимоиро дар одамон ҷорӣ мекунанд. Яъне, одамон ба воситаи институтҳо дарк мекунанд, ки дар вазъиятҳои гуногун ҳамин тавр амал кардан лозим аст. Дар воқеъ, муассисаҳо рафторро ба одамон тавассути раванди ҷомеасозӣ интиқол медиҳанд.

Б) институтҳои аъзои ҷомеа нақшҳо ва интизориҳои гуногунро аз фаъолияти онҳо муайян ва мушаххас мекунанд. Вақте ки интизориҳо аз як нақш мушаххас мешаванд, шахс дар асоси қобилиятҳои худ метавонад қарор қабул кунад, ки дар ҳолатҳои муайян кадом нақшҳоро иҷро кунад.

В) институтҳо тавассути устуворӣ ва ирсиятнокии фарҳанг одамонро бо намунаҳои рафтори институтсионалӣ илҳом мебахшанд. Одамон ба чунин амсилаҳо тавассути институтҳо, ки рафтори мушаххас доранд, одат мекунанд.

Г) институтҳо рафтори аъзоёни ҷамъиятро танзим ва назорат мекунанд. Воқеан, азбаски институтҳо мунтазириҳои қобили қабули ҷомеаро инъикос мекунанд, безътиной ба ин интизориҳо метавонад боиси мучозоти фард гардад. Одамон ба интизориҳои ҷомеа мувофиқат карданро афзалтар медонанд.

Таъсири асосии институтҳоро метавон бо рақамҳои зерин муаррифӣ кард:

Расми 2.3.1. Истеҳсолоти асосии институтҳо

Байни институт ва ташкилот умумияти зиёде вучуд дорад, аз чумла:

- Ҳарду дар натиҷаи эҳтиёҷоти иҷтимоии шахсони алоҳида пайдо мешаванд;
- Ҳарду сохтор ва тартиби муайянеро барои муносибат ва ҳамкориҳои аъзои ҷомеа танзим мекунанд;
- Ҳардуи онҳо захираҳои кушодаи ҷамъияти мебошанд, ки барои ҳифзи худ ба тағйироти муҳити зист табдил меёбанд ва мутобиқ мешаванд;
- Ҳарду асос ва барнома доранд;
- Дар ҳарду, зарурати риояи иерархия ҳатмӣ ҳисобида мешавад.

Сохторҳои ташкилӣ ба монанди дигар омилҳо дар институтҳо ва ташкилотҳо хусусиятҳои мухталиф доранд. Умуман, институтҳо сохтори органикӣ доранд, дар ҳоле ки ташкилотҳо сохтори механикӣ доранд. Ташкилоти органикӣ сохтори нисбатан чандир дорад ва беҳтарин барои муҳити динамикӣ истифода мешавад. Дар ҷадвали 2.3.1 хусусиятҳои ташкилотҳо, ки сохтори содда ва шаффоф, мураккаб ва ношаффофро истифода мебаранд, бо назардошти дараҷаи институционаликунонӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.3.1.

Таносуби сохтори институтҳо ва ташкилотҳо

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Суст ва душвор	Зуд ва чолок
Таваччуҳ ба сохтори инфиродӣ ва шахсӣ	Таваччуҳ ба сохтори гурӯҳӣ ва иҷтимоӣ
Сохтори иерархӣ	Сохтори шабакавӣ
Одатан калон ва ғайрисамаранок	Одатан хурд ва самаранок
Дар асоси талаботи менечерон ташаккул меёбад	Дар асоси талаботи ҳаётии ҷомеа тағйир меёбад
Шубҳанокӣ ва назорати мустақим	Худидоракунӣ ва эътимодноқӣ
Афзалиятҳои ташкилӣ: менечерон, кормандон, мизочон	Афзалиятҳои ташкилӣ: мизочон, кормандон, менечерон
Пинҳонӣ ва махфият	Ошкоро ва шаффофӣ
Таваччуҳ ба усулҳо ва стандартҳо	Таваччуҳ ба раванди иҷроиши кор
Аниқ муайян кардани вазифаҳо	Аниқ муайян кардани нақшҳо
Канселярия ва сустҳаракатӣ	Чандирноқӣ ва серҳаракатӣ
Соддагӣ, хатгӣ ва ғайричандирӣ	Мутаҳарриқӣ ва чандирноқӣ
Иерархия аз боло ба поён	Иерархияи уфуқӣ
Муносибатҳои созишкорона байни зершӯбаҳо	Муносибат байни зершӯбаҳои рақибон

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Омилҳои бунёди ро метавон ба ду қабати асосӣ гурӯҳбандӣ кард: омилҳои муҳити зист ва омилҳои, ки арзишҳо ва фарҳанги созмонро назорат мекунад. Дар ин бахш мо омилҳои фарҳангӣ ва арзишӣ, ки ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, меомӯзем. Арзишҳои асосии ташкилот (созмон) усули дарозмуддат ва асосии эътимоди ташкилот мебошанд, ки пешрафт ва шукуфоии шахсони алоҳида дар дохили гурӯҳҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад. Арзишҳои аслии як ташкилот ҳамчун дастури абадӣ, ғояҳои асосӣ, арзишҳои қобили қабул ё эътиқоди муҳиме, ки як созмон ба аъзои худ илҳом мебахшад, барои онҳо аҳаммият ва арзиши табиӣ доранд. Арзишҳои асосии ташкилот метавонанд ҳамчун асосе истифода шаванд, ки дар он сиёсатҳо амалӣ карда мешаванд. Ҳатто дар асоси онҳо тарзи рафтори ҳаррӯзаи коллектив ва ҳавасмандии онҳоро ҳангоми қабули қарор муайян кардан мумкин аст.

Ҷадвалҳои зерин (ҷадвали 2.3.2 ва ҷадвали 2.3.3) баъзе арзишҳои муҳимтаринро аз нуқтаи назари ташкилот ва институт муқоиса мекунад.

Муқоисаи институтҳо ва ташкилотҳо аз рӯи рафтор

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Фаъол ва пешбинишаванда	Зудамалкунанда ва пешбининашаванда
Хатарнокӣ	Боэтимодии дараҷаи баланд
Амалкунанда ва кӯтоҳандеш	Таҳлил ва дурандешӣ
Эҳсос	Тафаккур
Парешон дар масоилҳои душвор	Пур аз идеяҳои пешрафта
Корозмудагӣ (таъкид ба таҳассус)	Масъулият (таъкид ба ӯҳдадорӣ)
Қабул накардани хатогиҳо	Қабули хатогиҳо ва хоҳиши бартараф кардани онҳо
Таваҷҷуҳ ба шахси муташаккил	Таваҷҷуҳ ба ташкили инсонӣ
Фармонбардор ва итоаткунанда	Ҷаъдорӣ ва робитаҳои устувор
Таваҷҷуҳи кормандон ба менечерон тамаркуз аст	Таваҷҷуҳи кормандон ба мизочон тамаркуз аст
Мошин – омил ва ҳадафи бевоситаи ташкилот аст	Инсон – омил ва ҳадафи бевоситаи ташкилот аст
Таъя ба афзалияти мувофиқат ба қаноатмандӣ	Таъя ба афзалияти мувофиқат ба қаноатмандӣ
Таъя ба муносибатҳои расмӣ	Таъя ба муносибатҳои самимӣ ва арзишҳои гурӯҳӣ
Ҳавасмандии берунӣ ва кӯтоҳмуддат	Ҳавасмандии дохилӣ ва дарозмуддат
Муносибат ба инсоният аз рӯи хароҷот	Муносибат ба инсоният аз рӯи сармоя
Нақши кори доимӣ ва касби муайян	Нақши кори гуногун ва мақсаднок
Афзалиятнокии натиҷаҳо нисбат ба пешниҳодҳо	Афзалиятнокии пешниҳодҳо нисбат ба натиҷаҳо
Аз кор бегона шудани оила	Муносибати ба ҳам алоқаманди муҳити кор ва оила

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Низомҳои арзишҳо ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст: низоми арзишҳои ибтидоӣ, ки бо эҳтиёҷоти ҳаётии шахс алоқаманданд ва низоми арзишҳои дуҷумдараҷа, аз қабилӣ арзишҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ.

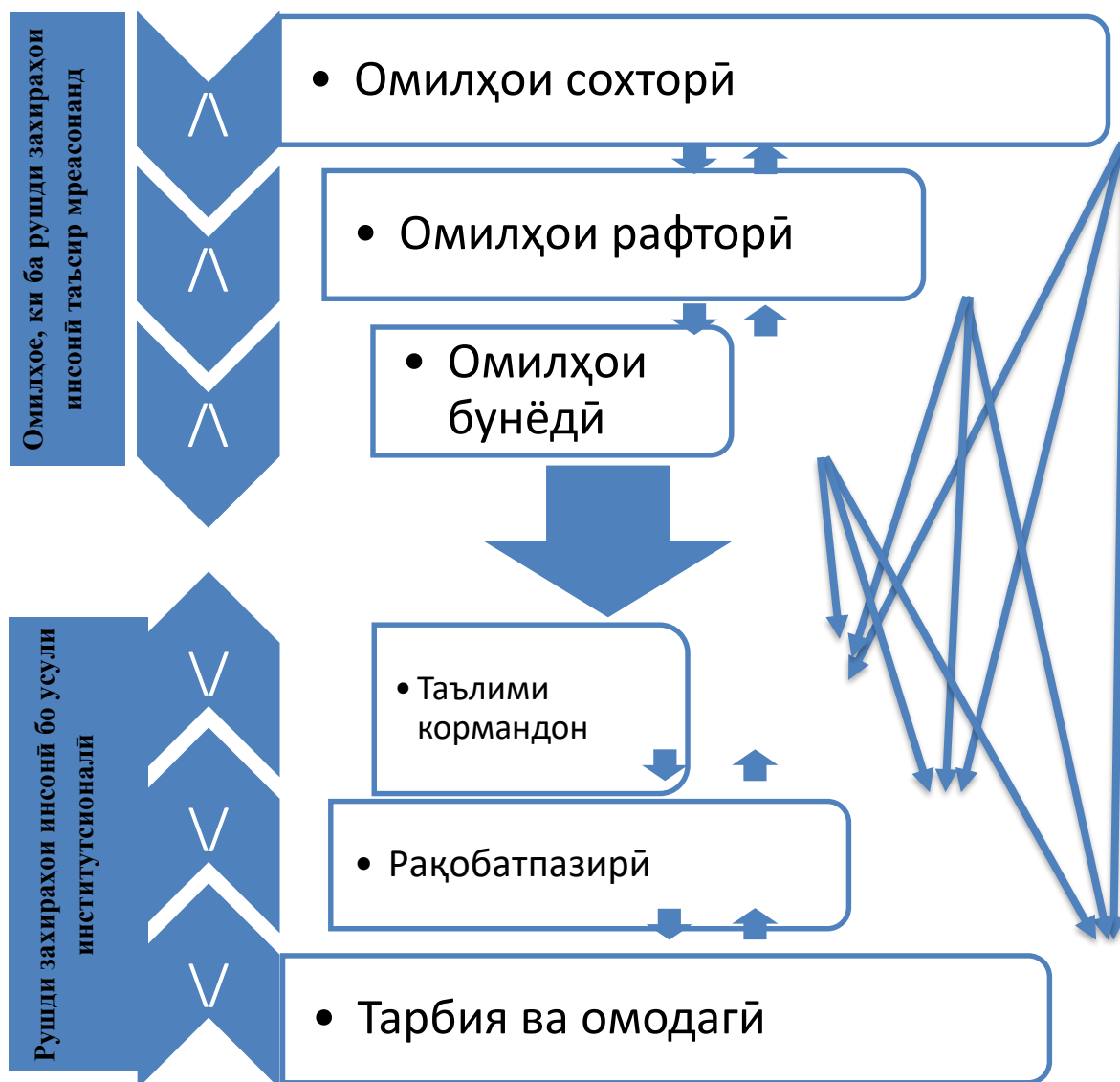
Муаррифии амсила. Бо назардошти амсилаҳои сершумори рушди захираҳои инсонӣ, аз ҷониби мо амсилаи себахша (сохтор, рафтор ва бунёд) ҳамчун асоси ибтидоии амсиласозии амсилаи ин таҳқиқот интихоб карда шуд. Омилҳои сегонае, ки ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, се тағйирёбандаи мустақил мебошанд, ки ба тағйирёбандаҳои рушди захираҳои инсонӣ (таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ) ҳамчун се тағйирёбандаи вобаста таъсир мерасонанд.

Муқоисаи институтҳо ва ташкилотҳо аз рӯи таҳкурси

ТАШКИЛОТ	ИНСТИТУТ
Пешрафтагӣ	Баландӣ
Тартибот ва ташвиқоти дурнамои ташкилот	Эҷоди дурнамоиҳои ҳамчоя
Таъкид ба ҳадаф ва стратегия	Таъкид ба арзишҳои асосӣ ва босубот
Таъкид ба дигаргуншавии равишҳои мақсад	Таъкид ба дигаргуншавии равишҳои арзиш
Таъкид ба фарҳанги ташкилии зехнӣ	Таъкид ба фарҳанги чандирии ташкилӣ
Тамаркуз ба ҷанбаҳои техникӣ ва мошинӣ	Тамаркуз ба ҷанбаҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ
Муҳити корӣ бегона будан бо муҳити оилавӣ	Боҳамалоқамандии зич байни муҳити корӣ ва муҳити оилавӣ
Таъкид ба муносибатҳои хидматию расмӣ	Аъзои ташкилот ҳамчун аъзои оила
Истифода аз фарҳанги насабию авлодӣ	Афзалияти фарҳанги кори гурӯҳӣ
Фарҳанги амалкунанда: то зинда ҳастем, меҳнат мекунем	Фарҳанги амалкунанда: то зинда ҳастем, меҳнат мекунем
Арзишҳо муайян ва ташвиқ карда мешаванд	Арзишҳо риоя ва иҷро мешаванд
Одамон дар ташкилот хизмат мекунанд	Ташкилот ба одамон хизмат мекунад
Таъкид ба иҷрои мақсад	Таъкид ба иҷроиши усулҳо
Ҳадафҳо муайян ва таблиғ карда мешаванд	Мавҷудияти ҷомеа ва самтият ба иҷрои мақсад
Тавачҷуҳ ба тарзу усулҳои осон	Тавачҷуҳ ба усулҳои устувори рафтор
Афзалиятҳои қонун, муқаррарот ва дастурамалҳои идоравӣ	Истифодаи меъёрҳои маънавию ахлоқӣ
Нигоҳдории вазъ ва усули мавҷуда	Таҳаввулот ва мушкилот

Аз ҷониби муаллиф тартиб додааст.

Таҳқиқоти мазкур дар асоси моҳияти ҳадафҳои таҳқиқот ба усули тавсифӣ-ченкунӣ асос ёфтааст. Намунаи таҳқиқот аз менечерҳо ва коршиносон иборат аст, ки дар маҷмуъ 60 нафарро ташкил медиҳад, ки тавассути интихоби мақсаднок интихоб шудаанд. Воситаи ҷамъоварии маълумот саволномае ҳисобида мешавад, ки аз ду қисм иборат аст: дар қисми аввал маълумоти демографӣ (ҷинс, сатҳи маълумот, вазъи ташкилот ва таҷрибаи корӣ)-и мусоҳибон оварда шудааст. Қисми дуюм саволномаеро дар бар мегирад, ки ба таҳлили омилҳои, ки ба муносибати институтсионалии рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд. Коэффисиенти эътимоднокии саволнома бо истифода аз Алфа-Кронбаха ҳисоб карда шудааст ва 0,84% аст, ки эътимоднокии пурсишро нишон медиҳад.

Расми 2.3.2. Амсилаи концептуалии таҳқиқот

Барои муайян кардани қобили қабул будани ин назарсанҷӣ бо баъзе омӯзгорон низ мусоҳиба гузаронида шуда, пас аз ворид намудани ислоҳоти зарурӣ қобили қабул будани саволнома тасдиқ карда шуд. Мо инчунин барои ба тартиб даровардани тағйирёбандаҳо санҷиши омории Хи-мураббаъи Фридманро истифода бурдем.

Маълумотҳои таҳқиқот. Хусусиятҳои демографии ин таҳқиқотро дар мисоли чадвали зерин пешниҳод мекунем.

Чадвали 2.3.3

Тавсифи мухтасари хусусиятҳои демографӣ

Мавқеи синнусоӣ	Синну сол	Зудӣ	Зудӣ бо %
	Хурд аз 30 сол	12	20
	30-40	20	33
	40-50	15	25
	Калон аз 50 сол	13	22
	Ҳамагӣ	40	100
Вазъия масъулият (мавқеъ)	Мавқеъ	Зудӣ	Зудӣ бо %
	14	5	8
	15	7	12
	16	18	30
	17	14	23
	18	16	27
	Ҳамагӣ	60	100
Маълумот	Маълумот	Зудӣ	Зудӣ бо %
	Миёна	23	38
	Миёнаи махсус	20	33
	Бакалавр	10	17
	Магистр	8	12
	Ҳамагӣ	60	100

Ҳисобҳои муаллиф.

Тавсифи омили ниҳой. Дар асоси он, ки мо бо намунаҳои ду қабати мустақил (менечерон ва коршиносон) кор карда истодаем, масъала хусусияти дедуктивӣ пайдо мекунад ва ҳукмҳо ба шакли гипотезаҳои омили табдил меёбанд.

Ҳоло, бо назардошти он, ки тағйирёбандаи пурсиш як аст, ягона санчиши беҳтарин барои саволҳои тестӣ ҳамчун санчиши Хи-мураббаъ эътироф карда шуд, аз ин рӯ ҳама пурсишҳо бо истифода аз ин санчиш истифода шуданд. Натиҷаҳои ин санчишҳо дар асоси параметрҳои сохторӣ, рафторӣ ва бунёдӣ дар чадвалҳои зер оварда шудаанд.

Чамъи натиҷаҳои санҷиши X_2 ва коэффисиенти мутобиқати нишондиҳандаҳо дар параметри сохторӣ

Тағйиёрбанданибтидой	Нишондиҳандаҳо	X_2	Коэффисиенти мутобиқатӣ	Рейтинг
Сохторӣ	Истифода	62,333	70%	22
	Барномасозии таълимӣ бо назардошти дурнамо ва эҳтиёҷоти минбаъда	55,167	83%	1
	Низоми бисёрмақсадаи таълим	51,167	67%	10
	Таълим низоми таълим ба таҷрибаомӯзӣ	49,22	67%	7
	Таъкид ба амсилаи руҳӣ	48,83	66%	21
	Истифодаи меъёрҳои маънавӣ	44,5	64%	20
	Тамаркуз ба қонунҳои, ки низоми таълимро ҳимоя мекунанд	41,83	64%	9
	Сохтор, ки ба шартҳои рӯз мутобиқ мешавад	41,33	63%	5
	Мувофиқати низоми тарбия бо дигар низомиҳо	40,83	63%	24
	Худидоракуни дар ташкилот	40,167	63%	15
	Барномасозии таълимӣ бо усули стратегӣ	38,667	62%	6
	Истифода аз низоми тарбияи касбӣ	36,67	60%	25
	Истифода бурдани низоми маҷмаавии тарбияи илмӣ	36,167	60%	23
	Таъкиди низоми таълим ба маҳорати касбӣ дар оянда	35,83	60%	8
	Инфрасохтори тафтиши рақобатпазирӣ	35,33	60%	19
	Истифодабарии низоми динамикии таълим	33,2	59%	4
	Истифодабарии сохторҳои автоматикӣ ва гуногунҷабҳа	32,5	59%	1
	Низоми иштирок дар қабули қарор	30,667	57%	12
	Тартиб додани нишондиҳандаҳо ва стандартҳои таълим	30	75%	2
	Истифодабарии қонунҳо ва муқаррарот	26	54%	2
	Низоми худидоракуни	208	50%	17
	Дастгирии низоми ҷуброн	16,667	45%	13
Ҷуброн дар асоси амал	11733	40%	16	
Хатарнокӣ	10,53	37%	18	
Тақсимои иттилоот ва дониш дар ташкилот	8,933	86%	14	

Чи хеле, ки маълум аст, истифодаи возеҳ, барномасозии омӯзиши дурнамо ва низоми омӯзиши бисёрмақсадӣ мукофотҳои баландтарин доранд, дар ҳоле ки тақсимои иттилоот, хатарнокӣ ва ҷуброн дар асоси амал камтарин мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии омилҳои сохторие, ки ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонанд, аҳамияти ин робитаҳо дар чадвали 2.12 исбот шудааст.

Чадвали 2.3.5

Чамъи натиҷаҳои санҷиши Хи-мураббаъ бо таъсири омилҳои сохторӣ ба рушди захираҳои инсонӣ

Омори тағйирёбандаҳо	Зудӣ	Хи-мураббаъ (X_{20})	Дарачаи озодӣ (D)	Дарачаи арзиш (Sig)	X_{2c} график ($0, 01$)
Омилҳои сохторӣ	377	112,32	4	0,000	2,54

Азбаски Хи-мураббаъи мушоҳидашаванда $X_{20} = 112, 32$ бо дарачаи озодии $D = 4$ аст, ки аз Хи-мураббаъи график калон аст – $X_{2c} = 2, 54$, бинобар ин метавон хулоса кард, ки санҷиши Хи-мураббаъ дар сатҳи Алфа 1% муҳим ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки омилҳои сохтории муайяншуда ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонанд.

Чадвали 2.3.6.

Чамъи натиҷаҳои санҷиши X_2 ва коэффисиенти мувофиқати шохисҳо (индексҳо) дар параметри рафторӣ

Тағйирёбандаи ибтидоӣ	Нишондиҳандаҳо	X_2	Коэффисиенти мувофиқат	Рейтинг
Рафторӣ	Таъкид ба муносибати кор	52,833	67%	34
	Таъкид ба малакаи инсонӣ	48,5	66%	36
	Қуттии омӯзишии зидди сарбаста	44,167	64%	32
	Истифодаи қуттии касбии таълим	41,254	63%	29
	Омӯзиши доимии менечерон	40,167	63%	30
	Инкишофи худшиносӣ	39,867	62%	45
	Истифодаи мураббӣни пуртаҷриба	38	61%	27
	Мустақилияти кории кормандон	37,83	61%	36
	Иҷрои амалиётҳои фармоишӣ	37,333	61%	35
	Истифодаи ҳисси эътимоднокӣ	34,667	60%	42
	Мураббӣни серсоҳа	33,833	60%	31
	Истифодаи қуттии таълим	33,7	59%	46
	Истифодаи қуттии идорақунӣ	32,5	59%	50
	Истифодаи ҳисси муҳиммият дар ташкилот	31,333	86%	40
	Истифодаи ҳавасмандии дохилӣ	29,667	57%	38
	Истифодаи менечерони самаранок	29,333	56%	28
	Таввачҷӯҳ ба ғояҳои нав	29,5	56%	37
	Таввачҷӯҳ ба тарбияи зиёиёни содиқ	23,8	54%	48
	Эҷодкорӣ	22	52%	47
	Эҳсоси соҳибхотӣ дар ташкилот	21,2	50%	41
Қуттии таълимии ба дониш нигаронидашуда	19,467	48%	33	
Ҳимоя аз хавф	18,267	47%	43	
Мураббӣи сустҳаракат	8,1	33%	44	

Тавре ки аз таҳлили додаҳо дида мешавад, дар андозагирии рафтор, таваччуҳ ба муносибати кор, тамаркуз ба малакаҳои инсонӣ ва истифодаи куттии омӯзишии зидди сарбаста бонуси зиёд доранд, дар ҳоле ки бонусҳои камтарин ба мураббӣ суст, ҳимоя аз хавф ва таълими ба дониш нигаронидашуда рост меоянд. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии омилҳои рафторие, ки ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонанд, аҳаммияти ин робитаҳо дар ҷадвали 2.3.7 исбот шудааст.

Ҷадвали 2.3.7

Ҷамъи натиҷаҳои санҷиши Хи-мураббаъ бо таъсири омилҳои рафторӣ ба рушди захираҳои инсонӣ

Омори тағйирёбанда	Зудӣ	Хи-мураббаъ (X_{20})	Дараҷаи озодӣ (D)	Дараҷаи муҳимият (Sig)	X_{2c} график (0, 01)
Омилҳои рафторӣ	377	208,26	4	0,000	2,54

Азбаски Хи-мураббаъи мушоҳидашаванда $X_{20}=208, 26$ бо дараҷаи озодӣ $D=4$ аст ва, ин аз Хи-мураббаъи график – $X_{2c}=2, 54$ калонтар аст, бинобар ин метавон хулоса кард, ки санҷиши Хи-мураббаъ дар сатҳи Алфа 1% муҳим ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки омилҳои рафтории муайяншуда ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд.

Чи хеле, ки аз натиҷаҳои таҳлили маълумотҳо дар параметри бунёдӣ дида мешавад, омилҳои таъмини қонунгузорӣ ба низоми таълим, дастгирии фарҳанги эҷодӣ, тарғиби афқору назарияҳои ташкилот бартарҳои бештар доранд ва омилҳои таваччуҳ ба фарҳанги тарбияи менечерони арзанда, таваччуҳи маъмурият ба кордонии кормандон ва барқарор кардани робитаи байни оилаҳо ва муҳити коргарон бонусҳои хурд рост меоянд.

Ҷадвали 2.3.8

Ҷамъи натиҷаҳои санҷиши X_2 ва коэффисиенти мувофиқати индексҳо дар параметри бунёдӣ (муҳити атроф)

Тағйирёбандаи ибтидоӣ	Нишондиҳандаҳо	X_2	Коэффисиенти мувофиқат	Рейтинг
Бунёдӣ (муҳити атроф)	Дастгирии қонунии низоми таълим	71,167	73%	52
	Дастгирии фарҳанги эҷодӣ	57	69%	56
	Тарғиби ғояҳо ва назарияҳои эҷодӣ	50,667	67%	66

Таваччуҳи муҳити ташкилӣ ба эҳсоси муҳимиятноқӣ	50,667	67%	70
Дастгирии таълими кормандон	48,5	66%	54
Дастгирии менечерон ҳангоми истифодаи таълими бонуфуз	45,333	65%	76
Таъкиди муҳити ташкилӣ ба худсамаранокӣ	45,3	62%	69
Таъкиди муҳити ташкилӣ ба ҳисси эътимодноқӣ	44,5	64%	71
Маданияти дастгирии кори гурӯҳӣ	43,5	64%	63
Таъкиди ташкилот ба истифодаи муҳити хушу вақтчоқӣ	43,167	64%	77
Афзоиши фарҳанги алтруистӣ дар ташкилот	42,167	64%	61
Иззату эҳтироми ҳуқуқи интихоби кормандон	41,73	97%	72
Мубодилаи озоди иттилоот	37,833	62%	65
Низоми таълим дар асоси арзишҳои умумибашарӣ	37,3	61%	59
Истифодаи таҷрибаи дигар низоми таълими ҷаҳонӣ	35,867	60%	53
Истифодаи таҷрибаи дигар институтҳо ҳангоми балоихагирии низоми таълим	35,5	60%	74
Таъкид ба волоии арзишҳои ҷамъиятӣ	35,3	60%	60
Такид ба муносибатҳои боварибахш	34,5	73%	79
Дастгирии таълими илмӣ	34,4	58%	58
Дастгирии навоарӣ	31,467	57%	57
Дастгирии масъулиятноқӣ	29,676	55%	62
Фарҳанги дастгирии таълимгиранда	27,067	54%	55
Фарҳанги мувофиқи ибрази афкор	56,167	53%	67
Фарҳанги ба амал такякунанда	25,667	53%	64
Истифодаи имконоти кишвар барои тарбияи кормандон	24,667	53%	73
Истифодаи имконоти дигар институтҳо барои рақобатпазирӣ	24,4	52%	67
Муқарраркунии алоқа байни муҳити корӣ ва оила	24,3	52%	75
Таъкиди маъмурият ба корозмудагии кормандон	18,53	47%	78
Таъкид ба фарҳанги тарбияи менечерони арзанда	14,5	43%	80

Аз ин лиҳоз, ҳангоми баррасии омилҳои муҳити зист, ки ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, аҳамиятнокии ин алоқаҳо дар ҷадвали 2.3.9 исбот шудааст.

Чадвали 2.3.9

Чамъи натиҷаҳои санҷиши Хи-мураббаб дар таъсири омилҳои муҳити атроф ба рушди захираҳои инсонӣ

Омори тағйирёбанда	Зудӣ	Хи-мураббаъ (X_{20})	Дарачаи озодӣ (D)	Дарачаи муҳиммият (Sig)	X_{2C} график (0, 01)
Омилҳои бунёдӣ	377	50,149	4	0,000	2,54

Азбаски Хи-мураббаъи мушоҳидашаванда $X_{20}=50, 149$ бо дарачаи озодии $D=4$, ки аз Хи-мураббаъи график - $X_{2C}=2, 54$ зиёд аст, бинобар ин метавон хулоса кард, ки санҷиши Хи-мураббаъ дар сатҳи Алфа 1% муҳим ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки омилҳои муайяншудаи муҳити зист ба рушди захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд.

Азбаски Хи-мураббаъи мушоҳидашаванда $X_{20}=84, 260$ бо дарачаи озодии $D=4$, ки аз Хи-мураббаъи график калон аст – $X_{2C}=2, 54$, бинобар ин метавон хулоса кард, ки санҷиши Хи-мураббаъ дар сатҳи Алфа 1% муҳим ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, метавон хулоса кард, ки омилҳои гуногун (сохторӣ, рафторӣ ва бунёдӣ) ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонанд.

Чадвали 2.3.10

Чамъи натиҷаҳои санҷиши Хи-мураббаъ дар суоли асосии таҳқиқот

Омори тағйирёбанда	Зудӣ	Хи-мураббаъ (X_{20})	Дарачаи озодӣ (D)	Дарачаи муҳиммият (Sig)	X_{2C} график (0, 01)
Омилҳои аз ҷиҳати институтсионалӣ ба рушди захираҳои инсонӣ таъсиркунанда	377	84,260	4	0,000	2,54

Тартиб додани рейтинги тағйирёбандаҳои аслии таҳқиқот дар асоси санҷиши (тести) Фридман. Илова ба санҷиши муҳиммияти тағйирёбандаҳо, бояд рейтинги тартибии тағйирёбандаҳои ибтидоии таҳқиқотро тартиб дод, ки мо онро дар чадвалҳои зер нишон медиҳем.

Чадвали 2.3.11

Чамъи натиҷаҳои муҳимияти тағйирёбандаҳо барои санчиши Фридман

Тағйирёбандаҳои оморӣ	Шумора
Миқдор	60
Қимати омили X_2	17,94
Дараҷаи озодӣ	3
Дараҷаи муҳимият	0,023

Маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки бо назардошти қимати омили X_2 (17,94), инчунин дараҷаи аҳамиятноки ($0,023$), мо метавонем ба хулосае оем, ки санчиш муҳим ҳисобида мешавад ва фарқиати назаррас байни унсурҳои миёнаи сегона нишондиҳанда вуҷуд дорад. Аз ин рӯ, онҳоро метавон бо истифода аз санчиши Фридман гурӯҳбандӣ кард. Натиҷаҳои бадастомада дар чадвали 2.3.12 оварда шудаанд.

Чадвали 2.3.12

Гурӯҳбандии параметрҳои институтсионалии рушди захираҳои инсонӣ

Гурӯҳбандии параметрҳо		
Параметрҳо	Қимати миёна	Рейтинг
Соҳтор	4,38	1
Муҳити зист (таҳкурсӣ)	4,08	2
Рафтор	3,36	3

Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки аз рӯйи ҷавобҳои респондент ҷойи аввалро параметри соҳторӣ бо қимати миёнаи 4,38, ҷойи дуюмро параметри муҳити зист (4,08), ҷойи сеюмро параметри рафторӣ ишғол менамояд.

Таҳлили коррелятсионии дуомила. Барои санҷидани фарзия, ки таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ дар параметри себаҳшаи соҳтор, рафтор ва муҳити зист ба рушди захираҳои инсонӣ аз ҷиҳати институтсионалӣ таъсир мерасонад, мо таҳлили таносуби ду омилро истифода бурдем, ки натиҷаҳои он дар чадвали зер оварда шудаанд.

Натиҷаҳои чадвал нишон медиҳанд, ки азбаски қимати Sig барои тағйирёбандаҳои таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ паст доништа мешавад,

фарзияи НО дар ҳар се параметр рад карда мешавад. Аз ин рӯ, омилҳои зикршуда ба институтсионаликунонӣ таъсир мерасонанд. Инчунин, тағйирёбандаҳои таълим, тарбия ва рақобатпазирӣ дар ҳар яке аз се параметр: сохторӣ, рафторӣ ва муҳити зист институтсионалӣ бо ҳамдигар мутақобила мекунад.

Бо назардошти маълумот ва натиҷаҳои бадастомада маълум шуд, ки сохтор яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад.

Пешниҳод шудааст: бо истифода аз тарҳрезии стратегӣ барои равшан кардани ҳадафҳои рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ, амсиласозӣ ва тартиб додани низоми таълим дар асоси сохтори ташкилоти чандирӣ, чолокӣ ва омӯзишӣ, ки метавонад иқтидори инсониро афзоиш диҳад.

Инчунин маълум гардид, ки рафтор яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад. Пешниҳод шудааст: барои эҷоди давраҳои таълимии марбут ба малакаҳои техникӣ, инсонӣ, маърифатӣ, инчунин истифодаи раванди иҷтимоӣ (азнавомӯзии таҳассусии кормандон, тренерон, шиносии кормандони нав ва тренерҳо бо арзишҳои ташкилот) чораҳо андешида мешаванд.

Ҷадвали 2.3.13.

Таҳлили коррелятсионии дуомилаи параметрҳо ва ҷузъҳо

Тағйирёбандаи вобаста	Параметр	Ҷузъ	Sig	Натиҷа	Шарҳу эзоҳ
Равиши институтсионалӣ	Сохторӣ	Таълим	0,026	НО рад карда мешавад	Дар институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Рақобатпазирӣ	0,022	НО рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Тарбия	0,038	НО рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,048	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,032	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * таълим	0,026	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
	Рафторӣ	Таълим	0,079	НО рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад

		Рақобатпазирӣ	0,041	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Тарбия	0,041	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,018	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,039	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * таълим	0,044	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
	Бунёдӣ	Таълим	0,059	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Рақобатпазирӣ	0,033	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Тарбия	0,025	Н0 рад карда мешавад	Ҳангоми институтсионаликунонӣ таъсир мерасонад
		Таълим * рақобатпазирӣ	0,027	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия * рақобатпазирӣ	0,059	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ
		Тарбия*таълим	0,004	-	Таъсири мутақобила бо равиши институтсионалӣ

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада возеҳ гардид, ки муҳити зист яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад. Пешниҳод шудааст: барои таҳияи доктрина, барномаҳо, дастурҳо бо назардошти равиши институтсионалӣ ва ташкили низоми таълиму тарбия дар асоси эҷодкорӣ ва тафаккури интиқодӣ, бо мақсади ба роҳ мондани инжиниринги нави фарҳанги ташкилот, низоми идоракунӣ, бахусус низоми таълим, таклифҳо, кори тимӣ (гурӯҳӣ) ва ғайра тадбирҳо андешида шаванд.

Хулосаи боби 2

Таҳлили ниҳодии рушди сармояи инсонӣ дар ҚТ нишон дод, ки дар ин самт як қатор мушкилоти ҷиддӣ мавҷуд мебошанд. Ба назари мо, низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон аз тамоюлҳои ҷаҳонии рушди таҳсилоти олии хеле ақиб мондааст. Ва, маҳз ҳамин ҳолат, махсусан ба рушди сармояи инсонӣ дар кишвар зарар мерасонад. Бар асоси ин, дар баробари ҳалли мушкилоти дохилӣ, андешидани тадбирҳо оид ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва интернатсионаликунонӣ гардонидани таҳсилоти олии барои ҳамгирии

донишгоҳҳои тоҷик ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ зарур аст. Дар ҳоле, ки ҷанбаи байналмиллалӣ дар фаъолияти ташкилотҳои таълимӣ чизи асосӣ ва бартаридошта набуда, дар айни замон ҳамчун дастурамал, стандарти татбиқи вазифаҳои минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, ки аз ҷониби таҳсилоти олии ҳал карда мешаванд, зоҳир мегардад. Дар ҳақиқат тарҳҳои ҷунин низом мушоҳида карда мешаванд, ки қомеъҳои, мушкилот ва ихтилофотро ба вуҷуд меоранд.

Омили муҳим дар арванди ташаккули сармояи инсонӣ муҳочирати меҳнатӣ мебошад. Муҳочирати меҳнатии хоричиро метавон ҳамон вақт аз ҷиҳати иқтисодӣ бехатар ва барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ мусоид донист, ки бе кам кардани нерӯи меҳнатии кишвар афзоиши сарвати миллии онро тавассути истифодаи самаранок ва оқилонаи қувваи қори миллии дар қишрҳои гуногун таъмин менамояд. Барои Тоҷикистон дар марҳилаи кунунӣ ҳеле муҳим аст, ки нерӯи илмию техникӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва зеҳнии ба вуҷуд овардашуда талаботи дошта, ба шароити бозори ҷаҳонии меҳнат мутобиқ карда шавад. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки ҳама гуна қарорҳо дар соҳаи муҳочирати меҳнатии берунӣ дар ҳамаи сатҳҳои зинанизоми давлатӣ бояд ба манфиати фароҳам овардани заминаҳои ҳифз ва баланд бардоштани сармояи инсонии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шаванд. Ҳамин тариқ, стратегияи амалҳои давлатӣ дар соҳаи танзими муҳочират бояд дар доираи ҳадафи миллии: амният ва неқӯаҳволии инсон, бунёди давлати тавоно ва мустақил баррасӣ шавад.

Дар робита ба омӯзиш ва таҳлили мушкилотҳои ташкилӣ, инчунин масъалаҳои захираҳои инсонӣ ва омилҳои ба рушди онҳо таъсиркунанда амсилаҳои гуногун мавҷуданд. Мо ба амсилаи се бахш тавачҷуҳ намудем: сохторӣ, рафторӣ ва бунёдӣ. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада возеҳ гардид, ки муҳити зист яке аз омилҳои таъсиргузор ба рушди захираҳои инсонӣ бо равиши институтсионалӣ доништа мешавад. Барои таҳияи доктрина, барномаҳо, дастурҳо бо назардошти равиши институтсионалӣ ва ташкили низоми таълиму тарбия дар асоси эҷодкорӣ ва тафаккури интиқодӣ, бо мақсади ба роҳ мондани инжиниринги нави фарҳанги ташкилот, низоми

идоракунӣ, бахусус низоми таълим, таклифҳо, кори тимӣ (гурӯҳӣ) ва ғайра тадбирҳо бояд андешида шаванд.

БОБИ Ш. САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Амсилаи концептуалии ташаккулёбии арзиши стратегии сармояи инсонӣ

Дар ҷаҳони имрӯза муваффақияти ташкилотҳо асосан аз рӯҳия, саъю кӯшиш, ҳавасмандӣ ва ҳисси қаноатмандии захираҳои инсонии онҳо муайян карда мешавад ва самаранокӣ ва натиҷабахшии ташкилотҳо бевосита аз самаранокӣ ва натиҷабахшии қувваи кории онҳо вобаста аст. Дар арсаи рақобат муваффақият аз созмоне меояд, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти муштариёнаш дурнамои дарозмуддат ва стратегӣ дорад ва ба ин мақсад аз тамоми захираву имкониятҳои дар ихтиёраш буда истифода мебарад.

Сарвати аз ҳама арзишманди низоми идоракунӣ дороиҳои ғайримоддӣ мебошанд, ки дар сохтори онҳо сармояи инсонӣ ва сармояи зеҳнӣ дар самаранокӣ ва эҷоди арзиши ташкилотҳо ва рақобатпазирии он нақши муҳим доранд. Эҷоди арзиши сармояи инсонӣ дар сармоягузорию созмон барои тарбияи қувваи корӣ, ҷалб ва рушди истеъдодҳои дохилӣ ва хориҷӣ ва менечерони эҷодкунандаи арзиш ифода меёбад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот дилчасп ва фидокорона худро мебахшанд.

Аз тарафи дигар, менечерони кадрҳо шарикони стратегии ташкилотҳо мебошанд. Тибқи консепсияҳои муосир, идоракунии захираҳои инсонӣ омилҳои инсониро бо ҳадафҳои стратегии ташкилот бо мақсади эҷоди арзиши боз ҳам бештар ва баланд бардоштани бартариҳои рақобатии он муттаҳид мекунад. Арзиш дар раванди дарк, зинда мондан ва институтсионализатсия эҷоди арзишро тақозо мекунад. Таносуби арзиш ва эҷоди арзиш синергетикӣ йӯда, ки ба тамоми равандҳои арзиш ва муҳимтар аз ҳама, ба раванди ташаккули сармояи зеҳнии баландсифати қаламрави мавриди назар таъсир мерасонад.

Сармояи инсонӣ бо масъалаҳои дарозмуддати марбут ба муҳити дохилӣ ва берунии ташкилот алоқаманд аст ва натиҷаи он сиёсати захираҳои инсонӣ мебошад. Аҳаммияти сармояи инсонӣ барои кадрҳои соҳаи саноатии минтақаҳо яке аз омилҳои асосии муваффақият ва пешбурди ҳадафҳо маҳсуб

мешавад. Зеро агар ин ташкилотҳо мукамалтарин низомҳо ва абзорҳо дошта бошанд ҳам, аммо тавоноии муассири сармояи инсонӣ надошта бошанд ҳам, бо рақибони дигар аз берун рақобат карда наметавонанд, ки ба далели бозёфт будани иқтисоди миллии Тоҷикистон, метавонад дар бозори дохилӣ мавҷуд бошад.

Корхонаҳои саноати минтақа барои ба даст овардани ҳосилнокии меҳнати худ бояд сармояи инсониро инкишоф дода тавонанд, ташаббус, эҷодкорӣ ва самаранокии коргаронро баланд бардоранд. Набудани захираҳои инсонӣ дар оянда метавонад ба фаъолияти ин ташкилотҳо таъсири манфӣ расонад ва боиси мушкилоти кадрӣ гардад.

Илова бар ин, созмонҳо бояд сармоягузорию оқилона дар рушди истеъдодҳои дохилӣ ва ҷалби истеъдодҳои беруниро баррасӣ кунанд, то кормандон тавонанд иқтидори худро дучанд кунанд ва ҳадафҳои ташкиларо бо ўҳдадорӣ дучониба амалӣ кунанд. Таваҷҷуҳ ба сармояи инсонии кормандони ин ташкилотҳо метавонад тавассути сармояи ташкилӣ ва иртиботӣ дар созмон IQ-ро эҷод кунад ва IQ, дар навбати худ, қобилиятҳои стратегии ташкилотро афзоиш диҳад, ки дар ниҳоят ба эҷоди сохтори ташкилӣ оварда мерасонад.

Ба марҳилаҳои тамаддуни башар назар карда, маълум мешавад, ки нақши қувваи корӣ аз меҳнати оддӣ ба сармояи инсонӣ табдил ёфтааст, ки имрӯз омили муҳимтарини истеҳсолот мебошад, зеро агар одамон натавонанд аз воситаҳои пешрафта ва технологияҳои пешрафта истифода баранд, пешрафти техникӣ қариб имконнопазир мегардад.

Сермаҳсулӣ ва ҳосилнокии захираҳои инсонӣ мафҳуми васеъест, ки дар сатҳҳои гуногун ва аз нуқтаи назари мухталиф баррасӣ мешавад, ки ҳар кадоми онҳо принципҳо ва усулҳои роҳбарикунандаи худро доранд. Ба гуфтаи Маркази миллии ҳосилнокии Ҷопон, тавсеаи истифодаи сармояи инсонӣ ба равиши илмӣ асос ёфтааст, ки онро бо кам кардани хароҷот, васеъ кардани бозор ба манфиати муштариён, кормандон ва роҳбарон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ шарҳ медиҳад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳосилнокии захираҳои инсонӣ дар муқоиса бо омилҳои меҳнат ва сармоя ба рушди ташкилот бештар таъсир мерасонад. Маҳсулнокии қувваи корӣ аз ҷаҳор омил вобаста аст: корманд, технология, банақшагирӣ ва шабакаи алоқа. Ин маҳсулноки маъноӣ онро дорад, ки кормандон метавонанд самаранокии фаъолияти касбии худро рӯз то рӯз афзун гардонанд. Ба ибораи дигар, ҳосилнокии ин оптимизатсияи истифодаи захираҳо ва нерӯи инсонӣ, кам кардани хароҷот, қаноатмандии коргарон, роҳбарон ва истеъмолкунандагон мебошад. Таърифи дигари ҳосилнокии қувваи корӣ низ метавонад дода шавад - ин ҳадди аксар истифодаи оптималии захираҳои инсонӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот бо хароҷоти ҳадди ақал ва дар муддати кӯтоҳтарин мебошад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки ҳосилнокии меҳнат ба маданияте табдил ёфтааст, ки мақсад аз он оқилона гардондани амалҳо барои ноил шудан ба зиндагии беҳтар аст. Он аз ноил шудан ба нафъи ҳадди аксари имконпазир аз қувваи корӣ, нерӯ, қобилият, истеъдод ва малакаи кадрҳо, замин, таҷҳизот, мошинҳо, маблағҳо, вақт ва ғайра барои баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли иборат мебошад. Оид ба омилҳои, ки ба ҳосилнокии сармояи инсонии кормандони ташкилот таъсир мерасонанд, андешаҳои зиёд вучуд доранд ва ҳар як олим омили асосиро дар байни онҳо ҷудо мекунад. Хулоса, омилҳои, аз қабилӣ идомаи таҳсилоти касбии роҳбарону кормандон, баланд бардоштани ҳавасмандии кормандон ба кори беҳтар ва фаъолтар, фароҳам овардани заминаҳои мувофиқ барои ташаббус ва эҷодкории роҳбарону кормандон, ташкили низоми дурусти музди меҳнат, инчунин ҳамчун низоми ҷазои интизомӣ ва ҳавасмандгардонӣ, меҳнати софдилона ва интизоми меҳнат ва ғайраро қайд кардан мумкин аст.

Дар асоси ин, арзиши ҳосилнокии меҳнатро метавон ҳамчун миқдори вақт барои такмил додани воҳиди як фаъолият муайян кард. Яке аз мақсадҳои муҳимтарини ҳар як ташкилот баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат аст. Иштироки кормандон дар меҳнати бошуурона ва навоварона, инчунин

интизоми меҳнат ба ҳосилнокии меҳнат, махсусан дар шароити ноустувор ва хавфнок таъсир расонида метавонад.

Мафҳуми некӯаҳволӣ дар баробари назарияҳои психология ва иқтисод низ дар назарияи ташкилот баррасӣ мешавад. Ин концепсия ҳаёти одамро дар ҷои қор тавассути призмаи муҳити инфиродӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ мекунад. Омӯзиши ин падида дар ташкилотҳо ҳамчун некӯаҳволии умумии ташкилот шарҳ дода мешавад. Қобилиятҳои мусбати одамон ба пайдоиши парадигмаҳои тафаккури мусбӣ дар арсаи ташкилӣ оварда расонид, ки ба некӯаҳволӣ мерасад, ки муносибати объективӣ дар шарҳи омилҳои моддӣ ва муносибати ҳамачонибаи субъективонаи раванди некӯаҳволии ташкилот ба он ишора мекунад. Мутаносибан, некӯаҳволии ташкилот ҷанбаҳои равонӣ, руҳӣ, иҷтимоӣ ва маънавиро дар назар дорад, ки қувваи илҳомбахш ва ҳавасмандкунандаро барои омӯхтани доимии моҳияти ҳаёти қорӣ, амиқ дарк кардани арзиши қор, баланд бардоштани сатҳи зеҳнӣ, таъкид кардани низоми эътиқоди шахсӣ ва созандаи муносибатҳои ҷамъиятиро ифода мекунад. Некӯаҳволии ташкилот некӯаҳволии қормандон, некӯаҳволии рӯҳӣ ва некӯаҳволии қорро дар бар мегирад. Некӯаҳволии касбӣ ҳамчун мавҷуд набудани таҷрибаҳои манфӣ ба монанди изтироб, стресс ва ҳастагӣ ва баръакс, мавҷудияти эҳсосоти шодию хурсандӣ дар қор муайян карда мешавад.

Истилоҳи «некӯаҳволӣ» дар фанҳои илмҳои ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ ва иқтисодиёт таҳия ва тавзеҳ дода шудааст ва дар мавриди таърифи он як тавофуқ вуҷуд дорад, аммо ин мафҳум дар соҳаи ташкил ва идорақунӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир нақардааст ва ба тавзеҳи бештар ниёз дорад. Дар психология мафҳуми «Well-Being» ҳамчун «беҳбудӣ» ва, дар иқтисод, илмҳои иҷтимоӣ ва ҷомеашиносӣ некӯаҳволӣ тарҷума шудааст. Аммо дар назарияи ташкила бештар аст, ки ҳамчун некӯаҳволӣ тарҷума қарда шавад. Вариантҳои гуногуни муайян қардани истилоҳи некӯаҳволӣ, ки дар асоси таҳлили адабиёти мавҷудаи иқтисодиро метавон ба таври зерин номбар қард:

- қаноатмандӣ аз қор ва баҳодиҳии маърифатӣ ба табиати қор, эҳсоси тақрори эҳсосоти мусбӣ;

- таҷрибаи функционалӣ ва равонӣ дар ҷои кор, сифати муносибатҳои кормандон бо истеъмолкунандагон ва ҷомеа, инчунин таваҷҷуҳ ба муносибатҳои байнишахсӣ;

- фароҳам овардани муҳите, ки ба хирад ва қаноатмандии кормандон мусоидат мекунад, ки ба кормандон имкон медиҳад, ки барои баланд бардоштани иқтидори худ ва ба манфиати ташкилот кор кунанд;

- иҷрои кори ҳаётан муҳим ва мураккаб аз ҷониби кормандон, инчунин мавҷудияти имкониятҳо барои татбиқи малака, дониш, муносибатҳои самарабахши корӣ бо ҳамкорон ва роҳбарон дар муҳити бехатар;

- кӯмак ба кормандон дар гирифтани он чизе, ки табиатан ба онҳо ҳуқуқ дорад: дилбастагӣ ба кор (омезиши тағйирёбандаҳои маърифатӣ ва эмотсионалии муҳити корӣ), эҳсосоти мусбати дохилӣ дар ҷои кор (ҳисси қаноатмандӣ аз кор, мақсаднокӣ, хушбахтӣ ва шодӣ, шукуфой) ва эҳсосоти мусбӣ аз кори пурсамар, барномаҳои инкишофи нерӯи инсон ва эҷодкорӣ;

- муҳити солими кор дар ташкилот, ки чунин унсурҳои ташкилиро, ба монанди муҳити ташкилӣ, муҳити иҷтимоӣ (дастгирии иҷтимоӣ ва ахлоқӣ байни кормандон), ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии кормандон, инчунин коҳиш додани аз кор озодкунӣ ва амсоли ин;

- аз ҷониби корманд баҳодиҳии сифати ҳаёти меҳнатӣ ва сифати вазифаҳои иҷтимоию равонии он;

- дарки мусбати муҳити корӣ, саломатии касбӣ ва қаноатмандии кормандон;

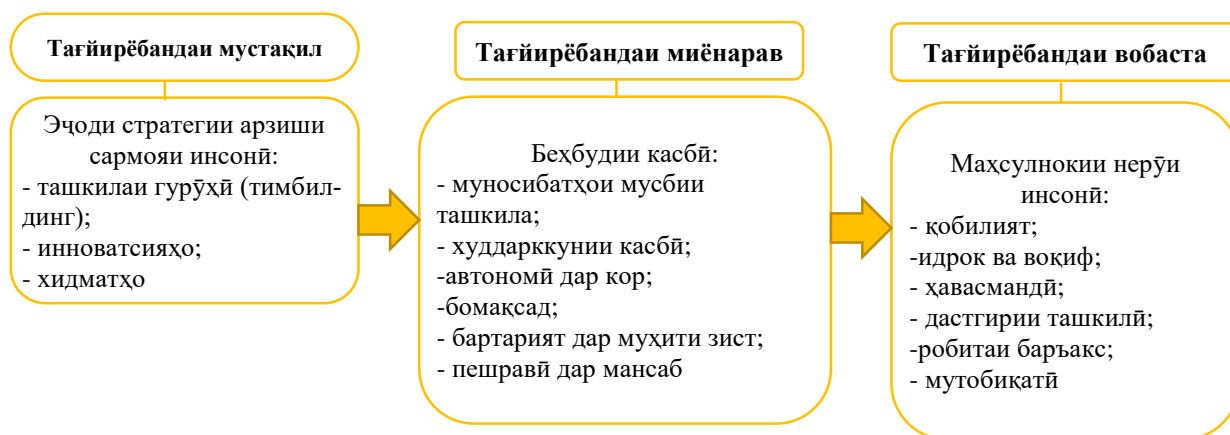
- воситаҳои, ки аз қаноатмандӣ аз ҳаёти шахсӣ (масалан, қаноатмандӣ аз ҳаёти иҷтимоӣ ва оилавӣ, мавҷудияти фароғат ва рӯҳонӣ) ва қаноатмандии кор (аз қабилӣ қаноатмандӣ аз низоми пардохт ва имконияти зиёд кардани қаноатмандӣ аз хусусияти кор ва ҳамкорон), саломатии ҷисмонӣ иборатанд;

- сифати умумии кор ва таҷрибаи кормандон дар ҷои кор;

- сифати матлуби зиндагӣ, баҳодиҳии ҳаёти корӣ аз нуқтаи назари эҳсосоти мусбӣ ва афзоянда ва эҳсосоти манфӣ дар ҷои кор.

Некӯаҳволии ташкилӣ дорои ҷанбаҳои раванӣ, ҳувиятӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ мебошад, ки қувваи илҳомбахш ва ҳавасмандкунанда барои таҳқиқи пайвастаи маъноӣ ҳаёти корӣ, дарки амиқи арзиши меҳнат, таваҷҷуҳ ба низоми эътиқоди шахсӣ, баланд бардоштани сатҳи раванӣ ва алоқаҳои сохтии иҷтимоиро пешбинӣ менамояд.

Мо таъсири эҷоди арзиши стратегии сармояи инсониро ба ҳосилнокии захираҳои инсонӣ тавассути нақши миёнаравии некӯаҳволии касбии коргарони корхонаҳои саноатии минтақа баррасӣ мекунем. Ҳадафҳои дуюмдараҷа ин омӯхтани таъсири тағйирёбандаҳои муносибатҳои мусбии ташкилӣ, худдарки касбӣ, мустақилияти кор, мақсаднокӣ, бартарӣ бар муҳити зист, пешрафти мансаб, сохтани даста, навоарӣ ва хидматҳо ба баланд бардоштани ҳосилнокии захираҳои инсонӣ мебошанд.

Расми 3.1.1. Амсилаи концептуалии таҳқиқот

Чаҳорҷӯби назариявӣ ва амсилаи концептуалии таҳқиқот барои тағйирёбандаҳои вобаста ба фаъолияти захираҳои инсонӣ чузъҳои зеринро дар бар мегирад: қобилият, дарк ва шиноخت, ҳавасмандкунӣ, дастгирии ташкилӣ, фикру мулоҳиза, асоснокӣ ва мутобиқат. Барои тағйирёбандаи миёнаравии некӯаҳволии касбӣ дар асоси амсилаи Шнайдер (1991) чузъҳои муносибатҳои мусбии ташкилӣ, худдарки касбӣ, мустақилияти кор, мақсаднокӣ, бартарӣ бар муҳити зист ва рушди касб дохил карда шудаанд. Ва, барои тағйирёбандаи мустақили эҷоди арзиши стратегии сармояи инсонӣ - чузъҳои ташкилаи гурӯҳӣ (тимбилдинг), инноватсия ва хидматҳо.

Дар асоси чаҳорчӯбаи назариявии таҳқиқот, амсилаи амалиётӣ ва раванди индексатсия барои тағйирёбандаҳои мустақил, вобаста ва даллоли таҳқиқот дар зер оварда шудаанд (расми 3.1.2).

Чи тавре, ки дар боло зикр гардид, барои андозагирӣ ва таҳлили маълумоти ин таҳқиқот саволномаи стандартӣ истифода шудааст, ки ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

А) Таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ.

Миқёси эҷоди арзиши стратегии сармояи инсонӣ аз воситаи арзёбии 12-ҷузъӣ дар се самт ҳисоб карда мешавад: соҳаҳои инфиродӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ аз рӯи арзёбии панҷ миқёс, аз «ман комилан розӣ нестанд» то «ман комилан розӣ». Коэффисиенти Алфа Кронбах барои миқёси эҷоди арзиши стратегӣ аз 0,76 то 0,89 ҳисоб карда мешавад. Маҳз бо ёрии коэффисиенти Алфа Кронбах эътимоднокии эҷоди арзиши тағйирёбандаи стратегӣ бо суръати 0,82 ба даст омад.

Б) Беҳбудии касбии нерӯи инсонӣ.

Дар ин ҷо, чи хеле, ки мо дар боло қайд кардем, амсилаи Шнейдер истифода шудааст. Миқёси беҳбудии касбӣ аз 15 ҷузъ иборат аст, ки аз онҳо 3-тоаш бо тағйирёбандаи робитаҳои мусбии ташкилӣ алоқаманд аст; 2 - худшиносии касбӣ; 3 - мустақилият (мухтори) дар кор; 2 - мақсаднокӣ; 3 - бартарӣ дар муҳити зист; 2 – пешравӣ дар мансаб.

В) Маҳсулнокии нерӯи инсонӣ.

Чи тавре, ки дар боло зикр гардид, барои андозагирӣ ва таҳлили маълумоти ин таҳқиқот саволномаи стандартӣ истифода шудааст, ки ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

А) Таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ.

Миқёси эҷоди арзиши стратегии сармояи инсонӣ аз воситаи арзёбии 12-ҷузъӣ дар се самт ҳисоб карда мешавад: соҳаҳои инфиродӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ аз рӯи арзёбии панҷ миқёс, аз «ман комилан розӣ нестанд» то «ман комилан розӣ». Коэффисиенти Алфа Кронбах барои миқёси эҷоди арзиши стратегӣ аз 0,76 то 0,89 ҳисоб карда мешавад. Маҳз бо ёрии коэффисиенти

Алфа Кронбах эътимоднокии эҷоди арзиши тағйирёбандаи стратегӣ бо суръати 0, 82 ба даст омад.

Б) Бехбудии касбии нерӯӣ инсонӣ.

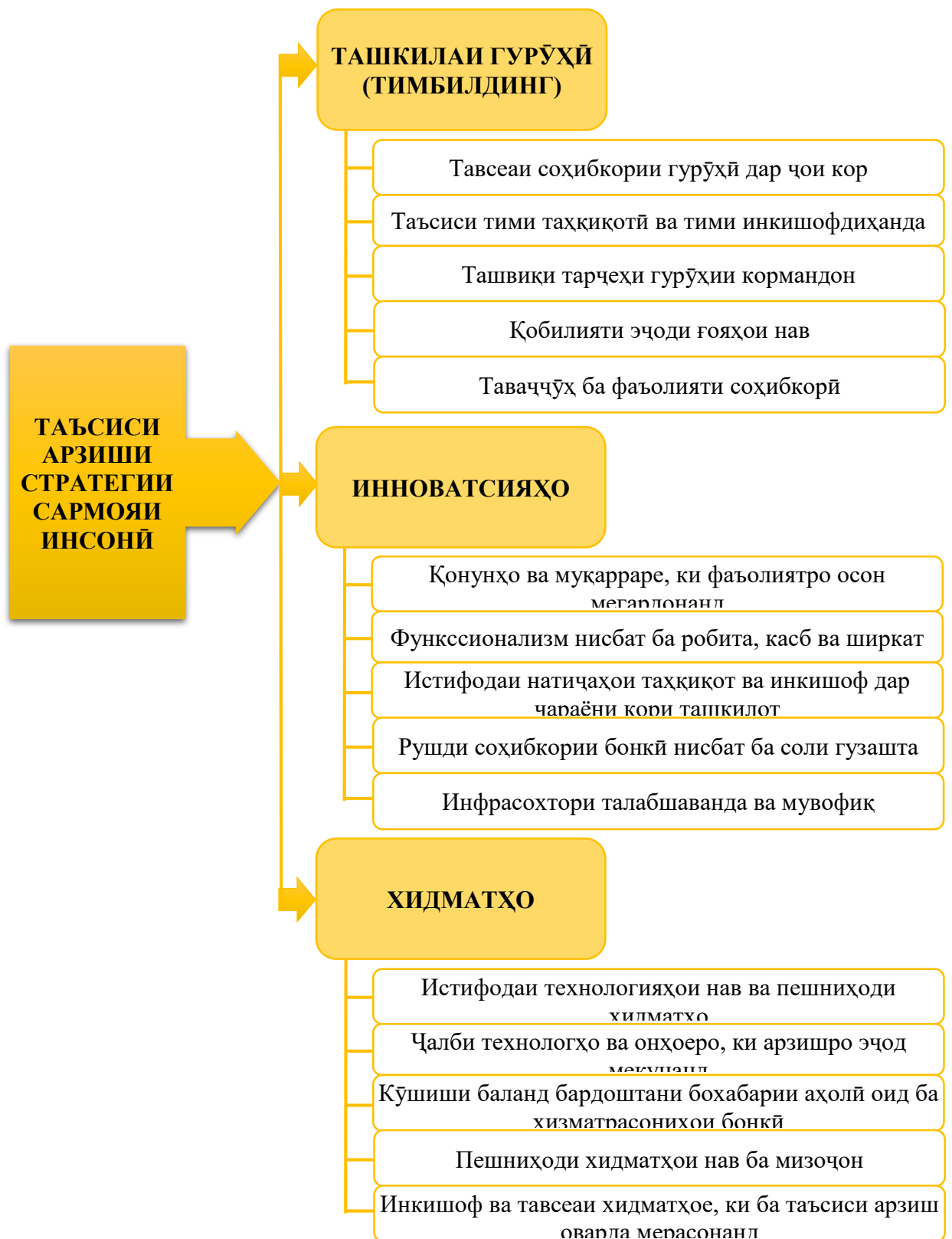
Дар ин ҷо, чи хеле, ки мо дар боло қайд кардем, амсилаи Шнейдер истифода шудааст. Миқёси бехбудии касбӣ аз 15 ҷузъ иборат аст, ки аз онҳо 3-тоаш бо тағйирёбандаи робитаҳои мусбии ташкилӣ алоқаманд аст; 2 - худшиносии касбӣ; 3 - мустакилият (мухтори) дар кор; 2 - мақсаднокӣ; 3 - бартарӣ дар муҳити зист; 2 – пешравӣ дар мансаб.

В) Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ.

Саволҳои марбут ба маҳсулнокии нерӯӣ инсониро мо аз саволномаҳои маъруф интихоб намудем ва дар доираи панҷ ҷузъи Лейкарт истифода бурдем.

Барои нишон додани муқаррарӣ ё ғайримуқаррарии тақсимои тағйирёбандаҳо санчиши Колмогоров-Смирнов (К-С) истифода шудааст. Агар сатҳи аҳаммият аз 0, 05 зиёд бошад, пас тақсимот муқаррарӣ ҳисобида мешавад, агар не, ғайримуқаррарӣ.

Бо назардошти додаҳои дар ҷадвали 2 овардашуда, натиҷаҳои санчиш нишон медиҳанд, ки ҳама тағйирёбандаҳои баррасишаванда муқаррарӣ мебошанд.

Расми 3.1.2. Амсилаи амалиётҳои эҷоди арзиши стратегии сармоияи инсонӣ

Чадвали 3.1.1. Натиҷаи санҷиши Колмогоров-Смирнов барои арзёбии тақсимоги табиин маълумот.

	Микдор	Колмогоров-Смирнов (К-С)	Сатҳи аҳаммиятноқӣ
Таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ	235	1,063	0,117
Маҳсулнокии нерӯи инсонӣ	235	1,046	0,120
Беҳбудии касбӣ	235	0,995	0,200

Пеш аз гузаштан ба санҷиши амсилаи сохторӣ, мо барои таҳлили муносибати байни тағйирёбандаҳо матритсаи коррелятсионии тағйирёбандаҳоро пешниҳод мекунем, ки онро дар шакли чадвали зерин пешниҳод мекунем.

Чадвали 3.1.2. Матритсаи коррелятсияи тағйирёбандаҳои таҳқиқот

	Роҳнамои маънавӣ дар муҳити корӣ	Эргономия	Асоси амалӣ будани кормандон
Таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ	1	0,823	0,709
Маҳсулнокии нерӯи инсонӣ	0,0	1	0,831
Беҳбудии касбӣ	0,0	0,0	1

Дар асоси чадвали 3.1.2, ҳамаи тағйирёбандаҳои таҳқиқот бо ҳамдигар муносибати мусбӣ доранд.

Танҳо як тағйирёбанда метавонад тағйирёбандаи дигарро пешгӯӣ кунад ё боиси эҷоди он гардад. Бо назардошти ин, қимати миқёси аҳаммиятноқӣ ба таъсири таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ ба мустақилият ё худбаварӣ дар қор рост меояд (0, 92), ки дар сатҳи 0, 05 муҳим аст. Инчунин дар чадвали зер коэффисиентҳои мустақими таъсир, t-омор ва сатҳи аҳаммиятноқӣ барои ҳар як траектория оварда шудаанд.

Бо назардошти коэффисиенти траектория метавон гуфт, ки робитаҳои мусбии ташкилӣ дар сатҳи 0, 60 ба маҳсулнокии нерӯи инсонии коргарон дар қорхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд. Ба ибораи дигар, дар сурати зиёд шудани муносибатҳои мусбии ташкилӣ ба як воҳид, ҳосилнокии сармояи инсонии кормандони ин ташкилот ба 0, 60 банд меафзояд. Инчунин, бо назардошти коэффисиентҳои дар боло ҳисобшуда метавон гуфт, ки худдарккунии касбии ин кормандон ба нишондиҳандаи зикршуда дар сатҳи 0,

31 таъсир мерасонад; мустақилият ё мухторияти кормандон 0, 43; мақсаднокии касбӣ - 0, 65; бартарият - 0, 27; ва пешравӣ дар мансаб - 0, 40.

Ҷадвали 3.1.3.

Ҳисобкарди коэффисиентҳои таъсири мустақим

Тағйирёбанда	Таъсир	Тағйирёбанда	t-омор	Коэффисиенти траектория	Сатҳи аҳаммиятноқӣ
Робитаи мусбии ташкилӣ	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	4,64	0,40	0,00
Худдарккунии касбӣ	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	3,97	0,31	0,00
Мухторият дар кор	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	12,15	0,43	0,00
Мақсаднокии касбӣ	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	10,41	0,65	0,00
Бартарият дар муҳити зист	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	10,42	0,27	0,00
Пешравӣ дар мансаб	ба	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	13,13	0,40	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Роитаи мусбии ташкилӣ	11,82	0,86	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Худдарккунии касбӣ	12,04	0,82	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Мухторият дар кор	13,35	0,92	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Мақсаднокии касбӣ	10,67	0,73	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Бартарият дар муҳити зист	13,11	0,90	0,00
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	ба	Пешравӣ дар мансаб	11,36	0,80	0,00
Таъсири умумӣ			34,44	0,12	0,01

Таъсири бавосита. Бо назардошти ҷадвали 3.1.4, таъсири ғайримустақими таъсиси арзиши стратегии сармояи инсонӣ ба маҳсулнокии нерӯӣ инсон тавассути нақши миёнаравии некӯаҳволии касбӣ, зеро арзиши t-омори бадастомада аз 1, 96 зиёд буда, дар сатҳи 0, 001 муҳим аст, метавонем ба хулосае омад, ки ин таъсири мусбат аст. Дар асоси таъсири умумӣ, некӯаҳволии меҳнатӣ боиси афзоиши таъсири эҷоди арзиши стратегии

сармояи инсонӣ ба маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ 12, 0% мегардад. Баъдан, мо таъсири ғайримустақими ин нишондиҳандаро муайян мекунем.

Ҷадвали 3.1.4.

Ҳисобкунии коэффисиенти таъсири ғайримустақим

Тағйирёандаи мустақил	Тағйирёбандаи даллолӣ	Тағйирёбандаи вобаста	Коэффисиенти t-омор траектория	
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Робитаи мусбии ташкилӣ	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,60	4,64
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Худдарккунии касбӣ	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,51	4,08
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Мухторият дар кор	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,13	2,14
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Мақсаднокии касбӣ	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,27	2,87
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Бартарият дар муҳити зист	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,25	2,49
Таъсиси стратегии арзиши сармояи инсонӣ	Пешравӣ дар мансаб	Маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ	0,40	3,97

Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки дар доираи параметрҳои неқӯаҳволии касбии коргарони корхонаҳои саноатӣ чунин омилҳо ба монанди робитаҳои мусбии ташкилӣ дар сатҳи 0, 60, худдарккунии касбӣ - 0, 51, мухторияти касбӣ - 0, 13, мақсаднокӣ-0, 27, муносибати бартарият дар муҳити зист-0, 25 ва муваффақияти дар касб - 0, 40 метавонад таъсири эҷоди арзиши стратегии сармояи инсониро ба маҳсулнокии сармояи инсонӣ афзоиш диҳад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи санҷиши фарзияҳои пешниҳодшуда маълум гардид, ки ҳамаи гипотезаҳои асосӣ ва дуюмдараҷа тасдиқ карда шуданд ва маълум гардид, ки ҷузъи неқӯаҳволии касбӣ таъсири таъсиси арзиши стратегии сармояи инсониро ба ҳосилнокии нерӯӣ инсонӣ ба 12, 0% зиёд

мекунад. Бояд гуфт, ки омилҳои зиёде метавонанд ба маҳсулнокии нерӯи инсонӣ таъсир расонанд. Аз тарафи дигар, дар асоси он, ки кормандони ташкилотҳои таҳқиқшуда аз хароҷоти зиёди ҳаррӯза барои қонё кардани ниёзҳои худ нигаронанд, некӯахлоқии касбӣ метавонад ба омили мусоидаткунанда барои орзуҳои шахсии корманд табдил ёбад ва ўро водор кунад, ки тамоми қувваҳои худро дар фаъолияти худ барои ҷустуҷӯи ҳаёти беҳ фаъол созад, ва, ин дар навбати худ ба ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Нақши даллолии некӯахлоқии касбӣ дар ҷузъҳои зерини он ифода меёбад: робитаҳои мусбӣи ташкилӣ, худдарккунии касбӣ, мустақилият ё мухторияти кормандон, мақсаднокии касбӣ, бартарӣ дар муҳити зист ва пешравӣ дар мансаб.

3.2. Рушди сармояи инсонӣ дар асоси тақмили ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва низоми маориф

Вазъи маориф дар ҷаҳони муосир мураккаб ва зиддиятнок аст. Имрӯз хизматрасонии таълимӣ, махсусан хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии ҳам дастраси умум гардида, ҳам гуногунҷабҳа мегардад. Хизматрасонии таълимӣ новобаста аз сарҳади давлатӣ, забон ва дигар монеаҳо рушд мекунад, ки ин муҳимтарин омили рушди босуръати тамоми инсоният дар саросари ҷаҳон мебошад. Рушди технологияҳои коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки ҳар як шахс, новобаста аз наҷод, миллат ва аломати ҳудудӣ, дар вақти лозима маълумоти заруриро ба даст орад. Ба ин муносибат шаклҳои нави таълим ба вучуд меоянд, рақобат дар бозори хизматрасонии таълимӣ шиддат мегирад, сифати таълим беҳтар мегардад, усулҳои таълим тақмил меёбанд ва ғайра.

Дар баробари ин, дар шароити муосир донишҳои касбӣ, мутаассифона, хеле зуд кӯҳна мешаванд. Ҳар сол дар иқтисоди ҷаҳон, ба гуфтаи муҳаққиқони ғарбӣ, беш аз 500 касби кӯҳна аз байн меравад ва беш аз 600 касби нав пайдо мешавад. Агар пештар мавҷудияти маълумоти олии барои 20-25 соли фаъолияти амалӣ кифоя бошад, ҳоло давраи оптималии самарайи он 5-7 сол ва дар соҳаҳои саноате, ки пешрафти илмию техникиро муайян мекунанд, 2-3 сол

мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дар баъзе соҳаҳои саноат давраҳои навоарӣ назар ба муҳлати таълим кӯтоҳтар буда, зарурати такмили доимии ихтисос ва бозомӯзии кадрҳоро ба миён меорад. Агар мунтазам таҷдид нашудани дониш дар бозори меҳнат ногузир аст. Суръати баланди рушди технологияҳои иттилоотӣ, технология, нақлиёт, коммуникатсия ба он оварда расонд, ки дар маҷмуъ ин раванд бори аввал ба табиати таълим таъсир мерасонад.

Давлат ва маҷмааи таълимӣ фаъолияти худро барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян дар асоси манфиатҳои умумии субъектҳо, тақсимооти ҳуқуқи ӯҳдадорихо мутобиқ мекунад. Бояд қайд кард, ки ин сохторҳои институтсионалиро метавон ҳамчун унсурҳои муҳити ягонаи институтсионалӣ ва ҳамчун муассисаҳои мустақил баррасӣ кард, ки дорои сохтори дохилӣ буда, маҷмуи муассисаҳои хурди алоҳидаро дар бар мегиранд: сохторҳои дахлдори иқтисодӣ (нақша, буҷети давлатӣ, фармоиши давлатӣ), танзимкунанда (шартномаҳои корӣ, созишнома, иҷозатнома, аттестатсия, аккредитатсия ва ғайра) ва иҷтимоию психологӣ, ки бо шароити зиндагӣ муайян карда шуда, дар анъана, урфу одат, малакаи гузашта ва ҳозира ба даст оварда шудаанд. Имконияти сохтори ин муассисаҳо, мавқеи дугонаи онҳо ҳамчун институт ва ташкилот имкон медиҳад, ки онҳоро ба категорияи мустақил - сохтори институтсионалӣ ҷудо кунем.

Давлат, мақомоти идоравии зинаҳои гуногун вазифадор шудаанд, ки як қатор вазифаҳои ҳаётан муҳимро барои маориф иҷро намоянд, ки аслан аз ҷониби субъектҳои дигар дар миқёси пурра иҷро карда намешаванд. Инҳо вазифаҳои кафили инсонпарварии таълим, ягонагии фазаи фарҳангию маърифатӣ, дастрасии умумӣ ва мутобиқшавии таҳсилот, дунявӣ будани он, озодӣ ва гуногунандешӣ, демократияи идоракунӣ ва мустақилияти муассисаҳои таълимӣ мебошанд. Ин маблағгузори маориф ва пешниҳоди кафолатҳо барои сармоягузори дарозмуддат дар ин соҳа мебошад.

Ин истифодаи имтиёзҳои андоз ва дигар шаклҳои танзими бозор бо мақсади инкишоф додани ихтисосҳои афзалиятнок, шаклу усулҳои тайёр

кардани мутахассисон ва умуман маориф мебошад. Ин иҷозатномадиҳӣ ва аттестатсияи муассисаҳои таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ аз рӯи намуд ва сифати хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Ва, ин ташаккул ва татбиқи сиёсати ҳавасмандкунӣ аст, ки пеш аз ҳама ба худшиносии хатмкунандагон ва нигоҳ доштани кадрҳои ватанӣ нигаронида шудааст.

Самтҳои асосии ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ дар сатҳҳои гуногун дар робита ба навсозии соҳаи маориф ва тамоми комплекси таълимӣ аз инҳо иборатанд:

- ташаккул ва сохторбандии бозори хизматрасониҳои таълимӣ мутобиқи талаботи бозори меҳнат (ҳам миллӣ ва ҳам ҷаҳонӣ);
- нигоҳ доштани иқтисодии тақрири истеҳсоли мутахассисони ватанӣ;
- дастгирии молиявӣ ва сиёсати мувофиқи андоз;
- дастгирии идоракунӣ;
- дастгирии иттилоотию машваратӣ ва таҳқиқотӣ;
- назорат аз болои иҷрои он вазифаҳое, ки аз барномаҳои давлатии рушди маориф бармеоянд.

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои комплекси таълим ҳамчун сохтори асосии институтсионалӣ баланд бардоштани самаранокии ҳамгироии илм, истеҳсолот ва бозор, инчунин инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи маориф мебошад. Корхонаҳо, фирмаҳо, муассисаҳои илмӣ ва муассисаҳои олии таълимӣ пешрафти илмию техниро пурзӯр намуда, дар ҷустуҷӯи навигариҳои дурнамо мебошанд. Шаклҳои асосии ҳамкориҳои байналмилалии илмию техникӣ барномаҳои муштаракӣ таҳқиқотӣ ва таълимӣ, сармоягузориҳои мустақим ба рушди соҳаҳои пешрафта, интиқоли технология, иҷозатномадиҳӣ ва патент, ҳаракати сармояи зеҳнӣ байни кишварҳо, содирот ва воридоти маҳсулоти баландтехнологӣ, корхонаҳои муштарак, франчайзингҳои таълимӣ мебошанд. Аз шаклҳои номбаршудаи ҳамкориҳои байналмилалӣ сохторҳои

институтсионалӣ аз барномаҳои муштаракӣ байналхалқӣ ва интиқоли технологияҳои истеҳсолӣ ва таълимӣ фаъолона истифода мебаранд¹.

Самаранокии барномаҳои муштаракӣ байналмилалии илмӣ, техникӣ ва таълимӣ дар он аст, ки онҳо имкон медиҳанд:

- барои маблағгузорию чорабиниҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таълимӣ маблағҳои иловагӣ ба даст оранд;

- дастрасӣ ба технологияҳои нави таҳқиқотӣ, таълимӣ, идоракунӣ ва таҷҳизот, захираҳои иттилоотӣ;

- такмил додани заминаи моддии донишгоҳҳои ватанӣ;-

- ҷалб намудани омӯзгорон ва муҳаққиқони тоҷик ба шабакаҳои байналмилалии иртибототи илмии дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ (сафар ба конференсҳо ва таҷрибаомӯзӣ, робитаҳои дӯстона, табодули лекторон ва муҳаққиқон ва ғайра);

- ташаккул додани унсурҳои ҷомеаи муосири шабакавӣ;

- ба тартиб даровардани муҳочирати сармояи зеҳнӣ;

- омӯзиши таҷрибаи амалии донишгоҳҳои хориҷӣ дар самти мутобиқшудан ба муҳити куллан тағйирёфтаи иқтисодӣ, технологӣ ва фарҳангӣ. Дар айни замон мафҳуми «донишгоҳи соҳибкорӣ» дар хориҷи кишвар ба вучуд омада, дар амалия фаъолона татбиқ карда мешавад, ки ба таълими ихтисосҳое, ки айни замон бештар талабот доранд, на танҳо дар таълим ва ҷустуҷӯи донишҳои нави илмӣ, балки инчунин дар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ иштирок мекунанд: мувофиқи талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат.

Муносибати мутақобилаи низомҳои таълимӣ бо шарикони хориҷӣ метавонад дар асоси ҷунин шаклҳои ташкилию иқтисодии ҳамкорӣ ба мисли франчайзинг дар соҳаи маориф, паркҳои илмию технологӣ, марказҳои тичоратӣ ва ғайра амалӣ карда шавад. Ин шакли ҳамкорӣ пояи дахлдори

¹ Кабилов Д.Б. Развитие человеческого капитала как основа долгосрочного обеспечения экономической безопасности//Гаджикистан и современный мир. 2019. № 4 (67). С. 62-69.

моддию институтсионалӣ, маблағгузории кофӣ, бодикқат омӯхтани механизми иқтисодию ҳуқуқии фаъолияти якҷояро талаб мекунад.

Андӯхти сармояи инсонӣ ҳам дар раванди таҳсил дар мактаб, ки дониш ва малакаҳои асосиро ба вучуд меорад ва ҳам дар давраи таҳсилоти баъдимактабӣ, ки ба гирифтани касби муайян нигаронида шудааст, инчунин дар доираи фаъолияти касбӣ сурат мегирад. Илова бар ин, малака ва донишхое, ки дар марҳилаҳои қаблии омӯзиш ба даст оварда шудаанд, самаранокии сармоягузории минбаъдаро ба сармояи инсонӣ афзоиш медиҳанд ва дар натиҷа имкони фаъолияти бомуваффақиятро дар соҳаҳои гуногун фароҳам меоранд.

Муассисаи таҳсилоти олий дониш ва малакаҳои муайяни касбӣ, имконияти татбиқи амалии онҳо ва ба даст овардани тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи бозори касбии меҳнатро дар шакли таҷрибаи корӣ таъмин менамояд. Донишгоҳ инчунин қарзҳои таълимие медиҳад, ки дар бозори меҳнат номбар шудаанд ва бо обрӯ ва номи донишгоҳ тасдиқ карда шудаанд: бакалавр, мутахассис, магистр ва шаҳодатномаҳои дараҷаҳои илмӣ. Аммо вазифаи муҳимтарини он рушди сармояи умумии фарҳангӣ мебошад, ки барои фаъолияти минбаъдаи касбӣ ва рушди минбаъда заминаи универсалӣ мегузорад. Дар макромикёс, қувваи кории дорои маълумоти олий иқтисодии инсонии кишварро ифода мекунад. Хатмкунандагони донишгоҳҳо дар муқоиса бо ҳамсолони худ, ки маълумоти олий надоранд, сатҳи баланди рушди ҳам салоҳиятҳои касбӣ ва ҳам шахсӣ, фаъолияти баланд дар бозори меҳнатдоранд, онҳо ба чараёни иттилоот бештар тамаркуз карда, барои сармоягузории минбаъда ба инсон ҳавасманд мебошанд, бештар ҳисси баланди худшиносӣ ва дарки мусбати ҷаҳонро доранд¹.

Ҳамин тариқ, вазъи низоми муносири таҳсилоти олий дар ниҳоят рушди кишварро дар солҳои наздик муайян мекунад. Аз ин рӯ, таҳлили он аҳаммияти бузург дорад, ки донишгоҳ чӣ гуна ба такрористеҳсоли сармояи инсонӣ

¹ Кодирзода Д.Б., Умаров Н.Н. Приоритетные направления обеспечения продуктивной занятости в экономике Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир. 2019. № 2 (65). С. 12-25.

ҳавасманд мекунад ва ё баръакс, монеа мешавад. Барои фаҳмидани он, пеш аз ҳама, муайян кардан лозим аст, ки донишгоҳҳо дар ҷаҳони муосир ба кадом самт ҳаракат мекунанд.

Хусусияти хоси таҳсилоти олий дар даҳсолаи охир хеле васеъ ва амиқ шудани ихтисоси дохилисоҳавӣ ва байнисоҳавӣ тавассути эҷоди самтҳои нав ва интиҳоби васеи фанҳои интиҳобӣ мебошад. Дар баъзе донишгоҳҳо, донишҷӯён то 50% фанҳоро интиҳоб мекунанд. Шумораи мутахассисони байнисоҳа меафзояд: дар солҳои охир истеҳсоли онҳо қариб ду баробар афзуд. Ин ҷавоби табиӣ ба талаботи ҳаёти воқеӣ ҳангоми ҳалли масоили мураккабу серҷабҳа мебошад. Масалан, имрӯз қариб ҳамаи ширкатҳо, ки дар бораи вазъи бозор ва нарх маълумоти мукамал доранд, бе маълумот дар бораи талабот ва эҳтиёҷот ба маҳсулоти худ, сифати зиндагӣ, маърифат ва одатҳои истеъмолӣ тамоюли асосии рушди бозорҳоро муайян карда наметавонанд. Аммо барои дуруст баҳо додан ба натиҷаҳои таҳлил ва илова бар ин, дар асоси онҳо стратегияи нав таҳия кардан зарур аст, ки асосҳои сотсиология ва психология, ахлоқ ва фалсафаи афзалиятҳои зиндагиро аз худ кард. Аз ин рӯ, масалан, имрӯз донишҷӯёни кафедраҳои иқтисодии мактабҳои олий на фақат истеҳсолот, молия, муносибатҳои меҳнатӣ, сиёсати кадрҳо, муомилот, ташкили бозор ва идоракунии дар соҳаи илмӣ-таҳқиқотӣ, таҳлили иқтисодии фаъолият, назарияи қарорҳо, маркетинг, балки инчунин дарсҳои дорои хусусияти байнисоҳавиро меомӯзанд.

Дар ҳамин ҳол, ҷаҳонишавӣ равандҳои ҳамгироиро ба таври назаррас суръат бахшид, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, то андозае дар нимкураи ғарбӣ (Созишномаи тичорати озоди Амрикои Шимолӣ (НАФТА) бо иштироки ИМА, Канада ва Мексика ва як қатор кишварҳои Амрикои Лотинӣ, Бозори умумии кишварҳои Конуси Чапнубӣ (МЕРКОСУР), ки Аргентина, Бразилия, Уругвай ва Парагвайро дарбар мегирад ва изҳор намуд, ки тайёр аст бо мамлакатҳои баҳри Анд ва ниҳоят, бо Иттифоқи давлатҳои мустақил муттаҳид шавад. Сарфи назар аз ҷаҳонишавӣ, ба таълими донишгоҳӣ рақобати афзояндаи иқтисодии байни мега-блокҳои гуногун, пеш аз ҳама, ШМА, ИА ва

Чопон таъсир нарасонда наметавонад. Ҳамоҳангсозии аврупоии таҳсилоти донишгоҳӣ раванди Болония номида шуд (пас аз Эъломияи Болония, ки 19 июни 1999 аз ҷониби аксари кишварҳои қитъаи кӯҳна ба имзо расид). Анҷоми бунёди фазои таълимии аврупоӣ, ки барои соли 2010 пешбинӣ шудааст, муқоисаи дақиқ ва эътирофи мутақобилаи дипломҳо, гузаштан ба низоми сесатҳи таҳсилоти олий бакалавр, магистр, доктор (3/5/8 сол), ташкили низоми кредитии ягона (60 кредит дар як соли хониш, 180 барои бакалавр ва 300 магистр), ҳавасмандгардонии ҳаракати донишҷӯён ва омӯзгорон тавассути қоҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва меъёрӣ ва ҷуброн кардани курсҳои гирифташуда, пешбурди ҷанбаи аврупоии таҳсилоти олий ва ҳамкориҳои зичи байнидонишгоҳӣ. Сарфи назар аз ҳадафҳои умумии эълоншуда, бунёди фазои ягонаи аврупоӣ хеле дардовар идома дорад ва аксар вақт боиси интиқоди муҳолифони ин раванд мегардад. Мушкилоти асосӣ бо хатари аз даст додани хувияти миллӣ ва ғайришаҳсӣ шудани таҳсилоти олий вобаста аст¹.

Умуман, дар шароити муосир пайдо кардани мувозинати муайян - аз як тараф, ворид шудан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ва аз тарафи дигар, нигоҳ доштани бартарҳои бешубҳаи низомҳои маорифи миллӣ, ки бидуни онҳо мавҷудияти низоми маорифи миллӣ муҳим аст. Дар ҳар ду ҳолат, ҳама гуна тағйирот дар вектори сиёсати давлатӣ нисбат ба низомҳои маориф ба мушкилоти рушди сармоияи инсонӣ дар сатҳи миллӣ таъсир мерасонад.

Қайд кардан лозим аст, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва компютерӣ барои пайдоиш ва татбиқи технологияҳои нави таълимӣ, ки дар ҳаёт васеъ истифода мешаванд, шароити мусоид фароҳам овардааст².

Ҳамин тариқ, омӯзиши фосолавии пешрафти илмию техникӣ, ки зиёда аз сад сол вучуд дорад, имкониятҳои иловагии инноватсионӣ пайдо карда, ба

¹ Муқимова Н.Р. Инновационное развитие человеческого потенциала в условиях цифровой экономики//Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2021. № 4 (56). С. 75-84.

² Насулложанова Ш.А. Оценка эффективности использования человеческого капитала в экономике региона//Экономика Таджикистана. 2020. № 4-2. С. 199-209.

омӯзиши фосилавӣ табдил ёфт. Талаботи зиёд ба усулҳои фосилавии гирифтани таҳсилот (хусусан дар низоми такмили ихтисос ва гирифтани таҳсилоти дуюми олий) аз масофа, камхарҷ ва зарурати ғаврии гирифтани таҳассуси дигар ё баландтар барои мутахассисони соҳаҳои гуногуни кишвар муайян карда мешавад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олий ва баъдидипломи касбӣ» (аз 8 декабри соли 2003 аз ҷониби Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст) таълими фосилавӣ ҳамчун таълим дар масофаи дур ҳамчун идоракунии мақсаднок ва методӣ ташкилшудаи таълиму тарбия ва фаъолияти маърифатӣ ва инкишофи шахсоне, ки аз муассисаҳои таълимӣ дуранд, тавассути воситаҳои таълимии электронӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад.

Қайд кардан мумкин аст, ки таълими фосилавӣ дар ҳолати идеалӣ:

- имкон медиҳад, ки бе тарки ҷои истиқомат ва дар ҷараёни фаъолияти истеҳсолӣ аз таҳсил гузарад;
- дастрасии васеъ ба захираҳои дохилӣ ва ҷаҳонии таҳсилотро фароҳам меорад;
- барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ ва дар ҳама гуна зинаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва таълими таҳсилот имконият медиҳад;
- имконият медиҳад, ки ҷараёни худомӯзиро барои худ ба таври самарабахш ташкил намуда, барои ин тамоми маблағҳои заруриро ба даст оваранд;
- вобаста ба имконият ва эҳтиёҷоти инфиродӣ имкони қатъ ва идомаи таҳсилро фароҳам меорад;
- доираи шахсонро, ки бидуни маҳдудияти синну сол ба ҳама намуди захираҳои таълимӣ дастрасӣ доранд, ба таври назаррас васеъ мекунад;
- арзиши таҳсилро аз ҳисоби дастрасии васеи захираҳои таълимӣ кам мекунад;
- ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои беназири таълимӣ бо роҳи муттаҳид кардани курсҳои пешниҳодкардаи муассисаҳои таълимӣ эҷод кунед;

- имкон медиҳад, ки сатҳи нерӯӣ маърифатии ҷомеа ва сифати таълим баланд шавад;

- талаботи мамлакатро ба мутахассисон ва коргарони соҳибхтисос қонеъ мегардонад;

- ҳаракати иҷтимоӣ ва касбии аҳоли, фаъолияти соҳибкорӣ ва иҷтимоии он, ҷаҳонбинӣ ва сатҳи худшиносии онро баланд мебардорад;

- ба ҳифз, такмили дониш, нерӯӣ инсонӣ ва модии дар низоми маорифи ватанӣ ҷамъшуда мусоидат менамояд.

Зимнан, истифодаи густурдаи таълими фосилавӣ дар кишварҳои пешрафта барои татбиқи усул ва шаклҳои гуногуни хизматрасонии таълимӣ имкониятҳои нав фароҳам овардааст. Вақтҳои охир дар заминаи таълими ғоибона ба ном «Таълими кушод» инкишоф меёбад.

Таълими кушод (ТК) марҳилаи нави таърихии инкишофи маориф мешавад. ТК натиҷаи таърихии таҳаввулотӣ ташаккул ва рушди тамаддуни иттиҳодӣ ҳамчун қисми таркибии вай, бо сиёсати давлат дар соҳаи маориф вобаста нест. Низоми ТК - синтези оқилонаи шаклҳои маъруфи гирифтани маълумот дар асоси воситаҳои технологияҳои коммуникатсионӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад. Ин раванди объективие мебошад, ки конвергенсия (наздиқшавии ғояҳо, амсилаҳои институтсионалӣ ва таҷрибаи қори донишгоҳҳо) мебошад – пайдарҳамие, ки ба инкишофи объектҳо ва зухуроти ҳаёти воқеӣ дар шароити иттилоъкунонӣ хос аст.

ТК ҳамчун имкони омезиши оқилонаи барномаҳои таълимӣ, технология ва шаклҳои гуногуни таълим бо мақсади ноил шудан ба самаранокии ҳадди аксар дар раванди таълим ба ҳисоб меравад. Мақсади асосии худро тарбияи ҷаҳонбинии мувофиқ дар донишҷӯён медонад, ки баъдан ба он донишҳои касбӣ ҷамъ карда мешавад. ТК ба гирифтани дониши баландсифат ва рушди шахсият нигаронда шудааст. Мазмуни ТК бояд ба инкишофи тафаккур нигаронида шавад, ки дар сурати набудани маънавиёт ва ахлоқ дар инсон қодир аст, ки ба ақлу хиради бад (бадбинӣ) ташаккул ёбад. Дар ТК афзалияти инкишофи озодонаи шахсият дастгирӣ карда мешавад, ки шартҳои асосии он

ташаккули муносибати дурусти талаба ба олами атроф, ифодаи худ, эҷодиёти иҷтимоӣ мебошад. Принсипи асосии иҷтимоии ТК дарки инсон ҳамчун муаллиф, ташаббускор ва ташкилкунандаи раванди таълимии худ мебошад.

Дар ҳақиқат, инкишофи минбаъдаи маориф дар тафрикаи қатъии роҳҳои азхудкунии ҷаҳон, балки дар ҳамгирӣ ва ғанигардониҳои ҳамдигар дида мешавад. Он талаб мекунад, ки ба ташкили низоми ҳозираи маориф бо назардошти зарурати нигоҳ доштан ва инкишоф додани шаклҳо, усулҳо ва сохторҳои пешрафта илоҳотҳо дароварда мешаванд.

Принсипҳои асосии ТК мувофиқи эълומияи ҷаҳонӣ оиди таҳсилоти олии, принсипҳои зер мебошанд:

- озолии дастрасӣ ба таҳсилоти касбӣ, ки бо рад кардани дохилшавӣ ба донишгоҳ ё коллеҷ дар асоси озмун таъмин карда мешавад;

- озолии интихоби ҷои таҳсил, ки бо ҷои истиқомати доимӣ ва қори донишҷӯ маҳдуд намешавад;

- озолии интихоби маҳсулоти таълимӣ, ки бо равиши инфиродӣ ба ташаккули нақшаи таълимӣ бо интихоби доираи васеи ҷанҳо пешбинӣ шудааст;

- озолии интихоби вақти оғоз ва давомнокии таҳсил, ки бо рад кардани муҳлатҳои муқарраршудаи дохилшавӣ ва таҳсил дар доираи банақшагирии семестри ҷараёни таълим таъмин карда мешавад;

- озолии интихоби шакли ташкили таълим, ки бо ҳуқуқи таълимгиранда ҳам дар аудитория шахсан ҳозир будан ва ҳам истифодаи технологияҳои муосири таълим таъмин карда шудааст.

Таълими ғоибона ва махсусан таълими кушод дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз васеъ ҷорӣ карда нашудаанд. Донишгоҳҳои миллии Тоҷикистон наметавонанд пояҳои анъанавии усул ва шаклҳои таълимро шикаста диҳанд. Ба андешаи Одинаев Х.А.: «Низомҳои маорифи миллии барои азхудкунии технологияҳои нави муосир, усулҳои инфиродӣ ва таълими фосолавии мутахассисони соҳаи васеъ то ҳол омода нестанд». Ба ин, сатҳи пасти тахассусмандии омӯзгорон, ҳамчунин инкишофнаёбии

технологияҳои иттилоотӣ дар маҷмуъ дар ҷумҳурӣ монеагарӣ мекунад. Инчунин заминаи моддӣ ва меъёриро ҳуқуқӣ вучуд надорад.

Аммо бисёре аз шаҳрвандони Тоҷикистон, ки аксаран хизматчиёни давлатӣ ҳастанд, аз хидмати донишгоҳҳои Русия истифода мекунад ва аз тариқи таҳсили фосилавӣ таҳсили дувум ва ё сеюм мегиранд, ки арзиши онҳо аз донишҷӯёни худии Русия ду ё се баробар гарон аст. Мутаассифона, омори расмӣ дар бораи теъдоди шунавандагони дурдаст дар Тоҷикистон вучуд надорад. Аммо эҳсос мешавад, ки тақозои мардум ба омӯзиши фосилавӣ хеле зиёд аст, ки ин як далели табиӣи ҷомеаи муосири тоҷик аст. Ҳазорон муҳочирони оянда мехоҳанд дипломе гиранд, ки дар Русия ё дигар корхонаҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ иқтибос шавад. Аз ҷониби дигар, мутахассисони маҳаллӣ низ ба таълим дар сатҳи тақозои рақобати босуръат афзояндаи имрӯза дар тамоми соҳаҳои истеҳсолот ниёз доранд. Дар баробари ин, донишгоҳҳои ватанӣ дар солҳои наздик ба дараҷае боло рафтани ба марҳалаи кунунии рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ аз эҳтимол дур нест.

Ба ақидаи М.И.Боқиев, аҳаммият ва талабот ба технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар таҳсилоти фосилавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аён аст: зеро он барои нигоҳдорӣ ва рушди фазои ягонаи таълимии кишварҳои ИДМ нақши ҳаётан муҳим ва зарурӣ мебозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, таҳсилоти фосилавӣ аз сабаби қаламрави кӯҳистонӣ ва дур будани аксари маҳалҳо ва минтақаҳои аҳоли аз марказҳои таълимӣ аҳаммияти хоса дорад. Асоси раванди таълим дар таълими фосилавӣ кори мустақилонаи пуршиддати мақсаднок ва назоратшавандаи донишҷӯ мебошад, ки метавонад дар вақти барояш мувофиқ тибқи нақшаи таълимии инфиродӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таҳсил кунад¹.

¹ Саидов А.С. Человеческий капитал и структуризация новых общественных отношений в Таджикистане: социально-философские аспекты//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинона Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 1. С. 32-39.

Ба андешаи мо, нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли самараноки ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ғанӣ гардонидани сармояи инсонӣ, инчунин рушди низоми маорифи миллӣ франчайзинги таълимӣ мебошад. Франчайзинг «созишномаест, ки тибқи он истеҳсолкунанда ё паҳнкунандаи ягонаи маҳсулот ё хидмате, ки бо тамғаи молӣ ҳифз шудааст, ҳуқуқи истисноии паҳн кардани маҳсулот ё хидмати худро дар ҳудуди муайян бо назардошти технологияи амалиёти истеҳсолӣ ва хидматрасонӣ медиҳад». Франчайзинг дар соҳаи маориф як шакли соҳавии франчайзинг мебошад. Ин, дар воқеъ, фаъолияти муштараки муассисаҳои таълимӣ дар ташаққули пешниҳодҳо, истеҳсол (пешниҳод) ва пешбурди хидмату маҳсулоти таълимӣ ва марбут ба бозор мебошад. Ҳамзамон, хизматрасониҳо бояд ба иҷозатномаи муассисаҳои таълимӣ барои ҳуқуқи фаъолияти таълимӣ мувофиқат кунанд. Франчайзинг маҷмуи ҳуқуқҳои истисноии фурӯши хизматрасониҳои таълимӣ бо номи тичоратӣ, тамғаи молӣ ва тамғаи молии франчайзер бо шартҳои муайян мебошад. Франчайзинги таълимӣ имкон медиҳад, ки хатмкунандагон мутобиқи талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат омода карда шаванд, зеро он ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки таҷрибаи кишварҳои гуногунро дар соҳаи тайёрӣ омӯзанд, мувофиқи стандартҳои ҳамон кишварҳое, ки дар онҳо онҳо метавонанд таҳсил кунанд эҳтимолан ба кор равад.

Бояд гуфт, ки ин вазъ монеи беҳбуди зиндагии муҳочирони кории тоҷик дар хориҷ мешавад. Самаранокии франчайзинги таълимӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба таври васеъ нишон дода шудааст.

Ҳамин тавр, Бородина Ж.Н. дар асоси омӯзиши таҷрибаи бритониёӣ хусусиятҳои зерини франчайзингро дар соҳаи маориф қайд мекунад:

- интиқоли низоми собитшудаи таълим ва тичорат;
- истифодабарии шартномаи консессияи тичоратӣ ба сифати усули гузаронидани низоми таълим;
- аз ҷониби франчайзер (соҳиби ҳуқуқи муаллиф) муқаррар намудани стандартҳои барномаи таълимӣ ҳангоми назорати қатъии сифат;

- гузаронидани барномаҳои муштаракӣ низомӣ оид ба баланд бардоштани таҳассуси ҳайати омӯзгорон;

- ба нақшаи таълимии коллечҳои фанҳои олии дохил намудани фанҳои олии бо таваҷҷуҳ ба таҳсилоти олии донишгоҳӣ;

- истифодаи воситаҳои васеъ ва паҳн намудани дастрасӣ ба таҳсилоти олии донишгоҳӣ;

- ҳамкориҳои бевоситаи донишгоҳҳо, коллечҳо ва мактабҳо мувофиқи эҳтиёҷоти маҳаллӣ;

- таъкид ба кафолати сифати бахш, эътирофи мақом ва ғоиданокии академии он;

- чандирии банақшагирӣ ва усулҳои таълим бо назардошти манфиатҳои хонандагон.

Дар шароити Тоҷикистон, ки ҳуди кишвар наметавонад дар солҳои наздик аҳолии кишварро бо кори баландмузд таъмин намояд, ягона роҳи татбиқи нерӯи кории зиёдании аҳолии муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ мебошад. Дар асоси ин метавон гуфт, ки дар солҳои наздик сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф бояд ба ҷалби франчайзинги таълимӣ ба сохтори миллии низоми маориф нигаронида шавад. Ғайр аз он, франчайзинг маҳсусан дар таълими фанҳои ба касбӣ нигаронидашуда, пеш аз ҳама тиҷорат ва менечмент, муҳандисӣ ва технология маъмул аст.

Мо чунин мешуморем, ки рушди франчайзинги таълимӣ дар Тоҷикистон бо огоҳии надоштани иштирокчиёни бозор аз имкониятҳои он монеа мешавад. Ба андешаи мо, мушкили асосӣ дар он аст, ки ин мавзӯ дар адабиёти публицистӣ ва илмӣ ба таври кофӣ инъикос наёфтааст, ғайр аз ин, мафҳуми «франчайзинг» дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ умуман вучуд надорад.

Бо итминон метавон гуфт, ки сохтори бозори меҳнати Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир ва дар ояндаи наздик имкони дарёфти дарҳости шумори афзоюндаи хатмкунандагони донишгоҳҳо надорад, ки боиси афзоиши ташаннуҷи иҷтимоӣ дар кишвар мегардад. Интизориҳои касбии фиребхӯрдаи садҳо ҳазор ҷавонон хатари ҷиддӣ аст. Агар насли калонсол, ки то соли 1992 маълумоти

олӣ гирифтаанд, гирифтори бемории шадид ва танҳо қисман, вале ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шуда бошанд, пас мутобиқ шудан ба шароити зиндагии хатмкунандагони донишгоҳҳо дар даҳаи аввали асри 21 мушкилтар аст. Интизории онҳо, ки аз ҷониби ВАО бедор ва мустаҳкам карда шудааст, хеле баланд аст - пурсишҳо нишон доданд, ки тақрибан ҳамаи донишҷӯёни курсҳои болоӣ ба маоши аввалини ҳадди аққал 1500-2000 сомонӣ дар як моҳ ва кор дар сатҳи миёнаи роҳбарикунанда нигаронида шудаанд. Алтернативаи чунин кор барои хатмкунандагон муҳоҷират ба Русия аст. Эҳтимол, онҳо дар он ҷо ҳамчун борбардор кор мекунанд, ки тахассус, истеъдод, саломатии худро (дар баъзе мавридҳо) аз даст дода, ба оянда умед мебанданд.

Ҳамин тариқ, тамоюлҳои муосири рушди хизматрасониҳои таълимӣ дар шароити ҷаҳонишавии тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ дар маҷмуъ ва махсусан ҷаҳонишавии ҳуди низоми маориф нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳо ва виваҷҳои хоси худро доранд, ки ин ҳам хусусият ва виваҷии инкишофи сармояи инсонӣ дар мамлакат мебошад. Маориф ҷузъи таркибии сармояи инсонӣ буда, тамоюлҳои соҳаи маориф бевосита ба ҳолат ва рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд.

Хуллас, бояд гуфт, ки дар дидгоҳи институтсионалӣ давлат ва маҷмааи таълимӣ ду сохтори як муҳит мебошанд. Ин ду сохтор дар баробари сохторҳои дигар дар муҳити худ даъват шудаанд, ки сармояи инсониро мувофиқи талаботи рӯзафзуни ҷаҳони беруна ташаккул ва инкишоф диҳанд. Ин муҳит метавонад сохторҳои дигарро низ (институтҳо, расмӣ ва ғайрирасмӣ) ҷалб кунад, ки ин ё он шакл ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Вале мо исботи онро медонем, ки дар ин шароит низоми таҳсилоти олии ҳамчун нерӯи асосии пешбаранда, ҳамчун муассисаи асосие баромад мекунад, ки маҳсули ниҳии тамоми низомро бо таъиноти ниҳии он - бозори меҳнат мепайвандад. Вазифаи давлат дар ин раванд аз вазифаҳои классикии он иборат аст, яъне: ҳифз, танзим ва назорати равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мутобиқи манфиатҳои миллии кишвар. Маҳз давлат бояд тамоми захираҳои дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ ба хоҳири як ҳадаф ва як самтро

муттаҳид созад. Бо назардошти он, ки рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳочирати меҳнати берунии аҳоли, ба маълумот ва таҳассуси муҳочирони тоҷик низ алоқаманд аст, зарур аст, ки робитаи байни сиёсати давлатии муҳочират ва низоми муҳочирати меҳнатӣ муайян карда шавад, ки дар он нақш ва аҳаммияти сиёсати давлатии соҳаи маориф бетағйир боқӣ мемонад.

3.3. Рушди сармояи инсонӣ дар раванди муҳочирати меҳнати хориҷӣ

Ҳалли мушкилот дар соҳаи муҳочирати меҳнати хориҷӣ (берунӣ) яке аз муҳимтарин самтҳои сиёсати давлатии муҳочирати Тоҷикистон ба шумор меравад. Мавҷуд набудани стратегияи ягона ва ҳамоҳанги давлатӣ дар соҳаи сиёсати муҳочират ба бисёр чанбаҳои фаъолияти амалии давлати мо дар ташкили идоракунии ин равандҳо таъсир мерасонад. Дар айни замон пурзӯр шудани тавачҷуҳ ба онҳо бо сабабҳои хусусияти берунӣ ва дохилӣ вобаста аст. Ин сабабҳоро метавон ба таври зерин ҷамъбаст кард:

1. Тоҷикистон наметавонад шаҳрвандони худро бо кори муқаррарӣ пурра таъмин кунад. Рушди сусти муносибатҳои бозорӣ, дастнорасӣ ва ғайриимкон будани коркарди захираҳои табиӣ дар натиҷаи рушди сусти иқтисодии илмию техникӣ ва энергетикӣ кишвар, инчунин мавҷуд набудани робитаҳои васеи нақлиётӣ ба рушди соҳибқорӣ хурду миёна монеа эҷод мекунад, маҳдуд кардани ҷалби сармояи хориҷӣ, ки дар ниҳоят имкон намедиҳад, ки ҷойҳои нави корӣ кушода шаванд.

2. Дар робита ба тағйироти ҷаҳонӣ ҳаёти муосир зарурати бетаъхир ворид намудани Тоҷикистон ба бозори байналмилалӣ меҳнат ва равандҳои ҷаҳонӣ ҳаракати коргарӣ ба миён омадааст. Тоҷикистон бояд шарикӣ эътирофшудаи кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи табодули меҳнат гардад. Ба бозори байналмилалӣ меҳнат ворид шудани кишвар риояи манфиатҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақозо мекунад. Равандҳои муҳочирати меҳнатӣ барои мусоидат намудан ба рушд ва мубодилаи технологияҳои

пешрафта ва донишҳо (ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар хориҷи кишвар), воридшавии фарҳангҳо пешбинӣ шудаанд.

3. Давлат бояд татбиқи ҳуқуқи шаҳрвандони худро оид ба интиҳоби озодонаи ҷои истиқомат (муваққатӣ ё доимӣ) ва ҷои кор на танҳо дар дохили кишвар, балки берун аз он низ таъмин намояд, зеро ҳифзи иҷтимоии ҳамватанон ҳифзи иҷтимоии ҳамватанон мебошад, ки муҳимтарин вазифаи таркибии ҳар як давлати мутамаддини аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронидашуда мебошад.

4. Равандҳои муҳочирати меҳнати берунӣ метавонад бо як қатор оқибатҳои манфӣ - афзоиши хуруҷи кадрҳои баландихтисос ва мутахассисони баландихтисос аз Тоҷикистон ба хориҷа, аз даст додани даромадҳои асбобии шаҳрвандони дар хориҷа коркунанда, рушди сохторҳои ҷиноии махсусгардонидашуда дар интиқоли ғайриқонунии коргарони тоҷик ба кишварҳои хориҷи дур ва афзоиши мизони муҳочирати қонунӣ ғайриқонунӣ ва ғайра.

5. Ҳамгироии нокифояи Тоҷикистон ба муносибатҳои байналмилалӣ меҳнатӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ғайра ба вазъи муҳочирони қонунӣ тоҷик таъсир мерасонад. Надониستاني дониши зарурӣ дар соҳаи қонунгузори меҳнат ва меъёрҳои ҳуқуқии кишвари воридшаванда, надониستاني ҳуқуқҳои худ ва роҳҳои мутамаддини ҳалли низоъҳо аксар вақт боиси оқибатҳои ногувор мегардад. Набудани маълумоти пешакӣ дар бораи чунин масъалаҳо, аз қабилӣ тартиби ба даст овардани амволи ғайриманқул дар кишвари воридшаванда, андоз, сиёсати қарзӣ, имконияти сармоягузори фойданоки пули ба даст овардашуда ва ғайра муҳочирони тоҷикро аз нигоҳи иқтисодӣ ғайрифаъол месозад, мутобиқшавии онҳоро мушкил мекунад.

Яке аз мушкилиҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ хориҷии муҳочирати меҳнати хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таназзули сармояи инсонӣ мебошад, ки мо дар боби дувуми ин қисм ба таври муфассал баён кардем. Мо ду сабаби асосӣ таъсири манфӣи муҳочирати меҳнати хориҷиро ба рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мекунем:

Сабаби аввал - бесаводии муҳочирони кории тоҷик дар соҳаи ҳуқуқ, номувофиқ будани сатҳи таҳассусии омодагии касбии онҳо ба талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат, монсаҳои забонӣ ва ғайра мебошад, ки вазъи вазнини онҳоро дар хориҷи кишвар бадтар мекунад, онҳоро маҷбур месозад, ки берун аз ихтисоси асосӣ, бемуҳофизат ва маҷбуран дар шароити антисанитарӣ кор кунанд¹.

Сабаби дуюм он аст, ки муҳочирати меҳнатӣ ба омилҳои асосии хуруҷи мағзҳо табдил ёфта, нерӯи илмию техникаи кишварро заиф намуда, мувозинати демографиро вайрон кардааст. Қарорхоро дар соҳаи сиёсати миллӣ бояд тамоми ҳукумат дар ризоият ва алоқаи зич бо бисёр институтҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва илмӣ қабул кунад.

Дар асоси ин, мо нахуст муқаррароти асосии сиёсати давлатии муҳочиратро дар маҷмӯъ аз мавқеи татбиқи он дар иқтисодиёти зиёдагии меҳнат равшан мегардонем ва танҳо баъд аз он метавонем робитаи сиёсати давлатии муҳочират ва таҷдиди сармояи инсониро муайян кунем. низом.

Дахлоти давлат ба ҳаракати байналхалқии меҳнат назар ба иштироки он дар танзими гардиши савдои берунӣ хеле пештар оғоз ёфт. Аллакай дар охири асри XVIII дар Англия қонунҳои қабул карда шуданд, ки ба хориҷа рафтани коргарони саноатро манъ мекунанд. Дар давоми асри XIX бисёре аз кишварҳои аврупоӣ қонунҳои қабул кардаанд, ки вуруди афроди номатлубро маҳдуд мекунанд. Ҳамзамон, кишварҳо ба бастании конвенсияҳои дучониба оид ба танзими муҳочират шурӯъ карданд, ки баъзеи онҳо то имрӯз амал мекунанд.

Равишҳои назариявӣ методологии таҳлили муҳочирати меҳнатӣ дар асарҳои Д.Рикардо ва А.Маршалл, ки мутобиқати байниҳамдигарии аҳоли ва сармояро дар доираи ҳудуди муайян таҳқиқ намудаанд.

¹ Саидов А.С., Назар М.А. Образование - важный фактор повышения значимости человеческого капитала для развития общества//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинона Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 3. С. 8-13.

Таҳияи минбаъдаи назариявии мушкилоти муҳоҷират аз ҷониби мактабҳои иқтисодии хориҷӣ дар доираи моделҳои рушди иқтисодӣ сурат гирифт. Ҳаракати меҳнатро онҳо яке аз омилҳои истехсолот медонистанд, ки ба суръати рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад. Дар солҳои 90-ум тамаркуз дар таҳлили муҳоҷират ба омӯзиши ҷамъоварии сармояи инсонӣ ҳамчун омилҳои эндогенӣ рушди иқтисодии кишвар дода шуд.

Дар адабиёти илмӣ муосир таҳқиқоти масъалаҳои муҳоҷирати маҷбурӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, муҳоҷирати байналмилалӣ, сиёсати муҳоҷират, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол кардааст. Махсусан, дар эҷодиёти Қодиров Д.Б., Умаров Х.У., Куддусов Д., Красинтс Е., Ионсева В., Тарлеская Л., Сапенко И. ва дигарон, ки хусусиятҳои муаммоҳои дар боло зикршуда пурра инъикос ёфтаанд. Муқаррароти асосии сиёсати давлатии муҳоҷиратро чудо мекунем.

Сиёсати давлатии муҳоҷират фаъолияти мақсадноки давлат оид ба танзими равандҳои содирот ва воридоти қувваи корӣ ба ин ё он кишвар ё аз он ҷойдошта мебошад. Сиёсати давлатии муҳоҷират ба ду намуд чудо мешавад: муҳоҷират (муҳоҷирати берунӣ, эмигрантсия) ва муҳоҷират (муҳоҷирати дохилӣ, иммигрантсия), ки усулҳо ва мақсадҳои гуногуни танзим доранд.

Муқаррароти асосии сиёсати эмигрантсияро баррасӣ мекунем, зеро маҳз муҳоҷирати қувваи корӣ омилҳои таназзули сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Сиёсати эмигрантсия усулҳои ғайримустақими танзимро дар бар мегирад, ки барои фароҳам овардани фазои мусоиди муҳоҷират пешбинӣ шудаанд, инчунин усулҳои мустақиме, ки ба танзими ҳаҷм ва сохтори ҷараёни муҳоҷират нигаронида шудаанд.

Усулҳои ғайримустақим дар бар мегиранд:

1) сиёсати асъорӣ ва бонкӣ оид ба ҳавасмандгардонии интиқоли асъор аз хориҷа; додани имтиёзҳо аз рӯи пасандозҳои асъори хориҷӣ (дар муқоиса бо пасандозҳои дохилӣ, фоизи баландтар, озод кардани пасандозҳо аз андоз,

нархҳои имтиёзноки почта ва телеграф барои интиқоли асъор) фурӯши коғазҳои қиматноки бе андоз ба муҳочирони меҳнатӣ. Филиалҳои бонкҳои ватанӣ дар ҷойҳои бештар ҷамъшавии муҳочирон кушода мешаванд. Дар баробари кушода шудани бонкҳои худ кишварҳои содиркунанда ба кӯмаки бонкҳои хориҷӣ муроҷиат карда, ба онҳо дар қаламрави худ «кӯчаи сабз» медиҳанд, то ба интиқоли маблағҳои муҳочирон аз хориҷа мусоидат кунанд;

2) сиёсати гумрукие, ки барои коргарони муҳочири баргашта имтиёзҳои гумрукиро пешбинӣ менамояд. Масалан, дар Бангладеш ҳукумат ба муҳочирон иҷоза медиҳад, ки беш аз 40 номгӯи молро ба кишвар бо тарифҳои имтиёзноки гумрукӣ ворид кунанд - аз ашёи хом то молҳои боҳашамат;

3) ташкили муассисаҳои махсуси давлатӣ, ки вазифаҳои машваратӣ доранд. Ин таҷриба дар Ҳиндустон сурат мегирад.

4) барномаҳои махсуси эмигрантсионӣ, ки дар як қатор мамлакатҳо ба таври илова қабул карда шудаанд: масалан, соли 1976 ҳукумати Югославия «Барномаи таадбирҳо ва ҷораҳои аз қори муваққатӣ аз хориҷа баргаштани меҳнаткашони Югославия ва бо қор таъмин намудани онҳо дар соли 1976» махсус тартиб дод.

Усулҳои мустақим иборатанд аз:

1) талабот ба субъектҳои муҳочирати меҳнатӣ: барои фирмаҳои миёнаравӣ, муҳочирони меҳнатӣ;

2) сиёсати экспансионие, ки барои ба даст овардани ҷойҳои қорӣ дар бозорҳои кишварҳои хориҷӣ нигаронида шудааст. Масалан, барои рафтани ҷунин мутахассисоне, ки қорашон дар хориҷа содироти маҳсулоти ватаниро тақозо мекунад, ташвиқ мекунанд;

3) сиёсати сохторӣ ҳамчун унсурҳои асосӣ, ки метавонанд:

- маҳдудияти додани шиносномаҳои хориҷӣ (Бирма, Ветнам, Чин, Корея);

- манъи (бевосита ва бавосита) рафтани баъзе категорияҳои коргарон ва қорӣ намудани квотаҳои муҳочират (Корея, Филиппин ва Бангладеш квота рафтани нафтчиён, алоқачиён, техникҳои таъмири ҳавопаймо ва ғайра);

- муқаррар намудани муҳлати кори ҳатмӣ дар ҷумҳурӣ баъди ҳатми таҳсил аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ.

Дар сатҳи байналмилалӣ чандин созмонҳои марбут ба ин мушкилот таъсис дода шудаанд. Яке аз онҳо Созмони байналмилалӣ муҳочират (СБМ) мебошад. Дар ҷаҳорҷӯби ин созмон барномаҳои дарозмуҳлат дар самти танзими ҷараёни муҳочират, кӯмак дар ташкили муҳочират, ҳамкориҳои техникӣ, ҷилавгирӣ аз «хуруҷи мағзҳо», муҳочират ва ироаи ҳадамоти коршиносӣ машваратӣ таҳия мешаванд.

Созмони байналмилалӣ меҳнат (СБМ) ва Дафтари Комиссари Олии Созмони Милалӣ Муттаҳид дар умури паноҳандагон (УВКБ ООН) низ дар соҳаи муҳочирати байналмилалӣ салоҳият доранд. Ҳар кадоми ин ташкилотҳо бо ҳамкории зичи худ дар доираи салоҳияти худ амал мекунанд. СБМ - дар соҳаи рушди иҷтимоӣ, мусоидат ба шуғли аҳоли, ҳифзи муҳочирони корӣ ва УВКБ ООН - оид ба ҳифзи гурезагон, татбиқи қарорҳои устувор, пеш аз ҳама ба ватан баргаштан.

Илова бар ин, як қатор дигар созмонҳои байналмилалӣ шӯба ё ҳадамотҳои махсусро таъсис додаанд, ки ба масъалаҳои муҳочират машғуланд: дар ИА - Кумитаи озодиҳои шаҳрвандӣ ва корҳои дохилии Парлумони Аврупо, дар Шӯрои Аврупо – шӯбаи аҳоли, шуғли аҳоли ва муҳочират ва ғ.

Дар Тоҷикистон имрӯз мавҷуд набудани унсурҳои асосии низоми танзими давлатии муҳочирати меҳнати хориҷии аҳоли гуфта мумкин аст. Масалан, дар соҳаи муҳочирати меҳнати берунӣ то ҳол заминаи танзими мувофиқ вучуд надорад. Инфрасохтори муассири муҳочирати беруна ба вучуд оварда нашудааст, такрори вазифаҳо дар байни идораҳои ваколатдор (Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, аз ҷумла мақомоти шуғли аҳоли, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон), вучуд надорад. муносиботи мутақобилаи байни онҳо, на нисбат ба коргарони хориҷӣ ва на нисбати тоҷиконе, ки барои кор ба хориҷа мераванд, сиёсати аниқӣ давлатӣ таҳия нашудааст. Шаҳрвандони тоҷикӣ, ки барои кор ба кишварҳои хориҷӣ

мераванд, дар як қатор мавридҳо, бахусус дар соҳаи суғуртаи тиббӣ, бо назардошти замони корашон дар хориҷа дар собиқаи умумии кор, механизми бозгашти шаҳрвандони Тоҷикистон дар парвандаи ҳолатҳои ғайриҷашмдошт кор карда нашудааст.

Бонки маълумот дар бораи ширкатҳои хориҷие, ки қувваи кории хориҷиро қабул мекунанд, таснифоти ҷойҳои корӣ ва шароити шуғл барои иттилоӣ шаҳрвандони Тоҷикистон низ нокифоя аст, ки то як андоза метавонад аз муҳочирати кории онҳо ҷилавгирӣ кунад.

Ҳамаи инҳо ба зарурати бетаъхир таҳия намудани сиёсати давлатии муҳочират дар соҳаи муҳочирати меҳнатии хориҷӣ ва дар доираи он барномаи танзими содироти қувваи корӣ ҷиҳати муттаҳид намудани кӯшишҳои мақомоти давлатӣ ва сохторҳои алтернативӣ, ташкилоту бунёдҳои байналмилалӣ, ҷомеаи илмӣ ва воситаҳои ахбори омма дар ҳифзи меҳнати дохилӣ ва сармояи инсонӣ. Ҳадафҳои асосии чунин барнома бояд инҳо бошанд: муайян кардани принципҳо ва механизмҳои татбиқи сиёсати дарозмуддати миллии Тоҷикистон дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ; муҳофизати соҳаҳои ҳаётии илми ватанӣ; таъмини ташаккул ва рушди босамари сармояи инсонӣ; муҳайё намудани шароити мувофиқи ташкилию ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии меҳнат ва ҳаёти Тоҷикистон, иштироки самарабахши он дар тақсмоти байналҳалқии меҳнат. Барнома ҳамчунин бояд ба иҷрои чунин вазифаҳо, аз қабилӣ қоҳиши сатҳи бекорӣ, ҷалби асёр ва дигар даромадҳои моддию техникӣ ва маънавӣ аз муҳочирон ба кишвар, фароҳам овардани шароити зарурии зиндагӣ ба муҳочирони тоҷик, соҳиби касбу ихтисос равона карда шавад, ки барои инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо заруранд.

Бояд гуфт, ки татбиқи тадбирҳои дар боло зикргардида оид ба танзими муҳочирати меҳнатии хориҷӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои хоси муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Тоҷикистон сурат гирад. Дар баробари ин, бояд ба рушди сармояи инсонӣ дар раванди муҳочирати меҳнатӣ тавачҷух зоҳир карда шавад.

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти сотсиологии гузаронидашуда сифати нерӯӣи меҳнатӣ, дараҷаи ҳаракатнокӣ ва рақобатпазирии қувваи кории ватаниро метавон хеле паст арзёбӣ кард. Агар дар асоси манфиати тарафайн, мубодилаи баробари байналхалқии кадрҳо, аз ҷумла барандаи технологияи пешқадам дар соҳаи информатика, микроэлектроника, биотехнология, инчунин дар асоси фоидаи тарафайн сохтани онҳо имконнопазир бошад ва ғайра. Ҳангоми пешгӯии арзиши содироти қувваи кории Тоҷикистон бояд ба назар гирифта шавад, ки ин навъи содирот ҳамеша бо талафоти муайяни ҷуброннашавандаи кадрӣ, ки бо натурализатсияи коргарони муҳочир ва қабули шаҳрвандии дигар алоқаманд аст, ҳамроҳӣ мекунад. Аз ин лиҳоз, мушкили берун рафтани мутахассисони баландихтисос аз ҳама баҳсбарангез ба назар мерасад. Тибқи методологияи СММ, харочот ва фоидаи аз даст рафтани як мутахассиси дорои маълумоти оӣ ва дараҷаи илмӣ 300 ҳазор долларро ташкил медиҳад¹.

Дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки агар мутахассиси муҳочират дар дохили кишвар дархост пайдо накунад ва ба хориҷ рафта натавонад, ҳама зиён мебинанд. Пайравони ин нуқтаи назар, ки ба назар бебаҳс аст, далелҳои зеринро пешниҳод мекунанд: агар олим ё мутахассиси боистеъдод дар кишвари фақире бимонад, аксар вақт ўро бо коре, ки аз рӯйи ихтисосаш набуда, таҳдид мекунанд ва ё маҷбур мешаванд, ки пули изофа ба даст орад. Бо кори дигар кор карда, дар кори асосӣ бо камоли ғайрат кор карда наметавонад.

Омили баробари муҳимми рушди сармояи инсонӣ дар раванди муҳочирати меҳнатии шаҳрвандон метавонад дараҷаи омодагии таълимӣ ва касбии онҳо то сафар бошад. Кадрҳои соҳибихтисос метавонанд кори хубе пайдо кунанд, ки ба онҳо маҳорати касбии худро инкишоф медиҳанд. Онҳо инчунин аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифз карда шуда, аз хизмати тиббӣ истифода

¹ Хайдаров Р.Дж. Цифровизация общества как фактор воспроизводства человеческого капитала в период глобализации//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 3. С. 78-82.

мебаранд. Дастпарварон дар аксар мавридҳо то охир дасткор боқӣ мемонанд ва дар шароити душвор кор мекунанд.

Дар айни замон дар ҷумҳурӣ якчанд объектҳои калон асосан барои истеҳсоли нерӯӣ барқ сохта мешаванд. Роҳҳо низ сохта мешаванд, инфрасохтори иқтисоди бозорӣ инкишоф ёфта, ба таври васеъ ҷалби сармояи хориҷӣ пешбинӣ шудааст. Умуман, ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии дар Тоҷикистон анҷомёфта аз ҷониби аксари коршиносон баҳои баланд дода мешавад. Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар 5-6 соли наздик дар Тоҷикистон даҳҳо ҳазор ҷойҳои нави кори музднок ташкил карда шуда, савдо, хоҷагии қишлоқ, туризм, металлургияи ранга ва ғайра ба таври васеъ тараққӣ карда метавонанд. Азбаски анъана дар Тоҷикистон робитаҳои оилавӣ хеле мустаҳкам аст, на танҳо коҳиши сатҳи ҳаракати корӣ дар дохили кишвар дар назар аст, балки имконоти бозгашти оммавии муҳоҷирони корӣ аз кишварҳои хориҷӣ низ имконпазир аст. Аз ин рӯ, аҳаммияти ташаққули сифатҳои касбӣ ва таҳассусии муҳоҷирони меҳнатии имрӯза - коргарони имконпазири ояндаи Тоҷикистон дучанд меафзояд¹.

Эҷоди механизми танзими муҳоҷирати меҳнатӣ бояд хусусияти бисёрзинагии онро таъмин намояд. Дар сатҳи давлат стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда мешавад: вазифаҳо, мақсадҳо ва механизмҳои чунин сиёсат, мақом ва мавқеи муҳоҷирати меҳнатӣ дар онҳо. Дар сатҳи минтақаҳо бо назардошти махсусгардонӣ ва нерӯӣ илмию техникаи минтақаҳо механизмҳои мушаххаси ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии кадрҳои меҳнатӣ бо мақсади оптимизатсияи чараёни муҳоҷират таҳия карда мешаванд. Дар сатҳи касбӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи соҳавии таҳқиқоти илмию техникӣ механизмҳои ҳифзи манфиатҳои давлат ва манфиатҳои аҳли ҷамъияти ҷаҳон тартиб дода шуда, сохти муҳоҷират муайян карда мешавад. Дар сатҳи

¹ Хамидова С.Х. Оид ба масъалаи методологии таҳқиқи рақобатпазирии сармояи инсонӣ//Кишоварз. 2019. № 4. С. 219-221.

инфиродин механизми кафолати риояи тамоми доираи ҳукуку озодиҳои шаҳе, инчунин вазифаҳои шаҳрванд нисбат ба давлат ба мақсад мувофиқ аст.

Танзими раванди муҳочирати меҳнати хориҷӣ низ бе таъсиси низоми ҳамкориҳои байнидавлатӣ, ки маҷмӯи тадбирҳои дучониба ва бисёрҷонибаро фаро мегирад, имконнопазир аст. Пеш аз ҳама, зарур аст, ки бо назардошти талаботи байналмилалӣ ҳуҷҷатҳои меъёрие, ки дар доираи қонун дар бораи вуруд ва хуруҷ, қори доимӣ ва муваққати шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, аз ҷумла низоми махсуси андозбандӣ, қарздиҳӣ, тичоратро танзим мекунад, таҳия карда шаванд.

Фаъолияти асосии ин механизм, ба фикри мо, бояд дар се давра ба амал бароварда шавад.

Дар навбати аввал, вазифаҳои ба ҷаҳорҷӯбаи мутамаддин ворид намудани раванди стихиявии муҳочирати меҳнатӣ ҳамчун маркази марказӣ ҷудо карда шудаанд. Ба он муваффақ шудан лозим аст, ки муҳочират дар шаклҳои барои ҷамъият қобили қабул ба амал бароварда шавад (дар асоси шартнома рафтани муҷаққатӣ, итмоми муҳочирати ғайриқонунӣ ва ғайра). Дар ин марҳила тақмили қонунгузорӣ аҳаммияти қалон дорад. Эҷоди заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, ки равандҳои муҳочирати меҳнати хориҷиро танзим мекунад, таҳияи лоиҳаҳои қонун дар бораи вуруд ва хуруҷи шаҳрвандони Тоҷикистон бо мақсади меҳнат, ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони муҳочирро дар назар дорад; санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти мақомоти давлатӣ, сохторҳои тичоратӣ ва соҳибқорӣ, муассасаҳо ва намояндагиҳои кишвар дар хориҷи кишвар, ки бо шугли шаҳрвандони Тоҷикистон машғуланд. Меъёрҳои тасдиқ ва бақайдгирии шартномаҳои меҳнатӣ байни корфармои хориҷӣ ва корғари тоҷик низ бояд таҳия карда шаванд.

Маҳз дар ҳамин марҳала бояд ба мушкилоти касбомӯзӣ ва таълимии муҳочирон пеш аз рафтани онҳо тавачҷуҳи бештар дода шавад. Ба ин муносибат масоили васеъ истифода бурдани таълими ғоибона, таълими кушод ва инкишофи франчайзинг дар маориф ағамияти қалон доранд. Тадбирҳои дар боло зикршуда ба омода намудани кадрҳои ватанӣ мутобиқи талаботи бозори

чаҳонии меҳнат мусоидат мекунад. Қобили зикр аст, ки рақобатпазирии муҳочирони тоҷик дар бозори чаҳонии меҳнат ба рушди таҳсилоти ғайрирасмӣ дар кишвар низ бастагӣ дорад.

Марҳилаи дувум бо ба даст овардани парадигмаи нав дар шароити гузариши ҷомеа ба муносибатҳои муосири бозорӣ алоқаманд аст. Ин марҳала бояд ба рушди мутаносиби равобити муҳочирати Тоҷикистон бо кишварҳои пешрафтаи чаҳон дар заминаи баробарҳуқуқӣ ва шарикӣ мусоидат кунад.

Марҳилаи сеवуми ояндадор дар танзими муҳочирати меҳнатӣ аз замоне оғоз мешавад, ки Тоҷикистон мушкилоти ҷомеаи давраи гузаришро паси сар карда, ҷомеаи шаҳрвандӣ, иқтисоди бозаргонӣ, ки босамар фаъолият мекунад, ташаккул меёбад. Ин марҳала бояд барои ба Ватан баргардондани васеи муҳочирон, инчунин барои ҷалби мутахассисон ва олимони хориҷӣ барои кор ба марказҳои илмӣи Тоҷикистон имкониятҳои воқеӣ фароҳам оварад.

Маблағгузориҳои ин ҷорабиниҳо бунёди инфрасохтореро тақозо мекунад, ки маблағҳои давлатӣ барои татбиқи барнома, маблағҳои сарпарастӣ, кӯмакҳои байналмилалӣ, саъю кӯшиши муштаракӣ ҷомеаи илмӣ, давлат, созмонҳои байналмилалӣ, доираҳои тичоратӣ, ки бо тамоми маҷмуи масъалаҳои марбут ба муҳайё намудани шароити маданӣ барои бо кор таъмин намудани аҳоли дар ватан машғуланд.

Мо боварӣ дорем, ки механизми ташкилию иқтисодии пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки раванди муҳочирати меҳнатӣ дар ҳама сатҳҳо самаранок идора карда, аз рӯйи манфиатҳои миллии Тоҷикистон амал кунад. Аз ҷумла, оид ба рушди сармояи инсонӣ дар раванди ММБ мо метавонем механизми пешниҳодшударо истифода барем (ниг. ба расми 3).

Масъалаҳои муҳочирати меҳнати хориҷӣ низ боиси пайдоиши мафҳумҳои гуногуни танзими он дар вариантҳои гуногун гардиданд, ки инҳоянд.

Мафҳуми «танзими фаъол», ғояи асосии он имкони бунёдӣ ва ба мақсад мувофиқ будани даҳолати давлат, ворид намудани механизмҳои гуногун (ҳуқуқӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ ва ғ.), ки муҳочирати меҳнатиро суст ё ҳатто қатъ мекунад. Ин концепсия қабули як низоми томи санадҳо ва созишномаҳои

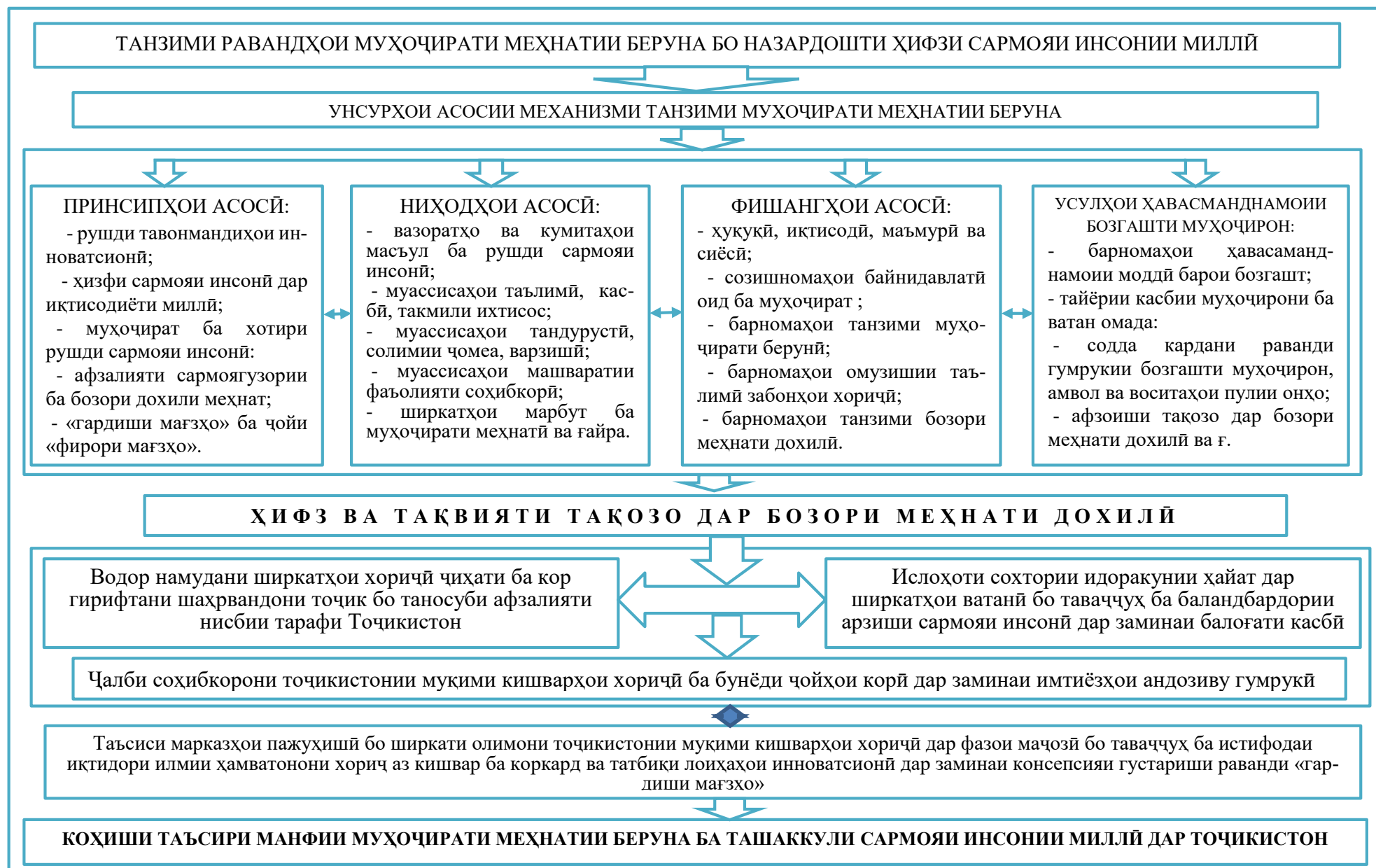
хуқуқии дохилию байналмилалӣ, пеш аз ҳама таҳияи барномаҳои бозгашти муҳочиронро дар назар дорад. Аксари тарафдорони ин ғоя дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҳастанд, ки аз ҳама бештар талафот дидаанд - дар Ҳиндустон, Бразилия, Филиппин ва ғайра.

Ҳамин тавр, ба андешаи муаллиф афзоиши арзиши сармояи инсонии захираҳои меҳнатӣ ҷалб ва нигоҳдории онҳоро дар корхонаҳои ватанӣ таъмин менамояд ва сабаби коҳиши раванди “фирори мағзҳо” мегардад. Хуллас, бояд гуфт, ки дар дидгоҳи институтсионалӣ давлат ва маҷмааи таълимӣ ду сохтори як муҳит мебошанд. Ин ду сохтор дар баробари сохторҳои дигар дар муҳити худ муваззафанд, ки сармояи инсониро мувофиқи талаботи рӯзафзуни ҷаҳони беруна ташаккул ва инкишоф диҳанд. Ин муҳит метавонад сохторҳои дигарро (ниҳодҳоро) низ ҷалб кунад, ки ин ё он шакл ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Бо назардошти он, ки рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳочирати меҳнатии берунии аҳоли, ба маълумот ва таҳассуси муҳочирони тоҷик низ алоқаманд аст, зарур аст, ки робитаи байни сиёсати давлатии муҳочират ва низоми муҳочирати меҳнатӣ муайян карда шавад, ки дар он нақш ва аҳамияти сиёсати давлатӣ дар самти коҳиши “фирори мағзҳо” дар шакли зерин ифода меёбад (расми 3.3.1).

Вазифаи давлат дар ин раванд ҳифз, танзим ва назорати равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мутобиқи манфиатҳои миллии кишвар мебошад. Маҳз давлат бояд тамоми захираҳои дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмиро ба хоҳири як ҳадаф ва як самт муттаҳид созад.

Мафҳуми «даҳолат накардан» ба он асос ёфтааст, ки назорат кардани равандҳои муҳочирати аҳоли ғайри қобили қабул аст, зеро чунин таъсир ҳуқуқу озодиҳои инсонро поймол мекунад. Табиист, ки чунин изҳороти савол бештар дар кишварҳои қабулқунанда: ИМА, Австралия ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо маъмул аст.

Мафҳуми «самтият ба дурнамо». Дар доираи он танзими муҳочирати меҳнатӣ имконпазир доништа мешавад, вале танҳо дар сатҳи боломилӣ ва тавре, ки манфиатҳои ҳамагон: ҳам кишваре, ки кадр мефиристад, ҳам кишваре, ки онҳоро қабул мекунад ва ҳам худ муҳочирон, ва умуман аҳли ҷомеаи ҷаҳон риоя карда шаванд.

Расми 3.3.1. Механизми коҳиши «фирори мағзҳо»

Аслан, ин як чузъи концепсияи низоми нави иқтисодии ҷаҳон аст, ки дар асоси ҷунин меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ сохта шудааст, ки мувозинати ҳуқуқҳоро - ҳам дар муносибатҳои байни кишварҳо ва ҷӣ дар муносибатҳои байни шахс ва ҷомеа таъмин мекунад. Ба фикри мо, ин мафҳум аз ҳама умедбахш аст.

Тавсеаи муҳочирати кории хориҷии аҳоли ва ҳамҷунин афзоиши аҳаммиати иҷтимоию иқтисодии ин равандҳо ҳукумати Тоҷикистонро водор сохт, ки дар самти танзими муносибатҳои муҳочират як қатор санадҳоро феврал ва шитобкорона қабул кунад. Соли 1999 «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муҳочирати аҳоли» қабул гардид. Аллакай дар соли 2001 ҳукумат «Дар бораи концепсияи муҳочирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа» қарор қабул кард. Минбаъд «Барномаи ҷорӣ намудани маҷмуи тадбирҳои амалинамоии сиёсати давлатӣ», ки аз ҳамин концепсия бармеояд, қабул карда шуд.

Концепсияи дар боло зикршуда, гарчанде ки муқаррароти асосии он кӯҳна шуда, ба воқеияти ҳаёти муосир мувофиқат намекунад, то ҳол эътибор дорад.

Ба ин, пеш аз ҳама, мувофиқат накардани он ба афзалиятҳои миллии ташаққул, инкишоф ва ҳифзи сармояи инсонӣ, сиёсати кадрҳо, инчунин номутобикат будани мазмуни он шаҳодат медиҳад. Аз ҷумла, дар бахши «Асосноккунии муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа» дар баробари ҷунин омилҳои муҳимми таъсири мусбати ММБ ба иқтисодиёти кишвар, аз қабилӣ паст кардани шиддати иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аъзои оилаи муҳочир, манфиатҳои дарёфти маблағҳои иловагии хориҷӣ ба бучети мамлакат даромади мубодилавӣ ва ғайра. Қайд карда мешавад, ки «Қор қардан ва таҳсил дар хориҷа, мусоидат ба болоравии таҳассуси муҳочирони меҳнатӣ, болоравии сатҳи таҳассусии қувваи кории умумии ҷумҳуриро таъмин менамояд». Илова бар ин, ҳарчанд дар мавриди қор дар хориҷи кишвар як қатор тадбирҳо пешниҳод шуда бошанд ҳам, мушкилоти омӯзиши муҳочирон ҳалношуда боқӣ мемонад. Зимнан, имрӯз аксари муҳочирони қорӣ дар Тоҷикистон наметавонанд дар корхонаҳои кишварҳои пазироӣ дар курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаранд. Муҳочирон дар хориҷа муддати тӯлонӣ дар сатҳи пасти таҳассус қор мекунад,

зеро маъмурияти корхонаҳои кишварҳои қабулқунанда ба омӯзиши онҳо таваҷҷуҳ надоранд ва вазифадор нестанд. Созишномаи байниидоравӣ, байнихукуматӣ дар соҳаи такмили ихтисоси муҳочирон вучуд надорад.

Чи хеле, ки маълум гардид, дар маҷмӯъ дар ҳуҷҷат, ки ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳочиронро ифода мекунад, аз андешидани тадбирҳои мушаххас дар ин самт зикр нашудааст. Дар натиҷа, то ҳол муҳочирони кории тоҷик аз ҳама гуна ҳимояти иҷтимоӣ аз ҷониби давлат маҳруманд. Пешравони муҳочир беш аз 18 сол аст, ки дар хориҷи кишвар бидуни суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа кор мекунанд. Бояд гуфт, ки ин ҳолат беш аз дигар омилҳо раванди хуруҷи мағзҳо аз Тоҷикистонро шадидтар мекунад.

Баҳши «Ҳадафҳои стратегӣ» ҳамчун ҷузъи муҳимтарини тамоми ҳуҷҷат ба рушд ва ҳифзи сармояи инсонии миллӣ дар шароити муҳочирати аҳоли низ дахл намекунад. Дар ҳуҷҷат механизми муҳочирати бозгашт, ҳавасмандгардонии муҳочирон ба фаъолияти сармоягузорӣ, кушодани тижорати худ дар ватани худ зикр нашудааст. Он ҳамчунин аз рушди соҳаи шуғли муҳочирони тоҷик дар дигар кишварҳои алтернативӣ, ба ҷуз Русия, ишора намекунад. Ин дар ҳолат, ки ҳукумати Федератсияи Русия сол ба сол квота барои нерӯи кории хориҷиро ба далели зиёд будани захираҳои корӣ дар бозори меҳнати дохилӣ танг мекунад.

Илова бар ин, дар ҳуҷҷат салоҳияти мақомоти давлатӣ оид ба танзими баъзе ҷанбаҳои муҳочирати меҳнатӣ мушаххас зикр нашудааст. Натиҷа ҳамин аст, ки иҷрои нақшаву ӯҳдадорихои бечуну чаро ба амал омад. То соли 2006 назорати татбиқи сиёсати муҳочирати давлатӣ ба зиммаи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли вогузор карда шуда буд, ки дар доираи он Раёсати муҳочирати аҳоли фаъолият мекард. Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи паҳлӯҳои муҳочирати меҳнати хориҷӣ ва дохилии аҳолиро ба таври оптималӣ танзим накардааст. Шумораи ҷиноятҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, қочоқи маводи муҳаддир ва ғайра зиёд шуд. Теъдоди ҷиноятҳои аз ҷониби муҳочирони корӣ содиршуда афзоиш ёфта, ҳуқуқвайронкуниҳои намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ ҷой доранд. Дар ҳамин ҳол, ҳеч кас барои омӯзиши бозори меҳнат дар

минтақаҳои гуногуни Русия, масъалаҳои омодагӣ ва бозомӯзии муҳоҷирони қорӣ, инчунин тадбирҳои ҳифзи иҷтимоии муҳоҷиронро таҳия намекунад, ки оқибатҳои манфӣ дорад ва имкон намедиҳад, ки бисёр муқаррароти аз концепсияи муҳоҷирати меҳнатӣ бароянда татбиқ шаванд. Лозим буд, ки масъалаҳои алоҳида байни мақомотҳои давлатии мухталифи танзимкунандаи муҳоҷирати меҳнатӣ тақсим карда шаванд.

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки «Концепсияи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа» дар асоси афзалияти даромадҳои молиявӣ аз хориҷи кишвар таҳия шуда, зарурати рушди сармояи инсониро дар соҳаи иқтисодиёти кишвар ба инобат намегирад. Ҳамаи ин талаб мекунад, ки концепсияи нави танзими ММБ мувофиқи тартиботи нави иқтисоди ҷаҳонӣ қабул карда шавад, ки дар асоси чунин меъёрҳои ҳуқуқию ахлоқӣ, ки мувозинати ҳуқуқҳоро таъмин мекунад - ҷӣ дар муносибатҳои байни мамлакатҳо ва ҷӣ дар муносибатҳои байни шахс ва ҷамъият.

Хулосаи боби 3

Қобили қайд аст, ки дар шароити муосир муваффақияти ташкилотҳо асосан аз рӯҳия, саъю кӯшиш, ҳавасмандӣ ва ҳисси қаноатмандии захираҳои инсонии онҳо муайян карда мешавад ва самаранокӣ ва натиҷабахшии ташкилотҳо бевосита аз самаранокӣ ва натиҷабахшии қувваи қорӣ онҳо вобаста аст. Дар арсаи рақобат муваффақият аз созмоне меояд, ки барои қонъ гардонидани эҳтиёҷоти муштариёнаш дурнамои дарозмуддат ва стратегӣ дорад ва ба ин мақсад аз тамоми захираву имкониятҳои дар ихтиёраш буда истифода мебарад. Дар натиҷаи санҷиши фарзияҳои пешниҳодшуда маълум гардид, ки ҷузъи неқӯаҳволии қасбӣ таъсири таъсиси арзиши стратегии сармояи инсониро ба ҳосилнокии нерӯӣ инсонӣ ба 12, 0% зиёд мекунад. Бояд гуфт, ки омилҳои зиёде метавонанд ба маҳсулнокии нерӯӣ инсонӣ таъсир расонанд. Аз тарафи дигар, дар асоси он, ки қорандони ташкилотҳои таҳқиқшуда аз хароҷоти зиёди ҳаррӯза барои қонъ қардани ниёзҳои худ нигаронанд, неқӯаҳволии қасбӣ метавонад ба омили мусоидаткунанда барои орзуҳои шахсии қоранд табдил ёбад ва ўро водор кунад, ки тамоми қувваҳои худро дар фаъолияти худ барои ҷустуҷӯи ҳаёти

беҳтар фаъол созад, ва ин дар навбати худ ба ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Нақши миёнаи неқӯаҳволии касбӣ дар чузъҳои зерини он ифода меёбад: робитаҳои мусбии ташкилӣ, худдарккунии касбӣ, мустақилият ё мухторияти кормандон, мақсаднокии касбӣ, бартарӣ дар муҳити зист ва пешравӣ дар мансаб.

Таҳлил нишон дод, ки вазъи маориф дар ҷаҳони муосир мураккаб ва зиддиятнок аст. Имрӯз хидматрасонии таълимӣ, махсусан хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии ҳам дастраси умум гардида, ҳам гуногунҷабҳа мегардад. Хизматрасонии таълимӣ новобаста аз сарҳади давлатӣ, забон ва дигар монеаҳо рушд мекунад, ки ин муҳимтарин омили рушди босуръати тамоми инсоният дар саросари ҷаҳон мебошад. Рушди технологияҳои коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки ҳар як шахс, новобаста аз наҷод, миллат ва аломати ҳудудӣ, дар вақти лозима маълумоти заруриро ба даст орад. Ба ин муносибат шаклҳои нави таълим ба вуҷуд меоянд, рақобат дар бозори хизматрасонии таълимӣ шиддат мегирад, сифати таълим беҳтар мегардад, усулҳои таълим такмил меёбанд ва ғайра.

Аз дидгоҳи институтсионалӣ давлат ва маҷмааи таълимӣ ду сохтори як муҳит мебошанд. Ин ду сохтор дар баробари сохторҳои дигар дар муҳити худ даъват шудаанд, ки сармояи инсониро мувофиқи талаботи рӯзафзуни ҷаҳони беруна ташаккул ва инкишоф диҳанд. Ин муҳит метавонад сохторҳои дигарро низ (институтҳо, расмӣ ва ғайрирасмӣ) ҷалб кунад, ки ин ё он шакл ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Вале мо исботи онро медонем, ки дар ин шароит низоми таҳсилоти олии ҳамчун нерӯӣ асосии пешбаранда, ҳамчун муассисаи асосие баромад мекунад, ки маҳсули ниҳоии тамоми низомро бо табиноти ниҳоии он - бозори меҳнат мепайвандад. Вазифаи давлат дар ин раванд аз вазифаҳои классикии он иборат аст, яъне: ҳифз, танзим ва назорати равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мутобиқи манфиатҳои миллии кишвар. Маҳз давлат бояд тамоми захираҳои дорои хусусияти расмӣ ва ғайрирасмӣ ба хоҳири як ҳадаф ва як самтро муттаҳид созад.

Тоҷикистон айни ҳол ва дар ояндаи наздик наметавонад шаҳрвандони худро бо шуғли маҳсулноқ таъмин кунад. Рушди сусти муносибатҳои бозорӣ, дастнорасӣ ва ғайриимкон будани коркарди захираҳои табиӣ дар натиҷаи рушди сусти иқтисодии илмию техникӣ ва энергетикӣ кишвар, инчунин мавҷуд набудани робитаҳои васеи нақлиётӣ ба рушди соҳибқорӣ хурду миёна монеа эҷод мекунанд, маҳдуд кардани ҷалби сармояи хориҷӣ, ки дар ниҳоят имкон намедихад, ки ҷойҳои нави корӣ кушода шаванд.

Эҷоди механизми танзими муҳоҷирати меҳнатӣ бояд хусусияти бисёрзинагии онро таъмин намояд. Дар сатҳи давлат стратегияи рушди иқтисодӣ муайян карда мешавад: вазифаҳо, мақсадҳо ва механизмҳои чунин сиёсат, мақом ва мавқеи муҳоҷирати меҳнатӣ дар онҳо. Дар сатҳи минтақаҳо бо назардошти маҳсусгардонӣ ва нерӯӣ илмию техникӣ минтақаҳо механизмҳои мушаххаси ҳавасмандгардонӣ иқтисодӣ ва ҳифзи иқтисодӣ ҳуқуқии кадрҳои меҳнатӣ бо мақсади оптимизатсияи ҷараёни муҳоҷират таҳия карда мешаванд. Дар сатҳи касбӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳқиқоти илмию техникӣ механизмҳои ҳифзи манфиатҳои давлат ва манфиатҳои аҳли ҷамъияти ҷаҳон тартиб дода шуда, сохти муҳоҷират муайян карда мешавад. Дар сатҳи инфиродӣ механизми кафолати риояи тамоми доираи ҳуқуқу озодиҳои шахс, инчунин вазифаҳои шаҳрванд нисбат ба давлат ба мақсад мувофиқ аст.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Марҳилаи нави рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бештар бо рушд ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ алоқаманд аст. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди сармояи инсонӣ омили асосии рушди устувор доништа шудааст, ки самаранокии он бояд самаранокӣ ва сари вақт ноил гардидан ба татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намояд. Дар шароити муносири рушди иқтисодӣ дарк намудани нақши асосии сармояи инсонӣ муҳим аст, зеро имкониятҳои ба кор андохтани тамоми захираҳо бепоён нестанд [5-М; 7-М].

2. Мувофиқи равиши мактаби институтсионалӣ идоракунии сармояи инсонӣ дар низоми мушаххаси институтҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Дар ин ҷо, низоми идоракунӣ ба маънои васеъ – ҷун маҷмуи сохторҳои зерин: мақомоти идоракунӣ; робитаҳои байни мақомот робитаи байни мақомотҳо ва объектҳои идоракунӣ; робитаи байни мақомотҳои идоракунии минтақавӣ мазкур ва мақомотҳои идоракунии дигар минтақаҳо; робитаи байни мақомотҳои идоракунӣ ва ташкилотҳои хориҷӣ ва амсоли он фаҳмида мешавад. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки дониш ва малакаи касбӣ, таҳассуси кормандон омили аслии ташаккули ҷузъи сифатии сармояи инсонӣ буда, маҳз низоми таҳсилоти касбӣ ва таълими бояд дар ҷанбаи институтсионалии ташаккули сифатҳои инноватсионии сармояи инсонӣ ба механизми амалӣ табдил ёбад [2-М; 5-М; 8-М.]

3. Вазифаи муҳимтарини эҷоди механизми самараноки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ҳамроҳангсозии кӯшишҳои низоми давлатии маориф ва низоми таълими корпоративӣ чиҳати расидан ба меъёрҳои иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад. Муносибати анъанавӣ ба таълими умумӣ ва истеҳсоли, ки дар доираи муассисаҳои таълимии расмӣ сурат мегирад, ба талаботи шароити муосир пурра ҷавобгӯ нест. Сармоягузори мутавозин ба сармояи инсонӣ илова бар сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, хароҷоти тандурустӣ, аз ҷумла хароҷот барои пешгирии бемориҳо, нигоҳубини тиббӣ ва ғизо ва хароҷоти ҳаракатро дар бар

мегирад, ки ҳар яке аз зовияи худ ба тавонмандии инноватсионии ҳомилини сармояи инсонӣ таъсиргузор мебошанд [1-М; 2-М; 8-М; 10-М].

4. Дар тадқиқотҳои илмӣ ба ҷанбаҳои институтсионалӣ, махсусан механизмҳои ҳамкориҳои муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсонӣ дар шароити табилии муносибатҳои иқтисодӣ ва шаклҳои идоракунии нисбатан кам тавачҷуҳ дода мешавад. Мактаби неоинститутсионалӣ чунин имконият дорад, ки механизми динамикаи институтсионалӣ ва бунёди сохторҳои назариявии таъсири мутақобилаи муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсониро шарҳ диҳад. Аз ин лиҳоз, назарияи институтсионалӣ барои мақсадҳои тадқиқот сермаҳсул ба назар мерасад, ки имкон медиҳад ҳадафҳои ниҳои механизми бозтавлид ва инкишофи сармояи инсонӣ ба ҳадафҳои старетегии рушди иқтисодиёти миллӣ мутобиқ карда шавад [5-М; 2-М].

6. Дар мактаби институтсионалӣ ҳолатҳои мухталифи бархурди ниҳодҳо баррасӣ мешавад, ки яке аз муҳимтарини онҳо назарияи “домҳои ниҳодӣ” аст. Он, маъмулан, ба ҳолате гуфта мешавад, ки дар асари аз таъиноти худ хориҷ шудани баъзе ниҳодҳо инкишофи равандҳои муайян ба сустӣ пеш меравад ва ё аслан ҳолати сукутро ба миён меорад. Вобаста ба муҳити ниҳодии бозтавлид ва инкишофи сармояи инсонӣ низ ҳолатҳои мухталифи “доми ниҳодӣ” пеш меояд, ки оқибатҳои он ба гурези сармояи инсонӣ дар шакли густариши раванди “фирори мағзҳо” дар миқёси махсусан бузург оварда расониданаш мумкин мебошад. [1-М; 2-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

7. Низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон аз тамоюлҳои ҷаҳонии рушди таҳсилоти олий хеле ақиб мондааст. Ва маҳз ҳамин аст, ки ба ҷилавгирӣ аз рушди сармояи инсонӣ дар кишвар таъсири хоса дорад. Бар асоси ин, дар баробари ҳалли мушкилоти дохилӣ, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва байналхалқӣ гардонидани таҳсилоти олий ҷиҳати ҳамгирии донишгоҳҳои Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ тавассути ҳалли масъалаҳои баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ муҳим аст.

8. Дар соҳаи такмил додани сиёсат ва идоракунии таҳсилоти олий зарур аст бо иштироки доираи васеи мутахассисон, ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ, намояндагони мактабҳои олий ва аҳли ҷомеа ва бо назардошти тамоюли ҷаҳонии рушди таҳсилоти олий стратегияи давлатии рушди таҳсилоти олий таҳия шавад, ки бо ба назар гирифтани тағйиротҳои ниҳодӣ такмили қонунгузори амалкунанда ва қабули санадҳои меъёрию барномаҳои иловагӣ, мутобикгардонии онҳо ба стандартҳои байналмилалиро бо мақсади фароҳам овардани заминаи устувори ҳуқуқӣ, ки барои рушди минбаъдаи низом ҷиҳати рушди тавонмандии инноватсионии фориғуттаҳсилӣ мусоидат намояд.

9. Як далели густариши раванди “фирори мағзҳо” идоракунии ғайрисамараноки сармояи инсонӣ дар корхонаҳои ватанӣ, ба ибораи дигар сатҳи пойни муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар бозори дохилии меҳнат ба шумор меравад. Вобаста ба ин дар диссертатсия амсилаи таъмини рақобатпазирии кормандони ширкатҳои ватанӣ бо тавачҷуҳ ба таҳлили институционалии омилҳои муассир ба шаклигирии тавонмандии инноватсионии ҳомилини сармояи инсонӣ анҷом дода шуд. Натиҷаҳои амсилаи мазкур ба зарурати тағйиротҳои сохторӣ, рафторӣ ва бунёдии низоми бозтавлид ва инкишофи сармояи инсонии кормандони ширкатҳои ватанӣ далолат мекунад.

10. Омилҳои муҳими арзишфариши сармояи инсонӣ тавонмандии инноватсионии он ба ҳисоб меравад. Амсилаи санҷиши омилҳои мухталиф ба арзиши сармояи инсонӣ нишон медиҳад, ки омилҳои чун тавоноии тимсозӣ, малақаҳои марбут ба пешбурди корҳои тадқиқотӣ, рушди касбӣ ва хидматӣ таъсири бештар ба инкишофи сармояи зеҳнии кормандон доранд. Истифодаи натоиҷи амсилаи мазкур ба корхонаҳои ватанӣ имкон медиҳад, ки тавассути боло бурдани сатҳи арзишфариши ҳомилини сармояи инсонии ширкат монеъи падидаи “фирори мағзҳо” гарданд ва ҷиҳати ҷалби нерӯҳои баландихтисос ангежаҳои мувофиқ пешниҳод намоянд.

11. Яке аз мушкилоти асосии рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи пойни талабот дар бозори меҳнати дохилӣ мебошад, ки ҳамоҳангии низоми таҳсилоти олиро бо корхонаҳои ватанӣ дар самти омода

намудани кадрҳои соҳибтахассус тақозо менамояд. Таъмини самаранокии механизми ҳамоҳанг намудани низоми таҳсилот ва бозори меҳнат аз як тараф баланд бардоштани сифати таҳсилро ва аз тарафи дигар тақмили низоми идоракунии захираҳои инсониро дар корхонаҳои ватанӣ тақозо мекунад. Дар ин замина ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мусоидат ба раванди ҷаҳонишавии таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ мебошад.

12. Дар самти сиёсат ва идоракунии муҳочирати меҳнати берунии аҳоли зарур аст, ки бо иштироки доираи васеи мутахассисон, ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ концепсияи давлатии танзими муҳочирати меҳнати хориҷиро бо дарназардошти рушди сармояи инсонии муҳочирон, нигоҳ доштани нерӯи зехнии кишвар таҳия гардад, курсҳои тақмили ихтисос, тақмили ихтисоси муҳочирон то сафар ташкил гардида таъминоти иттилоотии равандҳои муҳочират, баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии муҳочирони меҳнатӣ тавассути омӯзиш, нашри буклетҳо ва варақаҳои иттилоотӣ, дастгирии тадқиқоти илмӣ ва нашрияҳо оид ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ таъмин карда шавад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Абдуллозаде Н.Р. Источники и направления инвестиций в развитие человеческого капитала в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. № 2. С. 141-147.
2. Абдулло-заде Н.Р. Формирование инновационной экономики для активизации человеческого капитала в Республике Таджикистан//Экономика Таджикистана. 2018. № 1. С. 13-20.
3. Акрамова З.Б. Анализ формирования и использования человеческого капитала в контексте устойчивого развития экономики Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 10-1. С. 182-189.
4. Акрамова З.Б., Саидова Ф.А. Анализ состояния человеческого капитала и его влияние на инновационную активность промышленного предприятия//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2021. Т. 58. № 3. С. 110-118.
5. Бабаджанов Р.М. Институциональные основы формирования и функционирования человеческого капитала Республики Таджикистан// Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2020. - С.39-46.
6. Бабаджанов Р.М. Укрепление институциональной системы рынка труда Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. 2021. №2. - С.138-144.
7. Бабаджанов Р.М., Гулямова Г.Х. Факторы повышения уровня человеческого капитала в Республике Таджикистан//Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2020. - № 2. - С.31-35.
8. Бабаджанов, Р.М. Воздействие демографических процессов на формирование человеческого капитала// Р.М. Бабаджанов /Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2021. - № 3. - С 27-34.

9. Бабаджанов, Р.М. Человеческий капитал и инновационные подходы к измерению его использования/Р.М. Бабаджанов//Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2019. - № 4. - С. 36-43.
10. Бабина С.И., Садовникова И.Ю. Анализ человеческого капитала региона // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки. 2018. № 3. - С.69-74.
11. Бежовец А.А., Акимочкина Т.А. Комплексная диагностика состояния человеческого капитала организации // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №2 (2017) <http://naukovedenie.ru>
12. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: пер. с англ; сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. М.: ГУ ВШЭ, 2003.
13. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал // США: экономика, политика, идеология. 1993. № 11.
14. Большой толковый словарь русского языка / Кузнецов С.А. (ред.). - СПб.: Норинт, 2000. - 397 с.
15. Борисенко М.В. Рынок рабочей силы как результат взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда // Вестник Института экономических исследований. - 2017, № 4 (8). - 34 с.
16. Борщёва Н.Л. Механизм управления человеческим капиталом сотрудников инновационной организации // Международный научный журнал «Инновационная наука». - №1/2016. - С. 33-37.
17. Валентина В.Х., Владимир А.Ш., Светлана В.Ш. Комплексный подход к повышению эффективности использования человеческого капитала в регионе // Вестник КемГУ. Серия: Политические, социологические и экономические науки. 2018. № 2. - С.152-156
18. Владимирова М.П., Становление теории человеческого капитала в рыночной экономике: монография / М.П. Владимирова, А.И. Козлов. - Москва: Руссайдс, 2020. - 94 с.

19. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби XVI. - Душанбе: Ирфон, 2021. - 450 с.
20. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. - Душанбе: Ирфон, 2017. - 158 с.
21. Ғаниев Т.Б. Повышение эффективности управления формированием устойчивого человеческого развития и создание профессиональных рабочих мест// Вестник ТНУ. Серия: социально-экономических и общественных наук. 2017. №2/5-1. - С.30-35.
22. Ғаниев Т.Б. Хоҷаалиев Ф.А. Асосҳои назариявӣ-методиҳои идоракунии фарҳанги созандагӣ дар менеҷменти муосири касбӣ // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №8. - Душанбе, 2020. - С.190-193.
23. Ғаниев Т.Б., Искандаров О.А., Эсанов А.Д. Ҳавасмандгардонии кормандон ва таъсири он ба системаҳои идоракунандаи захираҳои меҳнатӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2020. № 10-1. - С.105-111.
24. Ғаниев Т.Б., Мачнунова М., Хоҷаалиев Ф.А. Фарҳанги иқтисодӣ ва арзишҳои он дар менеҷменти муосири касбӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2020. № S4-1. - С.29-33.
25. Гогитидзе М.В. Интеллектуализация воспроизводства человеческого капитала/Дисс... канд. экон. наук. - Ростов-на-Дону, 2011. - 178 с.
26. Грузков И.В. Общественное воспроизводство человеческого капитала в парадигме инновационного развития: теория и методология исследования//Дисс. на соиск. уч. степ. д-р. э.н. - Ставрополь, 2019. - С. 35.
27. Гулямова Г.Х. Механизм формирования государственных инвестиций в человеческий капитал//Экономика Таджикистана. 2018. № 2. С. 26-33.
28. Гурезов С.И. Влияние среднего образования на развитие человеческого капитала в современных условиях// Вестник педагогического университета. - Душанбе: Издание Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. – 2013. - № 4 (53). – С.337-342.
29. Гурезов С.И. Человеческий капитал как показатель уровня общественного развития// Вестник Таджикского национального университета (научный

журнал). Серия экономических наук. - Душанбе: «Сино». - 2010. - №6 (62), (Часть II). - С.76-79.

30. Гурезов С.И., Саидова М.Х. Анализ и оценка современного состояния среднего образования в развитии человеческого капитала Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020.- № 2. - С.105-112.

31. Давлатзода А.Б. Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Идоракунии давлатӣ. 2020. № 4-1 (48). С. 142-150.

32. Давлатов С.Н. Теория человеческого капитала: формирование и ее развитие в условиях глобализационной экономики//Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2019. № 1 (45). С. 65-71.

33. Даниленко Н.Н. Человек и его потребности: учеб. пособие / Н.Н. Даниленко. - Иркутск: Изд-во БГУ, 2019. - 179 с.

34. Даниленко Н.Н., Долгополова И.С. Человеческий капитал и неравенство доходов в России// Социально-экономическое развитие и образование. - 2011г. - С.216-221.

35. Джабборов А., Ходиев Д.А., Султонова М., Кабиров Ш.О. Некоторые институциональные основы развития человеческого капитала в современных условиях// Вестник ТНУ. Серия: социально-экономических и общественных наук. – 2014. - №2/5 (141). - С.59-64.

36. Джабборов А.Дж., Марупова Н.Ш. Продуктивная занятость как фактор социальной защищенности населения//Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2019. - № 5 (68). – С. 45-55.

37. Дустбоев Ш., Султонов З.С. Самтҳои асосии шуғли аҳоли ва рушди иқтисоди миллӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2021. - № 3 (37). - С. 207-208.

38. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. - СПб.: УЭФ, 1994.

39. Зиеӣ Х.М. Нақши сарчашма ва унсурҳои асосии сармояи иҷтимоӣ дар рушди нуруи инсонӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон//

Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 21-27.

40. Заборовская О.В. Условия формирования, развития и восстановления человеческого капитала в регионах России: современные тенденции // Мир экономики и права. 2013, № 1-2. - С.4-12.

41. Заборовская О.В., Шарафанова Е.Е., Плотникова Е.В. Комплексная оценка условий формирования и развития человеческого капитала в регионах Российской Федерации//Terra Humana. - №2. 2014г. - С.8.

42. Ильина Н. Е. Научные подходы к понятию человеческого капитала // Вестник Экономист. 2011. № 2 (электронный научный журнал). - С.36-42.

43. Ирина К.С. Исследование эффективности использования человеческого капитала/ Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 55 (3/2018). 2018. - С.170-181.

44. Искандаров Х., Давлатов С.Н. Роль человеческого капитала в развитии современной экономики//В сборнике: Экономическая безопасность национальной экономики: возможности развития и вопросы цифровой экономики. Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 263-272.

45. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Человеческий капитал и его роль в развитии современной экономикой// В сборнике: Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 156-163.

46. Кабилов Д.Б. Развитие человеческого капитала как основа долгосрочного обеспечения экономической безопасности//Таджикистан и современный мир. 2019. № 4 (67). С. 62-69.

47. Капелюшников Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России / Препринт WP3/2012/06. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. - 76 с.

48. Каргин Н. Н., Диденко В. Д., Сигида Е. А. Системный подход к разработке жизнеспасающей концепции здоровья / Сервис plus. 2008. №4. -С.31-35.

49.Каримов М.И. Теоретико-методологические основы исследования здоровья нации как социально-экономическая категория// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -№7, 2017. - С.162.

50.Каримов М.И., Кодиров Ш.Ш. Использование индексного метода в анализе состояния капитала здоровья (в условиях Республики Таджикистан) // Финансово-экономический вестник. - 2021. №2 (26). - С.102-112.

51.Катайцева Е. А. Сущность понятия «Человеческий потенциал» // Вестник Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации. 2009. № 6. - С.30-35.

52.Кекконен А.Л. Человеческий капитал региона: формирование и развитие в современных условиях. Специальность 08.00.05. - Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика). - Санкт-Петербург. 2013. - 22 с.

53.Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик. - Вопросы экономики. 1976, № 11.

54.Кирченко К.Г. Становление государственно-частного партнерства: общемировой опыт // Вестник экономической интеграции. 2013. № 5-6 (62-63). - С.64-70.

55.Кирьянов Д. А., Сухарева Т. Н. Методы оценки человеческого капитала: анализ объективности и достаточности исходных данных // Теория и практика общественного развития. - 2011. № 3. - С.337-340.

56.Кодирзода Д., Шамсов И. Методологические подходы к вопросам взаимодействия рынка труда и подготовки кадров в условиях цифровизации экономики/Современные проблемы экономики и менеджмента/ Материалы международной научно-практической конференции. - Воронеж, 2021. - С.116-125.

57.Кодирзода Д.Б., Умаров Н.Н. Приоритетные направления обеспечения продуктивной занятости в экономике Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир. 2019. № 2 (65). С. 12-25.

58.Кодиров Ш.Ш. Экономические вопросы обеспечение доступа к образованию путем организация транспортировки учащихся в Республики Таджикистан// Экономика и менеджмент инновационных технологий. - 2017. - №6 (69). - 22 с.

59.Кокуйцева Т.В., Шиманский А.А. Теоретические основы формирования и развития человеческого капитала в российской и зарубежной литературе//Вопросы инновационной экономики. - 2020. Т. 10. № 1. - С.233-248.

60.Комилов С.Д., Маликова Р.Э. К вопросу о методических основах конкурентоспособности работников промышленных предприятий в условиях инновационного развития//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных науках. – 2020. - № 4. - С.126-131.

61.Комилов С.Дж. Необходимость и задачи регулирования регионального рынка труда в условиях инновационного развития // Казанская наука. 2017. - 60 с.

62.Комилов С.Ч. Рушди нерӯи инноватсионӣ дар шароити саноатикунонӣ// Тоҷикистон: иқтисод ва идора. - Душанбе, 2020. - С.29-34.

63.Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала: учебное пособие. - Новосибирск: СибУПК, 2000. - 85 с.

64.Корицкий А.В. Человеческий капитал как фактор экономического роста регионов России: монография / науч. ред. Т. В. Григорова; Сибирский университет потребительской кооперации. - Новосибирск, 2010. - 29 с.

65. Косимова Ш.А. К методологии оценки эффективности использования человеческого капитала//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2018. № 3 (76). - С. 82-90.

66.Кочева Е.В., Тупикина Е.Н. К вопросу об оценке уровня развития человеческого потенциала // Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета. - 2010. - № 1. - С.59-75.

67. Кошонова М.Р. Инновация и человеческий капитал: принципы и подходы управления трудовыми ресурсами.//Журнал Экономика Таджикистана. - 2020. - №1.- С.165-168.

68. Кошонова М.Р. Хоркашов И.С., Кошов П.С. Детерминанты межстрановой трудовой миграции в современных условиях на примере Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета. – 2020. – № 1 (21). – С. 27-32.

69. Курбонов А.Ш., Ахмадова Х.Н. Образование - категория национальных и мировых приоритетов//Таджикистан и современный мир. 2018. № 1 (60). С. 216-228.

70. Қодиров Ш.Ш., Орипов А.С. Масъалаҳои ташаккули сармояи инсонӣ дар синни барвақтии кӯдакон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 4. С. 47-51.

71. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», 22.07.2013, № 1004.

72. Курбонов А.Ҷ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 10-1. С. 89-94.

73. Курбонов А.Ҷ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ// Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2019. №10-1. - С.89-94.

74. Латышев И.О. Влияние инвестиций в культуру на формирование национального человеческого капитала Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Выпуск 2, март – апрель 2014 Опубликовать статью в журнале - <http://publ.naukovedenie.ru>.

75. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маҷмуаи оморӣ: Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, АОНПҚТ, 2021. - 225 с.

76. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф.Энгельс.-2-изд. - М.: Госполитиздат, 1961 - Т.24. - 428 с.

77. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. Т.1. Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1993. - 272 с.

78. Мау, В.А. Человеческий капитал: вызовы для России / В.А. Мау. - М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. - 32 с.

79. Маҷмуаи оморӣ. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - 42 с.

80. Машокиров Ҷ.Н. Ташаккули тафаккури иқтисодӣ ва сармоия инсонӣ ҳамчун омили баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 4-1 (38). С. 55-60.

81. Митақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АОНПҚТ, 2021. - 178 с.

82. Моисеев Р. С.. К вопросу о теориях «человеческого» и «природного» капиталов. (<http://www.terrakamchatka.org/publications/article1.htm>).

83. Муқимова Н.Р. Инновационное развитие человеческого потенциала в условиях цифровой экономики//Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2021. № 4 (56). С. 75-84.

84. Муқимов Ф.М., Юсупов У.С. Сармоия инсонӣ: рушд ва мавқеи он дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2019. № 1-3 (65). С. 274-276.

85. Назар М.А. Таъмини рушди неруи инсонӣ ва сармоия инсонӣ ҳамчун ҳадафи татбиқгардонии адолати иҷтимоӣ//Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2022. № 1. С. 40-44.

86. Назаров А.А., Набиева Х.Н. Инновационная деятельность как важная особенность эффективности использования человеческого капитала в экономике региона//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2022. № 2 (77). С. 35-48.

87. Назаров А.А., Набиева Х.Н. Оиди хусусиятҳои истифодаи сармоия инсонӣ дар иқтисодиёти минтақа//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиноси ва иқтисоди. 2021. Т. 59. № 4. С. 112-117.

88. Насуллоҷанова Ш.А. Оценка эффективности использования человеческого капитала в экономике региона//Экономика Таджикистана. 2020. № 4-2. С. 199-209.

89. Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Оф. сайт. [эл. ресурс.] <http://www.mmk.tj>.

90. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа// Вопросы экономики. - 1997. - №3. – С.7.

91. Нурмахмадов, М. Н. Рыночная экономика: проблемы организации труда/ М. Нурмахмадов; Науч. ред. Н.А. Иванов, Ю.Г. Одегов; ТГУ им. В.И. Ленина. - Душанбе: Дониш, 1991. - 140.

92. Облокулов В.М. Хусусиятҳои рушд ва танзими хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илми иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.05 - Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (Иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо – соҳаи хизматрасонӣ). - Душанбе, 2019. - 118 с.

93. Одинаев А.И., Бехбудов Ф.Ч. Масъалаҳои асосии ҷалби ҷавонон ба фаъолияти соҳибкорӣ: вазъ ва роҳҳои ҳалли он//Кишоварз. 2019. № 4. С. 191-195.

94. Одинаев А.М. Тенденции развития высшего профессионального образования в Республике Таджикистан и проблемы воспроизводства человеческого капитала/В сборнике: Экономическая безопасность национальной экономики: возможности развития и вопросы цифровой экономики. Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 374-382.

95. Одиназода К.С. Омилҳои асосии коҳиши раванди муҳоҷирати меҳнатӣ аз тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - № 2 (36). - С.126-133.

96. Одиназода К.С. Омилҳои асосии коҳиши раванди муҳоҷирати меҳнатӣ аз тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - № 2 (36). - С.126-133.

97. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». - Душанбе, 23.12.2022. [<http://prezident.tj/node/29823>].

98. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018.

99. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МОҶТ, аз 26.01.2021. суроғаи электронӣ: <https://soi.tj/>.
100. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017. - 34 с.
101. Петти В. Экономические и статистические работы. Т. I и II. Пер. с англ. - М. Соцэкгиз, 1940. - С.82.
102. Программа развития ООН «Новые аспекты процесса развития человека». - М., 1994.
103. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал и интеллектуальные активы компании // Экономика и управление. 2006. № 1.
104. Протопопова, Н.И. Теоретико-методологические предпосылки разработки концепции механизма согласования общественных интересов // Вестник ТГУ, выпуск 6(62), 2008. - С.129-138.
105. Раджабов, Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики: монография [Текст] / Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 196 с.
106. Рахмонов Б. Государственное управление формированием человеческого капитала // Экономика Таджикистана. 2022. № 1. С. 136-140.
107. Рашидова Д.Д. Особенности неценовой детерминанты рынка образовательных услуг // Экономика Таджикистана. 2019. № 2. С. 164-168.
108. Розмаинский И. Почему капитал здоровья накапливается в развитых странах и «проедается» в постсоветской России? (опыт посткейнсианского анализа) / Журнал «Вопросы экономики». 2011, №10. - С.113-131.
109. Романтеев П.В. Аналитический обзор методик оценки человеческого капитала // Экономика, предпринимательство и право. 2011. - С.25-37.
110. Садикова Ш. Сармояи инсонӣ ва тақрористехсолии он: таҳаввул ва самти рушд // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 10-2. С.113-118.

111. Садилова Ш.К. Роль человеческого капитала в реализации ускоренной индустриализации//В сборнике: Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 352-355.

112. Саидмуродзода Л.Х., Хамидова С.Х. К вопросу о роли компетентности и компетенций в формировании человеческого капитала//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2022. Т. 61. № 2. С. 160-166.

113. Саидов А.С. Человеческий капитал и структуризация новых общественных отношений в Таджикистане: социально-философские аспекты//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 1. С. 32-39.

114. Саидов А.С., Назар М.А. Образование - важный фактор повышения значимости человеческого капитала для развития общества//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 3. С. 8-13.

115. Саидов А.С., Назар М.А. Природные ресурсы - определяющий фактор существования и развития человеческого капитала//Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. 2023. № 3. С. 11-16.

116. Саидов, А.С. Человеческий капитал и структуризация новых общественных отношений в Таджикистане: социально-философские аспекты/ А.С. Саидов //Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. - 2021. - № 1. - С. 32-39.

117. Саидова М.Х., Джураева Ш.А. Анализ современного состояния и развития системы управления общеобразовательных учреждений в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 10-2. С. 221-233.

118. Саидова М.Х., Ойматов Б.Ш., Гурезов С.И. Анализ и оценка современного состояния среднего образования в развитии человеческого капитала Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 2. С. 105-112.

119. Саидова Ҳ.М. Сармояи инсонӣ ва маблағгузорӣ ба он ҳамчун омилҳои некуаҳволӣ дар ҷомеа [Матн] / Ҳ.М. Саидова, Р.М. Мирбобоев // Иқтисодиёти Тоҷикистон (мачалаи илмӣ Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҶТ. - Душанбе, 2019, №2. - С.147-150.

120. Сафаров А.Х. Роль социально-инфраструктурного потенциала в обеспечении сбалансированного развития регионов Республики Таджикистан//Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. №3 (51) 2017. - С.49-58. Суроғаи электронӣ: <https://cyberleninka.ru/-сомонаи расмӣ «КиберЛенинка»>.

121. Сафаров Б.Г., Жаров Е.К. Креативные индустрии в развитии инновационной подсистемы современных городов: обзор зарубежной практики//Финансово-экономический вестник. 2019. № 4 (20). С. 20-26.

122. Сафарова М.Б. Внешняя трудовая миграция - альтернативная социальная сфера занятости//Экономика Таджикистана. 2020. № 2. С. 154-159.

123. Словарь русского языка. - М.: Оникс, 2009. - 359 с.

124. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Соэкиз, 1962. - 473 с.

125. Содикова Ш. Мушкилоти сармояи инсонӣ ва такрористехсоли он дар тафаккури иқтисоди муосир//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 3. С. 45-49.

126. Сомотаи расмӣ Энциклопедияи озода – Википедия. Суроғаи электронӣ: [https:// wikipedia. ru](https://wikipedia.ru). Таърихи муроҷиат: 16.11.2021, вақти муроҷиат: 15:54.

127. Сорокин С.В. Человеческий капитал как движущая сила инновационных преобразований//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2022. № 2 (77). С. 97-108.

128. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334). - Душанбе, 2013. - 93 с.

129. Султонов З.С., Окилов И.С. Формирование институционально-инновационной среды управления человеческим капиталом// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2019. № 1 (65). С. 22-29.

130. Султонов, З.С., Окилов, И.С. Формирование институционально-инновационной среды управления человеческим капиталом/ З.С. Султонов И.С. Окилов //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе, 2019. - № 1 (65). - С.22-29.

131. Султонов, З.С., Окилов, И.С. Формирование институционально-инновационной среды управления человеческим капиталом/ З.С. Султонов И.С. Окилов //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе, 2019. - № 1 (65). - С.22-29.

132. Султонова М.М. Направления повышения конкурентоспособности банков и их персонала в современных условиях//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 160-167.

133. Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. - С.5.

134. Тебекин А. В. Анализ процессов инновационного развития образовательных платформ в системе непрерывного образования // Инновации. 2014. № 5 (187). - С.68-72.

135. Тебекин А.В. Стратегический менеджмент. Учебник. - Москва, 2019. - Стр.68.

136. Тебекин А.В., Петров В.С. Анализ процессов трансформации основных положений эффективного менеджмента при движении общества от индустриальной к постиндустриальной экономике // Стратегии бизнеса. 2018. № 12 (56). - С.3-12.

137. Тихомирова Т.М., Сукиасян А.Г. Оценка вектора развития человеческого потенциала в субъектах РФ // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. - 2013. № 2 (56). - С.81-91.

138. Усманова, Т.Қ., Азимов, Н.Ҳ. Усулҳои танзими муҳоҷирати интеллектуалӣ ҳамчун асоси ташаккулёбии иқтисодии креативии қувваи корӣ//Т.Қ. Усманова, Н.Ҳ. Азимов//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. - № 4-1 (43). - С. 64-71.

139. Усманова, Т.Қ., Азимов, Н.Ҳ. Усулҳои танзими муҳоҷирати интеллектуалӣ ҳамчун асоси ташаккулёбии иқтисодии креативии қувваи корӣ//Т.Қ. Усманова, Н.Ҳ. Азимов//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. - № 4-1 (43). - С. 64-71.

140. Усманова, Т.Қ., Одиназода, К.С. Таҳаввулоти концепсияҳои алоқамандии усулҳои давлатӣ ва бозории танзими бозори меҳнат// Усманова Т.Қ., Одиназода К.С.//Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2021. - № 3 (46). - С. 230-238.

141. Усманова, Т.Қ., Одиназода, К.С. Таҳаввулоти концепсияҳои алоқамандии усулҳои давлатӣ ва бозории танзими бозори меҳнат// Усманова Т.Қ., Одиназода К.С.//Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2021. - № 3 (46). - С. 230-238.

142. Федченко А. А., Колесникова О.А., Волкова Л.П. Иммигранты на рынке труда Воронежской области: результаты социологического исследования// Вестник ВГУ, серия экономика и управления, 2020, №1. – С. 27.

143. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния // Новая постиндустриальная волна на западе: антология/под ред. В.Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - С.129.

144. Хайдаров Р.Дж. Цифровизация общества как фактор воспроизводства человеческого капитала в период глобализации// Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана. 2021. № 3. С. 78-82.

145. Халиулина В.В., Шабашева С.В. Здоровье – важная составляющая трудового потенциала // Вестник Кемеровского государственного университета. 2012. № 4-1. - С.338-342.

146. Хамидова С.Х. Оид ба масъалаи методологии таҳқиқи рақобатпазирии сармои инсонӣ//Кишоварз. 2019. № 4. С. 219-221.

147. Хамидова С.Х. Человеческий капитал в среде развития инновационной экономики территорий//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2019. Т. 49. № 2. С. 126-133.

148. Хамидова С.Х. Человеческий капитал: содержательный подход//Экономика Таджикистана. 2020. № 1. С. 19-23.

149. Хамидова С.Х. Этапы прогнозирования потребностей региона в человеческом капитале//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 4. С. 121-126.

150. Хамидова С.Х. Анализ различных подходов к использованию человеческого капитала региона в среде инновационной экономики// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 7. С. 35-42.

151. Хамидова С.Х. Человеческий капитал в системе инновационного развития//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 154-160.

152. Ходиев Д.А. К вопросу о социальной инфраструктуре развития человеческого капитала регионов// Вестник Таджикского национального университета. 2017. № 2-5. - С.15.

153. Ходиев Д.А. Образовательная политика и развитие человеческого капитала: региональные аспекты//Д.А. Ходиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, ТНУ, 2016. - № 2/11 (220). - С.14. (14-22.).

154. Ходиев Д.А. Образовательная политика и развитие человеческого капитала: региональные аспекты//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/11 (220). - С.14-22.
155. Ходиев Д.А. Развитие человеческого капитала и формирование национальной идеи// Таджикистан и современный мир. 2015, №4. - С.26.
156. Ходиев Д.А., Искандаров Человеческий капитал и кадровое обеспечение в сельском хозяйстве // Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление Воронеж, 20 мая 2016 года. - С.246-251.
157. Ходиев, Д.А. К вопросу о социальной инфраструктуре развития человеческого капитала регионов/Д.А. Ходиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2017. - № 2/5-1. - С.15-23.
158. Ходиев, Д.А. Развитие человеческого капитала и формирование национальной идеи/Д.А. Ходиев//Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2015. - № 4. - С.26.
159. Холбоева З.М., Маджидова Ф.А. Влияние человеческого капитала на экономический рост регионов Таджикистана//Экономика Таджикистана. 2018. № 1. С. 168-176.
160. Холматов М.М. Цифровая экономика Таджикистана в оценке человеческого капитала//Экономика Таджикистана. 2020. № 1. С. 104-111.
161. Холова М.С. Формирование стратегии развития человеческого капитала в аграрной сфере Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2022. № 2. С. 64-68.
162. Хомелянский, Б. Н. Социалистическое воспроизводство: воспроизводственный потенциал социальной инфраструктуры / Б. Н. Хомелянский. - М.: Экономика, 1989. - 112 с.

163. Хоркашов И.С. Қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун унсури асосии сармояи инсонӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2018. № 2 (23). С. 75-79.

164. Хоркашов, И.С. Қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун унсури асосии сармояи инсонӣ// И.С. Хоркашов /Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - № 2 (23). - С. 75-79.

165. Хоркашов, И.С. Қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун унсури асосии сармояи инсонӣ// И.С. Хоркашов /Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. -

166. Хошимов В.У. Влияние человеческого капитала на рост национальной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2022. № 3. С. 50-56.

167. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 1. С. 24-28.

168. Шоймардонова З.П., Шоймардонов Ф.Х. Консолидация ресурсов государственных институтов власти, общества и бизнеса в сфере развития человеческого капитала как неотъемлемое условие развития инновационных продуктов экономики//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2019. № 3 (67). С. 119-130.

169. Шохиён А.М. Социальное партнерство в институциональном секторе экономического развития//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2019. № 3 (80). С. 97-108.

170. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). - М.: Прогресс, 1982. - С.169-170.

171. Юрков Д.В., Габдуллин Н.М. Развитие человеческого капитала территориального рынка труда на основе трудовой миграции//Вопросы экономики и права. - М., 2016. - № 101. - С.30-35.

Адабиёт ба забони англисӣ

172. Becker G.S. Investment in human capital: A theoretical and empirical analysis. N.Y., 1964. P.160.

173. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. - Cambridge, 1971. P. 5-6.

174. Lucas R.E. On the mechanics of economic development // Journal of monetary economics. -1988. - №22 (1). - P.22.

175. Schultz T. W. The Economic Value of Education. New York : Columbia University Press, 1963. Pp. XII, 89; Schultz, T. Investment in Human Capital // The Role of Education and of Research. 1971. № 1.

176. Thurow L. Fortune follows the bold. What we must do to build a new and lasting prosperity. - N. Y. : Harper business, 2003. - 340 p

177. COVID-19 и человеческий капитал Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии Управление главного экономиста. - Осень, 2020. - 139 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

(бо забони асл):

А). Интишорот дар маҷаллаҳои тақризи аванда, ки аз ҷониби КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

1. Концептуальная модель формирования стратегической стоимости человеческого капитала/Одинаев А.М., Маджидова Ф.А.//Азимут научных исследований: экономика и управление. – Тольятти, 2021. - т. 9. № 1(30). - С.256-260.

2. Международное сотрудничество в сфере образования и науки и проблемы развития национального человеческого капитала//Ходиев Д.А., Одинаев

А.М./Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 6. Ч.1. – С. 15-24.

3. Сармояи инсонӣ дар низоми омилҳои рушди иқтисодӣ /Одинаев А.М.//Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2022. - 4/2 (34). - С.195-203.

4. Таҳлили омилҳои сохторӣ, рафторӣ ва ниҳодии ба рушди сармояи инсонӣ таъсиррасон/Одинаев А.М.//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - № 4/1(49). – С.197-205.

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмӯи маводҳои конференсия:

5. Анализ системы образования Республики Таджикистан в контексте развития человеческого капитала/Одинаев А.М.// Состояние и перспективы развития потребительского рынка РТ/Материалы международной научно-практической конференции (23-24 сентября 2022 г.) – Душанбе, 2022. - С.43-48.

6. Развитие человеческого капитала на основе совершенствования взаимодействия государства и образовательной системы/Одинаев А.М.//Проблемы развития менеджмента и маркетинга в условиях цифровой экономики/Материалы республиканской научно-практической конференции (Душанбе, 22 ноября). – Душанбе, 2022. – С.211-217.

7. Нақши муҳоҷирати меҳнатӣ дар ташаккули сармояи инсонӣ/Одинаев А.М.//Саноаткунории иқтисоди миллӣ: ҳолати кунунӣ, муаммоҳо ва дурнамои рушд/ Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 2 майи соли 2023). - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2023. - С.470-477.

8. Тамоюли рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти такрористеҳсоли сармояи инсонӣ/Одинаев А.М.// Бехатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ/ Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 31 - уми октябри соли 2023). - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2023 - С.375-379.

9. Баҳогузории муҳити инноватсионии инкишофи сармояи инсонӣ дар ҶТ /Одинаев А.М.//Арзёбии ҳолати фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (ш. Душанбе, 6-уми майи соли 2023). – Душанбе, ДДМИТ, 2023. – С.549-552.

10. Хусусиятҳои рушди муҳити институтсионалӣ-инноватсионии ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт/Одинаев А.М.// Методологияи арзёбӣ ва амсиласозии ҷанбаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ/Маҷмаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ (ш. Душанбе, 24 ноябри соли 2023). – Душанбе, ДДМИТ, 2023. – С.122-128.